neuse steenkolen in ovens van stoommachines, met volkomen vertrouwen verzekeren, dat de rook, voor zoo ver het de vorming van stoom betreft, niet noodzakelijk en niet te verontschuldigen is. Gemelde proeven lieten geen twijfel meer bestaan, dat bij eene gemakkelijke wijze van stoken, vereenigd met de vereischte toelating van de lucht en eene eigenaardige inrigting van den rooster, welke geene moeijelijkheid oplevert, het uitstroomen van den rook volkomen kan worden vermeden, en dat daardoor de economische waarde der brandstof en de stoomvormende kracht van den ketel vermeerderd wordt. Als regel kan men aannemen, dat zich uit het vuur in stoommachines meer rook ontwikkelt dan uit eenigen anderen, terwijl dit nu juist daarbij het gemakkelijkst is te voorkomen. Daarentegen is bij de ovens, waarvan men zich voor de meeste operatiën in de fabrieken bedient, het voorkomen van den rook veel moeijelijker, en waarschijnlijk zal dit eerst dan mogelijk zijn, wanneer in het stelsel van het gebruik der brandstof voor zoodanige operatiën eene radicale verandering is ingevoerd.

Niet minder verkwistend is de wijze van verbruik der steenkolen voor huiselijke doeleinden. Men schat het steenkolenverbruik in de engelsche woonhuizen jaarlijks op een ton per hoofd der geheele bevolking, zoodat jaarlijks in Groot-Brittanje meer dan 29 millioen tonnen steenkolen alleen voor huiselijk gebruik noodig zijn. Indien men nu overweegt dat een pond steenkolen, die in eene goed gebouwde stoommachine gebruikt worden, 10 pond of een gallon water in damp oplost en dan deze werking met de onbeduidende hoeveelheid water vergelijkt, welke door een pond in het gewone keukenvuur verbrande steenkolen in damp verkookt wordt, dan zal men zich in staat gesteld zien om de enorme verkwisting na te gaan, welke plaats heeft bij de gewone methode van het steenkolenvuur voor keukenbehoefte. De eenvoudigste inrigting om de hitte niet te laten ontsnappen en die voor de bedoelde operatie te concentreren, zou toereikend zijn om deze afkeurenswaardige verkwisting te verhoeden. Evenzoo verbruikt men in Engeland bij het verwarmen der woningen in de open haardvuren vijfmaal zooveel kolen als noodig zou zijn, om dezelfde warmte voort te brengen, indien zij in een gesloten en doelmatig vervaardigden kagchel verbrand werden. Zonder de weelde van een zigtbaar vuur op te offeren, zou het gemakkelijk zijn, met in aanmerking-neming der grondstellingen van het uitstralen, het grootere gedeelte der hitte, welke thans door den schoorsteen ontsnapt, bruikbaar te maken.

De toeneming der temperatuur in het binnenste der aarde, hoe dieper men onder de oppervlakte daalt, is een onderwerp dat in de vergaderingen der *British association* reeds meermalen is behandeld. Het heeft een wetenschappelijk belang, omdat die in verband staat met de waardering der dikte van de aardkorst, welke de gesmolten massa bedekt, die naar het algemeen vermoeden het binnenste gedeelte der aarde vormt, en het is ook van groot praktisch belang de diepte te bepalen tot welke het mogelijk zal zijn om de exploitatie van steenkolen en andere mineralen voort te zetten. De diepste steenkolenmijn in het district van New-Castle is de Monkwearmouth-schacht, welke eene diepte van 1800 voet onder de oppervlakte der aarde en bijna evenveel onder den spiegel der zee bereikt. De waargenomen temperatuur in de lagen op deze diepte komt bijna volkomen overeen met die, welke op andere plaatsen is waargenomen, en zij toont aan dat de warmte in het binnenste der aarde op elke 60 voet diepte met 1 graad Fahrenheit vermeerdert. Aangenomen nu dat de temperatuur der gesmolten massa in

het binnenste der aarde 3000 graad bedraagt en dat de vermeerdering der warmte op eene grootere diepte gelijkmatig toeneemt — hetgeen overigens volstrekt niet zeker, maar integendeel te betwijfelen is — dan bedraagt de dikte der aardkorst, welke ons van den vurigen Oceaan beneden ons afscheidt, ongeveer vier-en-dertig engelsche mijlen, eene dikte, welke in verhouding kan vergeleken worden met de schil eener perzik tot het sappige vleesch der vrucht, welke zij bedekt. Op de diepte van 4000 voet, tot welke men aangenomen heeft dat steenkolenlagen bewerkt zouden kunnen worden, zou de vermeerdering der hitte waarschijnlijk zoo aanmerkelijk zijn, dat geen mensch die zou kunnen verdragen. In de Monkwearmouth-schacht, welke nog niet de helft der aangenomen 4000 voet diepte heeft, is de temperatuur der lucht in de gaanderijen, welke bewerkt worden, omstreeks 84° F., dus bijna zoo hoog als zij bij de groote ligchamelijke inspanning, welke de arbeid der mijnwerkers vereischt, te verdragen is. De schattingen over den duur der steenkolenlagen zullen derhalve eene aanzienlijke vermindering ondergaan, omdat men de diepte, tot welke zij te bewerken zullen zijn, veel te groot heeft aangenomen.

Daarna ging sir W. ARMSTRONG over tot het bespreken van andere nieuwe uitvindingen; wij zullen daarvan niet gewagen, omdat het ons alleen te doen was om de opgaven omtrent de steenkolen mede te deelen, waaruit blijken kan, welke groote vraagstukken de werktuigkundigen hebben op te lossen om een einde te maken aan het verkwistende gebruik van de steenkolen.

Ten slotte willen wij nog slechts vermelden dat de redevoering van sir W. ARMSTRONG aanleiding heeft gegeven, dat men thans in Engeland zich ernstiger bezig houdt met de kwestie, op welke wijze men eene andere brandstof dan steenkolen kan verkrijgen. In de *Times* wordt tot dat doel het gebruik aanbevolen der electro-magnetische machines voor het voortbrengen van het „brandbare gas" uit water. De electrische stroom, welke zich door machines van deze soort ontwikkelt, zoo als zij vervaardigd zijn sedert men die eerst in Birmingham tot het galvaniseren bij het vergulden der metalen gebruikte, is toereikend om water te ontbinden met eene snelheid, welke een scheikundige belangrijk zou noemen. De bewegende kracht, welke vereischt wordt om deze machines in werking te brengen, kan van het water van rivieren of meren verkregen worden. Ongetwijfeld zou de werking van het water nuttig gebruikt kunnen worden om groote electrische machines in werking te brengen, met hulp waarvan men „brandbaar gas," hydrogeen of waterstof, uit het water zou kunnen ontwikkelen. Een der schrijvers over dit onderwerp beweert dat eene machine van 80 paardenkracht, welke 10 uren arbeidt, waarschijnlijk 1500 kubiek voet brandbaar gas, dat is waterstof, kan voortbrengen. Men begroot nu het gewigt van een kubiek voet hydrogeen op 57 grein, en 1500 kubiek voet zouden derhalve 8 pond avoir du poids (handelsgewigt van 16 oncen in tegenstelling tot troy-weight, trooisch gewigt of apothekersgewigt) wegen. Een gewigtsdeel hydrogeen zal bij volkomen verbranding met zuurstof de temperatuur van 34,000 gewigtsdeelen water met 1 graad C. verhoogen of wat daarmede volkomen gelijk is, een gewigtsdeel hydrogeen zal 340 gewigtsdeelen water van het vriespunt tot het kookpunt verhitten. Dientengevolge zullen 8 pond hydrogeen, indien zij volkomen verbranden zonder dat een gedeelte der hitte op welke wijze ook verloren gaat, toereikend zijn om de temperatuur van 272 gallons of 2720 pond water van het vriespunt tot het kookpunt te verhoogen.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

Het geldt hier voorzeker een onderwerp dat nog in den staat der kindschheid verkeert, maar dat den schei- en werktuigkundigen een ruim veld opent om zich groote verdiensten jegens de menschheid te verwerven, indien het aan hunne vereenigde pogingen gelukt om het hydrogeen op eene zoo eenvoudige en weinig kostbare wijze voort te brengen, dat men zich van dit brandbare gas met nut kan bedienen in plaats van elke andere brandstof. Mogen dan ook de steenkolenlagen vroeger of later uitgeput zijn, zoo kan daardoor geene stoornis ontstaan in eenige onderneming, waarvoor kunstmatige warmte onontbeerlijk is, zoodra eerst de nieuwe brandstof gevonden is, welke geschikt kan zijn om hout en steenkolen te vervangen. —

A + B.

PHILIPPE ANTOINE GRAAF D'ORNANO.

MAARSCHALK VAN FRANKRIJK.

Den 13den October 1863 des ochtends overleed te Parijs in het hôtel der Invaliden de toenmalige gouverneur van die inrigting, de maarschalk graaf D'ORNANO, in den hoogen ouderdom van bijna tachtig jaren. Zijne jeugd behoorde tot een zeer oorlogzuchtigen tijd, waarop men in Frankrijk altijd met trots zal staren, en welken wij Nederlanders ook niet uit het oog mogen verliezen, omdat die tijd ons zoowel tot leering als tot waarschuwing kan dienen. Hoe meer echter het getal van hen, die in deze oorlogen eene rol hebben gespeeld, ineensmelt, te minder kunnen wij ons aan de taak onttrekken om aan den levensloop van de ontslapenen eenige aandacht te wijden.

PHILIPPE ANTOINE, graaf D'ORNANO werd den 17den Januarij 1784 te Ajaccio op het eiland Corsica geboren, en wijdde zich reeds vroeg aan den militairen stand. Toen hij naauwelijks den ouderdom van 16 jaren had bereikt, maakte hij reeds als tweede luitenant onder den toenmaligen eersten consul, zijn landgenoot BONAPARTE, den tweeden veldtogt in Italië mede. In het jaar 1803 vertrok hij met de naar San Domingo gezonden expeditie derwaarts en keerde in 1804 als kommandant van het bataillon corsicaansche jagers van daar naar Frankrijk terug. In den veldslag van Austerlitz, op 2 December 1805, onderscheidde hij zich zoodanig dat de keizer hem tot officier van het legioen van eer benoemde. De oorlog tusschen Frankrijk en Pruisen, welke in 1806 uitbarstte, verschafte aan den graaf D'ORNANO de gelegenheid om zich te onderscheiden. Ten gevolge der door hem in den slag van Jena op 14 October 1806, aan den dag gelegde dapperheid, stelde de keizer hem aan het hoofd van het 25ste regiment dragonders, waarmede hij den oorlog in Polen medemaakte, waaraan door den vrede van Tilsit den 7/9den Julij 1807 een einde kwam.

Twee jaren later vestigde hij onder het opperbevel van den maarschalk NEY, in den veldtogt in Spanje de aandacht op zich, door zijn bedaarden moed, want hij bewerkte den overtogt over de Navia, en in het gevecht bij Alma de Torres maakte hij vier stukken geschut op den vijand buit. In het jaar 1811 werd hij tot brigade-generaal benoemd en als zoodanig gaf hij in den russischen veldtogt van 1812 bij Mohilew en Ostronow bewijzen van zijn uitstekenden moed, weshalve de keizer hem in September 1812 tot divisie-generaal bevorderde. In deze hoedanigheid voerde

hij in den slag aan de Moskowa het opperbevel over de geheele italiaansche kavallerie.

Bij den noodlottigen aftogt der Franschen uit Rusland werd hij met het grootste levensgevaar bedreigd; onder de bezwaren van dien terugtogt zou hij, die bovendien gevaarlijk gewond was, voorzeker zijn bezweken, indien de keizer hem geene plaats had ingeruimd in het eenige rijtuig, dat hem was overgebleven. Hij was daarom ook met dankbare verknochtheid aan den keizer gehecht, voor wien hij in 1813 en 1814 dapper streed en zich tot aan den strijd voor de muren van Parijs steeds als een der meest onverschrokkenen deed kennen.

Men zal ligtelijk beseffen dat de graaf D'ORNANO tot de eersten behoorde, die zich, na den terugkeer des keizers van het eiland Elba, in het jaar 1815 bij hem aansloten; daarvoor werd hij echter na de tweede restauratie gearresteerd en naar België verbannen, vanwaar hij in het jaar 1818 wel is waar weder naar Frankrijk mogt terugkeeren, zonder dat hij echter weder in de militaire dienst trad.

Na den val van den ouderen tak der BOURBONS, sloot hij zich aan bij de Julij-monarchie onder LODEWIJK-PHILIPS, door wien hij later tot bevelhebber van de vierde militaire divisie en tot pair van Frankrijk werd benoemd.

Na de Februarij-omwenteling werd hij uit zijne betrekking ontslagen, maar hij vereenigde zich onmiddellijk met de partij, welke den tijd gekomen achtte om het keizerrijk in Frankrijk te herstellen. Tengevolge der omstandigheid dat hij in naauwe betrekking tot den prins-president stond, werd hij in het departement Indre-et-Loire tot afgevaardigde gekozen, eerst in de constituerende- daarna in de wetgevende vergadering, waar hij zich krachtig aansloot bij de politiek, welke de weder-invoering van het keizerrijk zich ten doel had gesteld.

Na den staatsgreep van 2 December 1851 werd de graaf D'ORNANO benoemd tot lid der commissie, welke moest beslissen over den toekomstigen regeringsvorm in Frankrijk, en onmiddellijk na de instelling van den senaat werd hij door NAPOLEON III tot lid van dat collegie benoemd. Het decreet waarbij de graaf D'ORNANO tot maarschalk van Frankrijk benoemd werd, is gedagteekend 2 April 1861.

Na den dood van den generaal ARRIGHI, hertog van Padua, droeg de keizer aan den ouden en getrouwen aanhanger van zijn geslacht den door dit overlijden vacant geworden post van gouverneur van het hôtel der Invaliden op, en toen de oude maarschalk ernstig ziek werd, gaf de keizer den kranke een laatste bewijs van zijne gehechtheid en deelneming, doordien hij hem bezocht en den wensch uitte dat hij hem nog eens mogt zien herstellen.

De maarschalk graaf D'ORNANO werd den 19den October 1863 met alle aan zijnen rang toekomende eerbewijzen naar zijne laatste rustplaats gebragt en plegtig begraven. Met hem is de laatste der door NAPOLEON I benoemde divisie-generaals tot het groote appèl van deze aarde opgeroepen. —

X.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

DE SPEELGOED-INDUSTRIE IN DUITSCHLAND.

De duitsche speelgoed-industrie heeft in de ware beteekenis des woords de geheele wereld veroverd. Welke treurige rol de Duitscher in zijn eigen land ook spelen moge, en hoeveel onregt hij derhalve ook van den overmoed der andere natiën lijden moet, zoo blijft toch de roem en de eervolle vermaardheid: de eerste leermeester te zijn van de kinderen van alle kleuren en volkeren, onverkort, want bij het duitsche speelgoed ontwikkelen zich de eerste begrippen van alle kinderen der geheele slechts eenigermate op beschaving aanspraak makende wereld. Van oudsher is Neurenberg in dit vak zeer beroemd en dit is het nog heden ten dage, want waar de handel slechts in de wijde wereld eene nieuwe plaats opent, daar vindt men ook Neurenberg met zijn speelgoed. Op alle markten der wereld, zelfs in China, op plaatsen, tot welke anders geen duitsch fabriekaat doordringt, vindt men er toch een — duitsch speelgoed.

Met de ontdekking van Amerika en de opening van den zeeweg naar de zuid-afrikaansche en oost-indische kusten ontstond eene blijkbare verandering in de handels-betrekkingen. Sedert dien tijd stonden de zeemogendheden vooraan, en met de ontwikkeling van den handel, wendde men hier alle middelen aan en spande alle krachten in, om de nijverheid op te wekken en haar zelfstandig te maken. Door deze verandering werd Duitschland het hardst getroffen, daar het innerlijk verdeeld was en de vreeselijke dertigjarige oorlog zijne geheele kracht had uitgeput. Ook het nijvere Neurenberg ontging dit treurige lot niet. De groote handelsweg van Venetië naar de Oostzee, op welken Neurenberg in zekere mate het middenpunt uitmaakte, ging wel is waar langzaam, maar toch zigtbaar van jaar tot jaar ten achteren, en gedurig dieper daalde de eenmaal door hare bedrijvigheid zoo beroemde stad van de trotsche hoogte neder, welke zij in den middeneeuwschen handel had ingenomen. Alleen de speelgoedfabricatie maakte eenigermate eene uitzondering; ja, zij was het alleen, welke in de vorige eeuw wijd en zijd getuigenis er van aflegde, dat de oude Neurenbergsche nijverheid niet geheel was te niet gegaan.

Maar ook voor deze industrie braken duistere tijden aan, toen Neurenberg in 1806 zijne zelfstandigheid verloor. Door den afstand van het rijkswoud aan de beijersche regering werd de aanschaffing van het hout bemoeijelijkt en daardoor de prijs van de voor deze industrie onontbeerlijke grondstof zeer verhoogd. De gevolgen daarvan bleven niet achterwege; de concurrentie van dienzelfden tak van nijverheid, welke in de bergen van het Thüringer-Wald, en voornamelijk te Sonnenberg en omstreken, zijn zetel had, deed zich nu krachtiger dan te voren gevoelen. Daarbij kwam verder dat de parijsche fabrikaten door sierlijke, den smaak van den tijd huldigende vormen insgelijks Neurenberg op den achtergrond schoven. Wilde men de concurrentie volhouden, dan moest men de waren goedkooper leveren, maar dit was alleen te bereiken ten koste van de goede hoedanigheid. De vormen werden lomp, de teekeningen onnaauwkeurig, en de kleuren ruw en niet standvastig. Kortom, de laatste en belangrijkste tak van Neurenbergs nijverheid was blijkbaar in verval.

In geen tijd was de industrie van Neurenberg zoo bedreigd als in het begin onzer eeuw. Bij de krachtige mededinging van buiten paarde zich ook gebrek aan kapitaal. De goederen waren van mindere hoedanigheid, de

kunstvaardigheid der werklieden oogenschijnlijk gering, zoodat de ondergang der geheele industrie zeer waarschijnlijk was. Maar de oude geest was niet uitgedoofd; hoe hard ook de slagen waren, men gaf toch zoo ligtelijk den moed niet op. Met het herstel van den vrede ontwaakte een nieuw leven; men had de taak leeren kennen en aan den ijver voor het algemeen welzijn van eenige schrandere burgers der stad gelukte het om het verval tegen te gaan. Nieuwe débouchés werden geopend en vooral zocht men redding in het naauwe aansluiten der industrie aan de wetenschap, waardoor Neurenberg zich reeds in den ouden tijd had onderscheiden. Aan een zoo volhardenden strijd kon de zege niet ontgaan. De Neurenberger speelgoed-industrie heeft zich weder tot nieuwen bloei ontwikkeld. Het is verrassend te zien, hoe deze ontelbare voortbrengselen in de laatste dertig jaren verfraaid zijn. Men heeft geleerd zich het nieuwe eigen te maken, goede hoedanigheid met goedkoopte te vereenigen, en al de voordeelen, welke men in den loop der tijden met moeite weder behaalde, heeft men door verdubbelde vlijt weten te behouden. Zoo vindt men nu weder, gelijk eenmaal in de oude tijden, het „Neurenberger speelgoed," op alle vreemde vooral overzeesche markten.

Niet minder dan 120 fabrieken zijn thans te Neurenberg in volle werking, waarin door honderde en nogmaals honderde vlijtige en bekwame handen al dié kleine en veelvormige voorwerpen van hout, die men met den naam van speelgoed bestempelt, vervaardigd worden. De verdeeling van den arbeid is hier tot in de kleinste bijzonderheden ingevoerd, zoodat de eene hand de andere ondersteunt. De meest verschillende ambachten werken hier te zamen om onder de leiding en volgens de teekeningen van den fabrikant de voortbrengselen te vervaardigen, waarmede zich het hart der kinderen verheugt.

De ordinaire voorwerpen, de menschelijke figuren en dieren van hout en papier-maché, de kerken, huizen en boomen met wier opzetten de jeugd zich in vroeger tijden meer vermaakte dan thans, heeft men aan het Thuringer-Wald en het Ertz-gebergte overgelaten, vermits men deze eenvoudige artikelen toch niet zoo goedkoop kan leveren. Daarentegen houdt men zich te Neurenberg bezig met de vervaardiging van velerlei gereedschappen en voorwerpen uit het dagelijksche leven, waarvan de bewerking eene grootere bekwaamheid vereischt. Eene groote rol spelen hier de uitvindingen van den nieuweren tijd, vooral de spoorwegtreinen met hunne locomotiven, tenders en waggons, die tot in de kleinste miniatuurvormen worden nagebootst. Bovendien houden zich ook 50 houtdraaijers bezig met de meest verschillende voorwerpen voor het spel. Van de 76 blikslagersbazen vervaardigen de meesten allerlei speelgoed van blik en wel is waar in groote hoeveelheden. Trompetten van allerlei aard, bootjes, kookfournuizen, kindersabels enz. worden in zeer groot aantal naar alle deelen der wereld verzonden. De magnetische zwemfiguren, welke, hol en waterdigt, van zeer dun blik vervaardigd worden en door een ingevoegd magnetisch gemaakt ijzeren staafje de eigenschap verkrijgen om de magneet te volgen, onderscheiden zich in vergelijking met deze artikelen uit vroegeren tijd inzonderheid door fraaije vormen. Ook tooverlantaarnen levert men met behulp van verbeterde machines in voortreffelijke hoedanigheid. Eenige fabrikanten hebben zich op dit gebied bijzonder onderscheiden. Zij leveren in de grootste verscheidenheid waterwerken, carroussels, menschelijke figuren, caricaturen, diergroepen en dergelijken. Hoe ver de kunstvaardigheid gaat, toonde op de nijverheidstentoonstelling te Munchen in 1854 een model van het schroefstoomlinieschip *Wellington*, van 131 stukken, geheel uit blik vervaardigd. Het was

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

zoo bewerkt dat men het inwendige naauwkeurig naar het oorspronkelijke vervaardigd, kon zien. Groote opmerkzaamheid wekten zoowel hier als te Londen ook de door DAVIS voortreffelijk, naar de nieuwste modellen der rijtuigmakerij, allerliefst uitgevoerde kleine voertuigen voor kinderen, waarvan de prijzen buitengewoon goedkoop zijn. Door de bevalligheid der vormen hebben zij zelfs de fransche fabrikaten ver overtroffen.

Met de ontwikkeling der aardewerk-fabricatie is de tingieterij aan het dalen geraakt. Terwijl het handwerk van den tinnegieter vroeger zeer belangrijk was, voor het vervaardigen van nuttige voorwerpen van gebruik (borden, schotels, lepels enz.), vindt men ze thans in vele steden zelfs in het geheel niet meer. Neurenberg evenwel heeft nog 20 tingieters en daarvan houden zich 12 bezig met het vervaardigen van speelgoederen (soldaten, uurwerken, sieraden, meubels voor poppenkamers enz.). De grootere fabrikanten verwerken jaarlijks 150 en meer centenaars metaal en houden steeds 50 à 60 meisjes aan het werk; het dubbele getal dezer laatste zou zelfs loonende verdiensten kunnen vinden, indien het verkrijgen van goede werksters niet met groote bezwaren gepaard ging. Hierop ziet men te Neurenberg zeer streng en daaraan heeft men het te danken dat het Neurenberger-fabrikaat in fraaiheid en juistheid der teekening dat van Berlijn en Cassel ver overtreft. Gelijk men het in vergelijking met vroeger tot eene grootere volmaaktheid in vorm en schildering heeft gebragt, zoo getuigt ook voor het beter verstand van de behoeften des tijds, dat men de onderwerpen niet meer zoo uitsluitend kiest de van de burgerij zoo streng afgescheiden soldatenwereld, maar ook uit het dierenrijk en het dagelijksche leven, waardoor dit speelgoed tevens leerrijk wordt voor de jeugd. Het tinnen speelgoed van Neurenberg wordt verzonden naar Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Rusland, alsmede naar Amerika en alle andere overzeesche landen.

In den jongsten tijd dringt men er steeds meer op aan dat het speelgoed niet alleen diene tot onderhoud en vermaak, maar tevens ook tot leering en beschaving der jeugdige wereldburgers. In deze rigting onderscheidt zich Neurenberg bijzonder door zijne speelgoederen voor de jeugd. Hier is aan de uitvindingsgave een ruim veld geopend en Neurenberg levert in dat opzigt veel en voortreffelijks. Behalve de algemeene bekende kinder- en gezelschapsspelen worden nu eens de mathematische verhoudingen van vaste ligchamen aanschouwelijk gemaakt, of men levert architectonische werken, waarbij men zelfs tot de tijden der Romeinen opklimt, of men stelt ook wel geschiedkundige gebeurtenissen en personen voor. Ook de leerstellingen der natuurkunde weet men op de koddigste wijze in toepassing te brengen. Omstreeks 40 fabrikanten houden zich onledig met de vervaardiging van zoodanige spelen voor de jeugd en hunne ten deele met de grootste sierlijkheid uitgevoerde voortbrengselen hebben den weg gevonden naar alle landen der wereld. Opmerkelijk zijn nog de zoogenaamde zandwerken van den werktuigkundige DIPPOLD, meestal humoristische tafereelen met bewegelijke figuren, apenconcerten, scharenslijpers, schoenmakers, twisttooneelen en gevechten, Pepita's, ducatenmakers en andere productive voorwerpen. Ook deze fabrikaten onderscheiden zich door goedkoopte.

De ontwikkeling der speelgoed-industrie te Neurenberg is niet zonder weldadige werking gebleven op andere takken van nijverheid te dier plaatse. Zoo b. v. houden zich vele boekbinders bezig met het vervaardigen der doozen voor de tingieters-goederen, de aankleedpoppen en ander speelgoed. Even belangrijk is ook het inpakken en verzenden der veelvuldige kleine artikelen der neurenbergsche speelgoed-industrie ook

voor de schrijnwerkers. Galanteriewaren, de fabrikaten der metaalwerkers, gekleurde papieren enz. worden in groote hoeveelheden verbruikt. Zeer merkbaar is deze invloed op de verw-fabricatie, ofschoon deze ook reeds ver de behoeften van Neurenberg overtreft.

In de speelgoed-fabricatie staat het naburige Fürth op waardige wijze Neurenberg ter zijde, terwijl ook over het algemeen de nijverheid der beide steden een wederkeerigen weldadigen invloed op elkander uitoefent.

Reeds vroeg heeft de voor de wereldmarkt arbeidende duitsche speelgoed-fabricatie ook in andere plaatsen vestiging gevonden en de Neurenberger speelgoedhandelaar voert eene menigte goederen uit, welke ver van zijn woonplaats vervaardigd zijn. Wederkeerig echter worden ook door vele handelshuizen uit andere streken Neurenberger-waren tot completering hunner leveringen, voor de wereldmarkt aangekocht en verzonden en op die wijze vormt zich steeds meer en meer eene zekere arbeidverdeeling tusschen de verschillende plaatsen, waar de speelgoed-fabricatie is gevestigd.

Met Neurenberg concurrerende is de speelgoed-fabricatie in Thüringen en het saksische Ertz-gebergte tot een niet onbelangrijken uitvoerhandel geraakt.

De hoofdzetel der thüringsche speelgoed-fabricatie zijn het kleine meiningsche stadje Sonnenberg en zijne omstreken. Tegelijk levert dit stadje een zeer belangrijk voorbeeld hoe in den loop des tijds uit een klein begin eene zeer belangrijke industrie zich ontwikkelt. De grondslag vormde het digte woud, dat in vroeger tijd de thuringsche bergen wijd en zijd overdekte. Het gaf den bewoners aanleiding om zich met houtsnijden bezig te houden. Dit is welligt aanvankelijk slechts uit tijdverdrijf geschied, vermits de kolenbranderij en de pikkokerij aan de toenmaals slechts schrale bevolking een genoegzaam middel van bestaan verschafte. De omstandigheid dat de groote handelsweg tusschen Neurenberg en Leipzig in de onmiddellijke nabijheid van Sonnenberg liep, spoorde de bewoners van die streken aan om hunne digte wouden verder te exploiteren. Door deze weg van gemeenschap ontstond Judenbach in den ouden tijd en tevens ook de oudste houtsnijderij uit beukenhout, waarmede de vervaardiging gepaard ging van huisraad als bakschotels, koolkrabbers, meelvaatjes, korenmaten, vleeschblokken, zoutvaten, spuiten, schoenpennen enz. Al deze goederen vonden door de voorbijreizende Neurenberger kooplieden hun weg naar Neurenberg, Leipzig, Frankfort a. M. en andere plaatsen, waar missen worden gehouden en de winst, door dezen handel verworven, wekte op tot verdere uitbreiding dezer industrie, vermits toch het materiaal in overvloed aanwezig was.

Zoo wijdde men zich te Steinheide aan de fabricatie van doozen, waarbij in eene familie niet alleen de mannen, maar ook de vrouwen en kinderen werk vonden. Het duurde niet lang of deze industrie breidde zich ook uit tot andere naburige dorpen, als Hüttengrund, Schwarzbach, Steinach, Hämmern en Leuscha, welke allen in naauw verband staan tot de industrie, welke te Sonnenberg wordt gedreven. In dit stadje had de in de nabijheid voorkomende lei reeds zeer vroeg eene uitgebreide fabricatie van slijp- en wetsteenen in het leven geroepen, welke zich later spoedig door het vinden van een betere soort van lei verhief tot de vervaardiging van schrijfleijen en griffels, welke thans bij duizende en millioenen worden vervaardigd.

Toen deze industrie zich had gevestigd en uitgebreid, nam men de exploitatie zelf in de hand, te meer daar de misbezoekers, die zooda-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

nige Sonnenberger waren voor de mis naar Frankfort bragten, van geleide- en tolgeld bevrijd waren, en slechts een monster van hun fabricaat, onder den naam van *Römergeschenk* aan den raad moesten afstaan. Reeds in 1735 zijn als Sonnenberger artikelen bekend: leijen, griffels, slijpsteenen, spuiten, specerijdoosjes en kastjes, doozen en doosjes van allerlei grootte en soort; zout- en meelvaatjes, inktkokers, naaikistjes, koffertjes, houten kindersabeltjes, geweren, fluitjes, kegelspellen, ratels, koekkoeken, spinnewielen, notenkrakers, spiegels, hemdenknoopjes, potlooden, lijsten, hangblakers enz. Later werden ook nog kleine knikkers in groote menigte van schelpkalk vervaardigd.

Bedrijvige kooplieden waren ijverig in de weêr om steeds nieuwe débouchés te zoeken. Het is vooral sedert honderd jaren dat de Sonnenberger handel eene belangrijke vlugt nam. Sonnenberger kooplieden namelijk vestigden zich te Neurenberg, Lubeck, Riga, Stockholm, Kopenhagen, Londen, en zelfs te Moskou en verbreidden daardoor de handelsbetrekkingen van hunne moederstad. De bosschen waren echter inmiddels gedund, de grondstof werd duurder, kolenbranderijen en pikkokerijen moesten opgeheven worden en daardoor kwamen weder nieuwe handen voor den arbeid vrij. In plaats van de grove houtwaren vervaardigde men nu fijnere, welke eene hoogere verdienste opleverden. De houtsnijderij legde zich toe op de speelgoed-fabricatie en vermits men uit het minder buigzame hout de koppen der poppen en de vormen der dieren slechts moeijelijk en onvolkomen kon vervaardigen, gebruikte men allengs plastische zelfstandigheden, als: papiermaché, steenpap en dergelijke, hetzij uitsluitend of vereenigd met hout.

Daardoor was nu de baan geopend voor een geheel nieuwen tak van industrie; de eigenlijke houtsnijderij trad op den achtergrond, de plastische beeldhouwkunst, het boetseren van allerlei speelgoed van de liefelijkste soort werd steeds meer, vooral in de laatste jaren, het voornaamste bedrijf. Om den arbeid bij de toeneming der débouchés nog voordeeliger te maken, ontstonden gedurig nieuwe takken van nijverheid, als het vervaardigen van poppen, dieren, werken uit papiermaché, kleine orgels enz. Men ging ook over tot andere stoffen als leder, blik, tin, porcelein, glas, enz., terwijl andere handwerken als brieventasschenmakers, ijzerblikwerkers, spijkersmeden enz. geheel of gedeeltelijk te niet gingen. Zelfs de schilderkunst, het beeldhouwen, modelleren, alsmede de werktuigkunde, de natuur- en de scheikunde oefenden een belangrijken invloed uit op de verbetering en de vermenigvuldiging van den arbeid. Ook de muzijk leverde haar contingent. Zoo heeft zich de bedrijvigheid van Sonnenberg over het geheele meiningsche Oberland, een landje wel is waar van slechts eenige vierkante mijlen, verspreid. In 1840 telde men hier reeds 264 draaijers en houtsnijders, 111 papiermaché-werkers, 31 poppenmakers, 44 boetseerders enz. Bovendien vormt ook de vervaardiging van doozen en kistjes van allerlei aard, draaiorgels, violen, steenen goederen (leijen, griffels, slijpsteenen, knikkers enz.), porceleinen en glazengoederen meer of minder winstgevende en talrijk vertegenwoordigde takken van nijverheid. Over het geheel houden zich reeds sedert 1840 te Sonnenberg en omstreken 7000 personen bezig met de vervaardiging van speelgoederen. Sedert echter heeft zich deze industrie nog krachtig ontwikkeld. De bevolking van het stadje Sonnenberg is in den loop dezer eeuw van 1800 op 6000 zielen vermeerderd. De nijverheid aldaar heeft de stad tot eene belangrijke handelsplaats verheven. Het werk is verdeeld, de omzet wordt bezorgd door bemiddeling van kooplieden en de firma's van verscheiden Sonnenberger handelshuizen zijn in de handelswereld wijd

en zijd bekend. De fabricatie te Sonnenberg is geheel zelfstandig en zoo voortreffelijk en veelzijdig dat de fijnere zoowel als de meer ordinaire fabricaten naar Amerika, Java en Australië een zeer uitgebreid en winstgevend vertier vinden. In Europa is Engeland de beste kooper van deze goederen. Het verkeer op den zijtak van den Werra-spoorweg, welke van Coburg naar Sonnenberg loopt, geeft het meest juiste denkbeeld van de uitgebreidheid des handels van Sonnenberg. Dit verkeer bedroeg in 1861 453,520 centenaars; daarvan komen 266,514 centenaars (58,77 pCt. op den uitvoer en 187,036 (41,23 pCt.) op den invoer.

Hoe groot de verscheidenheid der fabricaten is, bewijzen de monsterboeken, welke de Sonnenberger kooplieden aan hunne reizigers, die men op alle wegen aantreft, medegeven. In zulk een monsterboek vond men 2546 verschillende voorwerpen afgebeeld en een Sonnenberger monstermagazijn toonde er niet minder dan 16,000. Hier is het ook; men moet zien om te gelooven. Verscheiden dezer voorwerpen zijn buitengemeen kunstig vervaardigd, b. v. schapen, geiten en honden, in levensgrootte, die het blaten en blaffen zoo naauwkeurig nabootsen, dat men het van het natuurlijke bijna niet kan onderscheiden.

Gelijk in andere streken is ook hier de arbeidsverdeeling tot een hoogen graad ingevoerd, van daar ook de verwonderlijke kunstvaardigheid, tot welke men het hier heeft gebragt. Ieder der onderling geheel verschillende voortbrengselen vereischt andere materialen en eene zekere bekwaamheid. Zoo zal dan ook de Meininger-bovenland's industrie steeds eene handnijverheid blijven en nimmer tot machinewerk overgaan, vermits zij volgens haren aard het zamenwerken en den handenarbeid van velerlei producenten eischt. Hiertoe behooren inzonderheid de betere papiermaché goederen der plastische kunst, omdat zij modellen en althans voor het kinderlijk oog natuurgetrouwe, bevallige vormen vereischen en dat derhalve bij het werken denken noodig is.

Doordien elk kleinste deel van een voorwerp zijn bijzonderen werkman heeft, alvorens het bij den eigenlijken fabrikant komt om zamengevoegd en voltooid te worden, is alleen de fabelachtige goedkoopte dezer goederen mogelijk, 1000 griffels b. v. verkoopt men voor 40 kreuzer; (67 cents) à fl. 1 (*f* 1.02) en 360 ongeschilderde kindertrompetjes voor $1\frac{1}{2}$ fl. Eene groote menigte arbeiders oud en jong, mannen, vrouwen en kinderen, worden hierdoor aan het werk gehouden, en indien ook al de verdiensten niet bijzonder groot zijn, zoo kan er toch ook van geen eigenlijken nood sprake zijn. De grootste verdiensten hebben natuurlijk de kooplieden, die deze goederen van de afzonderlijke arbeiders opkoopen en ze vervolgens verzenden. Men ziet dit duidelijk aan de fraaije woonhuizen met sierlijke tuinen omgeven in het zuidelijke gedeelte der stad. Daar de enkele voorwerpen zoo onbeduidend schijnen, zoo vermoedt men niet welke belangrijke firma's hier bestaan en dat er jaarlijks voor millioenen aan speelgoed vervaardigd wordt. Er bestaan te Sonnenberg 26 handelshuizen en sommige daarvan hebben een omzet van 600,000 à 700,000 thaler 's jaars. Hoe groot het getal der vervaardigde voorwerpen is, kan men nagaan uit de omstandigheid dat de hertoglijk meiningsche bosschen jaarlijks 5000 vademen dennen hout à 100 kubiek voet vaste massa leveren en dat b. v. tot vervaardiging van 4680 dozijn posthoorntjes slechts 136 kubiek voet hout noodig zijn.

Tot nog voor korten tijd was het voor den vreemdeling zeer moeijelijk om zich te Sonnenberg zelf een overzigt te verschaffen van de voortbrengselen der nijverheid van die stad. Of men moest zich in de woningen van verschillende fabrikanten begeven om een denkbeeld te erlangen

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

van de Sonnenberger-industrie, of men bezocht den eenigen speelgoedwinkel der stad, maar deze leverde niet meer op dan de winkels in andere steden. Slechts enkelen der touristen, die Sonnenberg bezoeken, vinden door aanbevelingen toegang tot de pakhuizen der kooplieden aldaar, waar zij wel is waar door zien bevredigd worden, maar tot hun leedwezen niet altijd door aankoop datgene kunnen verkrijgen, hetwelk zij, als aandenken, van de plaats der fabricatie zouden willen medenemen.

Hierin zal echter eene verandering komen. Men heeft het plan gevormd om te Sonnenberg eene openbare tentoonstelling in te rigten van monsters, welke behalve het speelgoed ook nog andere artikelen uit het groote gebied der duitsche fabricatie van de onderling veel verwante galanteriewaren zal bevatten, in welke de koopers, die deze plaats bezoeken, belang stellen. Sonnenberg is daartoe juist de geschikte plaats. Hoe klein het stadje ook is, zoo is zij toch in den wereldhandel even bekend als Neurenberg en wordt veel bezocht door kooplieden uit alle deelen der wereld. Fabrikanten, die aan deze tentoonstelling hunne monsters toevertrouwen, zullen tegen zeer geringe kosten de voordeelen genieten, welke slechts aan wereldhandels-steden eigen zijn door het bezoek van buitenlandsche koopers. Den grooten fabrikant, die regtstreeks uitvoert, moet veel gelegen zijn aan de uitbreiding zijner handelsbetrekkingen en deze verkrijgt hij langs dezen weg op de eenvoudigste wijze; den onbemiddelden kleinen fabrikant daarentegen verleent de tentoonstelling het voordeel dat hij in plaats van zich bloot te stellen aan de gevaren, waarmede de directe uitvoerhandel gepaard gaat, gebruik kan maken van de tusschenkomst der sonnenbergsche huizen voor den grooten uitvoerhandel, in wier belang het ook weder ligt om even als hunne débouchés ook hunne bronnen te vermeerderen van waar zij de goederen bekomen.

Het denkbeeld dezer tentoonstelling is uitgegaan van de Oberlandsche vereeniging voor kunst en nijverheid te Sonnenberg. Reeds in 1861 heeft zij deswege uitnoodigingen rondgezonden. Dezelfde vereeniging beijvert zich zeer om de nijverheid in deze streken te bevorderen. Om b. v. den smaak der werklieden te veredelen, schenkt zij hun prentwerken der meest verschillende soort. Belangrijk zijn veelal de geschenken, welke de erfprins van Meiningen aan de verzamelingen der vereeniging heeft doen toekomen. Met gelijk doel zijn ook door de regering in het district Sonnenberg ten behoeve van onbemiddelde kweekelingen, die lust en talent hebben om zich aan de plastische nijverheid te wijden, twee instellingen van onderwijs opgerigt voor het teekenen en modelleren; de eene is te Sonnenberg zelf en staat onder bestuur van den houtbeeldhouwer KLOTZ, de andere te Obersteinach onder directie van den modelleur FLEISCHMANN.

„Stilstand is achteruitgang!" zoo is het ook hier. Het is dringend noodig dat aan deze industrie steeds nieuw leven worde ingeblazen. Ook hier moet men steeds op zijne hoede wezen om zich wegens de groote concurrentie staande te houden. De oude eenvoudige fabricatie van houten goederen, welke men door houtconcessiën van de regering had weten te ontwikkelen, kon slechts zoolang gedijen als ligt kloofbaar zwaar hout in groote hoeveelheden in de nabijheid voorhanden was. Terwijl de wouden van het Oberland gedurig aan zoodanig hout armer werden, vernietigde de buitenlandsche concurrentie, de eene tak van houtindustrie na den anderen, althans ten deele in deze streken, en dit geschiedde niet alleen waar het hout in overvloed aanwezig is, maar ook waar men het van verder afgelegen oorden moest doen komen, en wel doordien men in plaats van den handen-arbeid machines invoerde tot bewerking van het hout, waardoor bijna elke houtsoort bruikbaar werd, terwijl men op de van ouds aangenomen en in het Oberland nog gebruikelijke wijze van bewerking met de hand slechts kloofbaar, kwastvrij hout bezigen kan. Daar het zuiver hout steeds schaarscher wordt, zoo is het te vreezen dat nog verdere takken dezer industrie in het Oberland zullen te niet gaan.

Daarbij komt nog eene andere omstandigheid, welke voornamelijk in tijden, waarin de handel aan de midden en lagere klasse der fabrikanten niet volop werk verschaft, zwaar op de landstreek drukt. Sedert vele jaren toch levert het speelgoed, op weinige uitzonderingen na, slechts weinig verscheidenheid op. Niets wezentlijk nieuws treft men aan. Daarbij is het grootste gedeelte klein, wel is waar bevallig maar vermits het meestal van papiermaché en breekbaar is niet allemansgading. In goede tijden zelfs staat de productie van deze artikelen in geene verhouding tot de vraag en zelfs door eene verlaging der prijzen kan men eene uitbreiding van den omzet niet bewerken.

Veel meer gezocht zijn de hoofdzakelijk uit hout vervaardigde duurzame en tevens leerzame speelgoederen (bouwkisten, mechanisch speelgoed enz.); die worden echter niet hier maar in steden en streken vervaardigd waar men het hout van ver moet doen komen, en van deze is de Sonnenberger handel verpligt zijne behoefte te ontbieden. Ofschoon men de houtwerkers en fabrikanten van het Oberland dikwerf op zoodanig in den handel begeerde, elders vervaardigde speelgoed opmerkzaam maakte en hun daarvan herhaaldelijk modellen ter nabootsing en tot rigtsnoer heeft aangeboden, waren zij toch niet te bewegen zoodanig werk te vervaardigen, onder voorwendsel dat daartoe breed hont noodig was, en men hieraan gebrek had.

Aan zware, kloofbare, kwastvrije boomen, is voorzeker het Thuringer Woud sinds lang reeds arm, maar men kan het Oberland toch ook niet arm aan hout noemen, zoo lang het nog planken uitvoert en met hout stookt. Dat de bewoners van het Thuringer Woud zich in vele en juist de meest gevraagde artikelen hebben laten overvleugelen door die van streken, welke geheel aan hout arm zijn, heeft zijne oorzaak alleen daarin dat er volslagen gebrek heerscht aan praktische machines voor het houtsnijden en het bearbeiden van hout, gelijk die elders lang door de techniek zijn ingevoerd tot aanmerkelijke besparing van hout en werk. Daardoor hebben zelfs de grootste steden, waar geen wouden bestaan, de bewoners der woudstreken, welke den tijdgeest en den vooruitgang niet huldigen, gevoelig benadeeld. Wel is waar is ook daar de vrijheid van nijverheid maar geen houtconcessie te huis. Daar koopt men echter ook het hout als arbeidsmateriaal niet in ruwen toestand, maar in alle afmetingen behakt, gezaagd, geschaafd door middel van machines, die in het Oberland niet bekend zijn.

Benevens Sonnenberg is nog Neustadt aan de Hayde bij Coburg voor deze houtwaren een hoofdstapelplaats. Herwaarts komen bijna dagelijks, hoofdzakelijk echter des Zaturdags, honderden menschen uit naburige of ook meer verwijderde oorden, de coburgsche, saalfeldsche, meiningsche en sonderhausische dorpen, om hun werk, en wel grootendeels ongeschilderd, aan de kooplieden aldaar af te leveren, die ze door de zoogenaamde bismuthschilders verder doen bewerken en dan de verzending bezorgen.

Verdere middenpunten der speelgoed-industrie in Thuringen zijn nog Friedrichsrode, Waltershausen en Hildburghausen.

Op het saksische Ertz-gebergte heeft de speelgoed-industrie haar zetel opgeslagen in het bekoorlijke Flönthal. Voor Seifen, Katharinenberg, Grün-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

hainchen, Waldkirchen, Bornichen, Heidelberg, Einsiedel, Niederseifenbach en Deutschneudorf is zij de belangrijkste tak van nijverheid. Bijna in elk huisgezin arbeidt men hier voor den kersboom, en wel de geheele familie: de man, de vrouw en de kinderen van bijna elken ouderdom, zoowel knapen als meisjes. Sedert honderd jaren, volgens anderen zelfs reeds minstens sedert twee honderd jaren vinden duizenden in deze streken hun dagelijksch brood door het vervaardigen van speelgoed, maar hoe deze tak van nijverheid hier is ontstaan en hoe die zich ontwikkelde, daaromtrent is niets te vernemen.

Ook hier is de arbeidsverdeeling volkomen ingevoerd. Elke plaats vervaardigt hare bijzondere specialiteiten zoo b. v. Olbernhau kleine geweren, waarmede de kinderen zonder kruid met erwten schieten; in de Oberlochmühle kegelspelen, in Heidelberg dierfiguren enz. Buitendien heeft ook weder dikwerf eene hut hare bijzondere fabricaten en zelfs bij deze werken zich de afzonderlijke leden der familie in de hand. Ieder werkt hier datgene waartoe hij de meeste geschiktheid en de grootste neiging heeft. Zoo draait b. v. de man boeren, de vrouw vervaardigt daarvoor de kruiwagens en de kinderen beladen die met roodwangige appelen. Anderen fabriceren weder soldaten van alle soorten van wapens, te voet en te paard, en uit alle legers van Europa; de derde is weder meester in de vervaardiging van deze of gene dieren; in eene vierde familie, welke rijk met kinderen is gezegend, ziet men onder de handen van deze allerlei dieren tot bevolking der arke NOACHS ontstaan of hoe al de heerlijkheden ook heten mogen, waarnaar de harten der kinderen zoo vurig verlangen. De doozen en kisten, waarin al deze verschillende figuren gepakt worden, om hunne reis door de wereld te beginnen, leveren Olbernhau en Rübenau. Bijzondere schilders zooals in het Thuringer Woud heeft men hier echter niet. Elk huis versiert zelf zijne fabricaten. Het beschilderen en lakken is hier voornamelijk het werk der kinderen.

De jaarlijksche omzet begroot men op 400,000 thaler en daarvan worden voor 30,000 thaler over Bremen en voor 250,000 thaler over Hamburg uitgevoerd. Het aantal arbeiders bedraagt in het Seifener district 1500 hoofden van huisgezinnen met 2500 familieleden; in het district van Waldkirchen is het aantal kleiner. De verdiensten zijn hier echter nog veel geringer dan in Thuringen. Het hout is namelijk in het Ertzgebergte veel duurder. Terwijl men in Thuringen den kubieken voet werkhout met 9.4 à 14.4 penningen betaalt, kost het in het Ertz-gebergte 18 à 30 penningen. Wegens de concurrentie moet zich derhalve de arbeider in het Ertz-gebergte met eene geringe verdienste te vrede stellen.

Vermits het snijden onder deze omstandigheden te veel tijd vereischt, heeft men, waar het slechts mogelijk is, zijn toevlugt tot het draaijen genomen. De verdienste blijft niettemin karig, vermits van de opbrengst een aanzienlijk gedeelte verslonden wordt door het materiaal, n. l. bij de gewone voorwerpen 40 à 50 pCt., bij de fijnere 53 pCt. De prijzen der goederen zelve zijn buitengewoon laag; terwijl het materiaal in prijs rijst. Zoo kost b. v. het zestigtal doozen boeren met kruiwagens, die hunne appels ter markt brengen; 22 neugroschen (*f* 1,32). Meer dan vier zestigtallen kunnen man en vrouw te zamen per week niet produceren. Van het sierlijk beschilderde keukengereedschap kost het dozijn doozen $1\frac{1}{3}$ thaler (*f* 2,40). Twee volwassenen en een kind moeten over vier dozijn eene geheele week arbeiden. Onder deze omstandigheden is het wel verklaarbaar dat een man per week hoogstens 20 neugrosschen à 1 thaler (*f* 1.20 à *f* 1.80) en de vrouw alsmede de andere kinderen de helft zoo veel verdienen. Enkele familiën moeten wekelijks van 2 à $2\frac{1}{2}$ thaler bestaan, terwijl bijzonder bekwame arbeiders bij fijnere voorwerpen tot 4 thaler kunnen verdienen. Aan de andere zijde echter is het weder de goedkoopte, welke aan de duitsche speelgoederen overal de overwinning heeft verschaft. Vroeger werden ook in Engeland vele speelgoederen vervaardigd en uitgevoerd. Thans echter behoort Engeland tot de beste kalanten van Duitschland. Jaarlijks worden derwaarts voor meer dan 100,000 thaler aan speelgoederen uitgevoerd.

Deze ongelukkige toestanden hebben ten deele hunne oorzaak ook daarin dat men hier te veel van de geringere voorwerpen vervaardigt; dat speelgoed, hetwelk sedert vele menschenlevens van vorm niet is veranderd en dat men thans op de jaarmarkten in de stuivers-winkels vindt. De speelgoederen zijn voorzeker ook aan de mode onderworpen, en dat men ook hierin aan de eischen van den tijd moet toegeven, weet de handelaar in het Ertz-gebergte zeer goed, maar men schijnt hier minder toegeeflijk te zijn dan te Sonnenberg. Over het algemeen zou niet alleen het Ertz-gebergte maar de geheele duitsche speelgoed-industrie er wel bij varen, indien men meer dan tot dusver het geval is, letten wilde op de bijzondere eigenaardigheden van elke natie. Men moet zich verwonderen dat dit nog zoo weinig geschiedt, daar de Duitschers anders toch het meest gewend zijn om aan andere volkeren regt te laten wedervaren.

Tot het in beweging brengen der draaibanken heeft men in het Ertzgebergte de waterkracht dienstbaar gemaakt. Men vindt hier werkplaatsen, waarin twintig en meer draaibanken te gelijker tijd werken en zulk gedruisch maken dat een vreemdeling er van duizelt. En toch vertoeft men hier gaarne en vermaakt zich met de vlugheid, waarmede de arbeiders, als waren zij professoren in de tooverkunst het hout in stukken kloven en in figuren herscheppen. Hier zet een handwerksman een dun stuk hout op en na vijf minuten reikt hij u een dertigtal bevallige figuurtjes over. Daar zet een ander eene houtschijf van een voet middellijn tusschen de haken van zijne draaibank en in minder dan eene minuut is hij met zijn arbeid gereed. Men staart het aan en weet niet wat daarmede aan te vangen. Men ziet slechts eenige zonderlinge vormen in de schijf en verder niets. Dat uit deze schijf welligt eenige dozijn paarden, koeijen en anderen huisdieren te voorschijn moeten komen, kan men niet begrijpen. Maar ziet! de kunstenaar scheidt met eenige beitelslagen een wigvormig stuk van de schijf af en biedt het u aan en nu kan men zeer goed ontwaren dat men de gedaante van een paard voor zich heeft, hetwelk echter nog slechts eenig bijwerken noodig heeft, dat door kinderen geschiedt.

Gelijk in Thuringen, zoo verkoopen ook hier de arbeiders het werk hunner handen aan de zoogenaamde opkoopers, die voor den omzet en de verzending zorg dragen. Van zoodanige handelshuizen vindt men te Seifen en te Olbernhau 13 en te Waldkirchen 10. Eerst hier verkrijgt men een overzigt van alle heerlijkheden, welke niet alleen door onze kinderen bewonderd worden, maar ook verre aan gene zijde des Oceaans den luiden jubel van het kleine volkje opwekken. De prijscourant van zoodanig huis bevat ruim 2000 nummers.

De wouden van het Hartzgebergte hebben insgelijks aanleiding gegeven tot het ontstaan der speelgoed-industrie, maar deze staat nog veel meer dan die van het Ertz-gebergte, ten achter ten aanzien van de geestige bedrijvigheid bij die van het Thuringer Woud. Hier weet men weinig van de eischen welke de tijd ook aan het speelgoed stelt. Men vervaardigt hier alleen zoodanige figuren als die waarmede de grootvaders van onze

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

grootvaders zich hebben verblijd. Dat derhalve de verdiensten van deze industrie nog kariger zijn dan in het Ertz-gebergte, is duidelijk blijkbaar aan de ellendige wezens, die in het noorden van Duitschland rondtrekken om de voortbrengselen van den staat aan den man te brengen.

In de beijersche Alpen zijn Oberammergau en Berchtesgaden insgelijks hoofdzetels der speelgoed-industrie. In het eerstgenoemde dorp namelijk, dat door zijne passie-spelen wijd en zijd bekend is, wordt reeds sedert zeer oude tijden houtsnijderij beoefend. De aanleiding daartoe gaven de eenmaal beroemde bedevaarten naar het slechts een uur van daar gelegen thans verkochte klooster Ettal. De jaarlijks hierheen stroomende vroome pelgrims namen gaarne een aandenken mede naar hunne woonplaats en van deze omstandigheid wisten de bewoners van Oberammergau gebruik te maken. Naar men zegt is het houtsnijden hier ingevoerd door lieden, die uit het Grödener dal in Tyrol zich hier hadden gevestigd.

In den lateren tijd heeft het houtsnijden hier eene groote vermeerdering van arbeiders erlangd. Behalve de crucifixen, die heden ten dage nog in meer dan 250 soorten in dit dorp worden vervaardigd, schilderde men ook vooral tafereelen uit de gewijde geschiedenis op glas. Waren deze schilderijen ook al zeer grof of ruw, zoo vonden zij toch bij de bedevaartgangers grooten bijval en rijkelijken afzet. Deze tak van nijverheid is echter in den lateren tijd door de lithographiën, die veel goedkooper en minder breekbaar zijn, geheel te niet gegaan. De personen die zich vroeger daarmede bezig hielden, hebben zich nu aan het houtsnijden gewijd.

Behalve de crucifixen, die wel is waar ten deele fraai, maar meestal toch zeer afschuwelijk zijn en de tafereelen uit de heilige schrift, welke dikwerf zeer kunstig bewerkt zijn, kiest men veeltijds de onderwerpen ook uit het profane leven. Zoo vervaardigt men b. v. jagttafereelen, waarbij voornamelijk de gems de hoofdrol speelt, figuren in de aldaar te lande gebruikelijke kleederdragt enz. Ook het veld der caricatures weet men ten deele ook met goed gevolg te exploiteren.

Indien het snijwerk van Oberammergau ten opzigte van de technische volmaaktheid en den smaak bij die van het Bernsche Oberland en van den zwitserschen Jura ten achter staan, zoo nemen zij toch in de duitsche houtsnijderij mede den eersten rang in. Daar echter niet al deze arbeiders door de natuur met bekwaamheid zijn begaafd en tot hunne vorming nog steeds groote oefening noodig is, zoo hebben zich de beginnenden en de minder begaafden toegelegd op de vervaardiging van kinderspeelgoederen, welke meestal tot de beste behooren en waaraan men duidelijk den invloed erkent van de hier veel beoefende houtsnijkunst. Deze laatste trekt echter ook voordeel van de eerste. Het vervaardigen van kinderspeelgoed dient als het ware tot voorbereidende school voor het houtsnijden. De meer bekwame arbeiders gaan na korteren of langeren tijd tot deze over.

Hier levert de werkman zijne waren ook aan zoogenaamde opkoopers, die voor den omzet in het buitenland zorgen en in veelzijdige gemeenschap met de belangrijke handelsplaatsen, namelijk met Augsburg en Neurenberg staan, weshalve ook vele dezer goederen onder den naam van „Neurenberger waren" in de wereld gezonden worden. De verdienste van den enkelen arbeider, met uitzondering van den talentvollen kunstenaar, is voorzeker matig, maar vermits de meeste leden der familie den vader bij den arbeid ondersteunen, en men algemeen het zijne goed bijeenhoudt, zoo treft men bijna overal in de woningen der werklieden, veel meer dan in het Thuringer Woud en in het Ertz-gebergte

een zekeren welstand. De waarde der hier jaarlijks door ongeveer 100 familiën vervaardigde fijne snijwerken begroot men op 14 à 17,000 thaler en op bijna evenveel de opbrengst der speelgoed-fabricatie.

Van hier is reeds in zeer vroegeren tijd de kunst om been en hout te snijden naar Berchtesgaden, waar reeds de vervaardiging van houtwaren voor het huiselijk gebruik en de keuken inheemsch was, overgebragt, naar men zegt in 1130 door monniken uit het klooster Rottenbach. Benevens den mijnbouw was de snijkunst reeds in 1294 een hoofdtak van nijverheid voor de bewoners van Berchtesgaden. Omstreeks het einde der zestiende eeuw waren de houtwerken van Berchtesgaden reeds in alle deelen van de handeldrijvende wereld te vinden. Te Neurenberg, Antwerpen, Venetië, Genua, Cadix enz. vond men dépôts daarvan.

Ofschoon ook de proosten van het klooster te Berchtesgaden dezen tak van nijverheid zooveel in hun vermogen was begunstigden en ondersteunden, zoo bleek weldra de al te groote toeneming der werklieden in houtwaren verderfelijk te zijn voor de bosschen. Men zag zich derhalve sedert 1535 verpligt om allerlei verordeningen uit te vaardigen, waardoor ten deele de opneming in het gild der houtwaren-vervaardigers werd beperkt en de verwoestingen, welke deze laatsten in de bosschen hadden aangerigt, werden te keer gegaan. Niettemin bleven de klagten van het bestuur der houtvesterij over de grenzenlooze aanspraken der kunsthoutwerkers tot in den jongsten tijd voortduren. In 1797 werd aan de policie bevel gegeven om aan de houtverkwistende werklieden het uitoefenen van hun bedrijf te verbieden.

Gelijk overal elders in Duitschland deed zich ook hier de nadeelige invloed van het gildewezen gevoelen. Terwijl men in andere streken er op bedacht was aan de fabricaten, zonder de goedkoopte te beletten, eene steeds grootere volmaaktheid te geven, en bij de nieuwe smaakvollere vormen ook eene betere wijze van fabricatie en verbeterde werktuigen in te voeren, hield men hier, waar het handwerk beschermd was, zoodanige inspanning voor geheel onnoodig. De zoon vervaardigde steeds naauwkeurig dezelfde vormen en met dezelfde werktuigen als de vader en de grootvader. Zoo moest ook de arbeider zijne goederen aan bepaalde opkoopers afleveren en deze waren weder verpligt om die op bepaalde prijzen te houden. De handelswereld kon men echter niet gebieden om deze in smaak en in uitvoering ver achter andere staande goederen te koopen. Zoo ging dan ook de handel in houten goederen van Berchtesgaden steeds meer achteruit. Om dien weder uit zijn verval te verheffen, zag men zich eindelijk in het begin dezer eeuw verpligt om het gildewezen op te heffen.

Tot nu toe is echter de staat van zaken daardoor weinig veranderd. Het aantal arbeiders heeft zich wel is waar vermeerderd, maar slechts enkelen hunner hebben de eischen van den tijd begrepen en geven zich, door hunne bekwaamheid ondersteund, moeite om betere waren te fabriceren. Over het algemeen echter behooren nog heden ten dage de speelgoederen van Berchtesgaden tot de geringste soorten. Om dezen tak van nijverheid te verheffen, heeft de regering onlangs te Berchtesgaden eene teekenschool opgerigt, waarvan het bezoek aan de handwerkers en hunne zonen kosteloos is toegestaan. Bovendien is den leermeester nog de verpligting opgelegd om de werkplaatsen te bezoeken, de werklieden opmerkzaam te maken op de feilen en gebreken van hunne voortbrengselen en hun de middelen aan de hand te geven om daarin verbetering te brengen.

Het wederopheffen van een in verval geraakten tak van nijverheid is

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

echter zeer moeijelijk en heeft slechts zeer langzaam plaats. Het is nu eenmaal eene natuurwet dat het loon van het werk zooveel geringer is, naarmate de goederen meer ordinair, onvolkomen en ouderwetsch zijn, vermits er te veel personen zijn, die deze produceren, en zij bovendien ook slechts door het armere publiek worden gekocht. Zij bedingen derhalve slechts de laagste prijzen, waarvan voor den werkman niet veel meer overblijft. Deze staat van zaken doet zich ook te Berchtesgaden gevoelen. De hier vervaardigde speelgoederen vinden alleen afzet, omdat zij buitengewoon goedkoop zijn. De arbeiders zijn geheel in handen van de zoogenaamde uitgevers, door welke zij deels in kontant geld, deels in levensmiddelen, deels in verwen en andere noodzakelijke materialen betaald worden. Onder bijna alle arbeiders heerscht armoede.

In den tegenwoordigen tijd is de fabricatie van houtwaren voor omstreeks 400 gezinnen of 2000 personen, zijnde ongeveer een vierde van de bevolking van het geheele district, de hoofdbron van bestaan. Ieder meester ontvangt jaarlijks uit de bosschen van het rijk twee boomstammen en voor den oudsten zoon, wanneer hij het handwerk heeft geleerd, nog een derde, voor den zeer geringen prijs van 10 kreuzer (ca. 16½ ct.) per dennenboom. Daar echter de kunstwerker in hout slechts fijn vezelig en goed kloofbaar hout kan gebruiken, maar dit sedert vele jaren in de bosschen is uitgezocht, zoo wordt het vinden van geschikte stammen steeds moeijelijker.

Het speelgoed wordt te Berchtesgaden minder door draaijen dan door snijden vervaardigd. Ook hier is de arbeidsverdeeling tot eene zekere mate ingevoerd. Ofschoon ook de werkman velerlei voorwerpen vervaardigt, zoo is toch in hunne bewerkingswijze eene zekere steeds wederkeerende gelijkvormigheid niet te miskennen. Daardoor is dan ook eene zekere groote vlugheid, de hoofdzaak, mogelijk waardoor de zoo billijke prijs der vervaardigde goederen verkregen wordt, doordien de verschillende voorwerpen, in grootere partijen achter elkander vervaardigd worden. Aan den arbeid nemen niet alleen alle leden der familie deel, maar ook zelfs de dienstboden. Meestal bezit de arbeider wel is waar een stuk gronds, maar het is bijna altijd te klein om de familie te voeden. Deze reeds vergaande versnippering der akkers dagteekent reeds van oude tijden, toen de arbeid een ruimer loon verschafte. De bearbeiding van den grond was hinderlijk voor het werk en daarom werd het land verkocht.

De draaijers, waarvan er zestig zijn, vervaardigen bussen, korfjes, fluiten (gewone fluiten, kunstmatige fluiten, flageoletten, wandelstokken waarin soortgelijke blaasinstrumenten zijn aangebragt) en kindertrompetjes. Het draaijen van trompetjes werd hier in vroegeren tijd op groote schaal gedreven; thans is het nog slechts voor enkele familiën eene zeer karig vloeijende bron.

De houtsnijders, waarvan er 60 aanwezig zijn, worden verdeeld in kastjes-, paarden- en fijne snijders. De eersten vervaardigen velerlei speelgoederen als kastjes, torrenhuisjes, kleppen, poppenkeukens, stoeltjes, tafeltjes, bordenrekjes, kleine wagens, kruiwagentjes, poppenledikanten enz. De paarden-vervaardigers zijn de fabrikanten der bekende kleine houten paarden op wielen en van de hobbelpaarden. Uit de handen der fijnsnijders komen de velerlei figuren te voorschijn, als b. v. soldaten, ruiters, velerlei dieren, tafereelen uit het jagt- en alpenleven enz. De meer begaafde en bekwame fijnsnijders vervaardigen beelden van de meest verschillende soort en grootte, inzonderheid crucifixen, heiligen beelden, dieren, tafereelen uit het alpen- en het jagtleven, caricaturen, alsmede fijnere speelgoederen. Bekend zijn ook de kleine modellen van boerenhuisjes in zwitserschen stijl. De fijnsnijderij is echter hier op verre na zooveel niet verspreid als men algemeen gelooft.

De waarde van alle houten goederen, welke te Berchtesgaden vervaardigd worden, beloopt jaarlijks 34 à 46,000 thaler.

Ook de duitsche provinciën van Oostenrijk leveren een niet onbelangrijk contingent tot de speelgoed-fabricatie. In de eerste plaats verdient het district aan de Traun vermelding; daar is inzonderheid de houtsnijderij in de marktvlekken Ischl, Mollen en Hallstadt te huis. Nog meer onderscheidt zich het Grödener-dal, waar zich van de bevolking uit 3500 zielen bestaande 2500 personen (dus 71,43 pCt.) bezig houden met het vervaardigen van snijwerken. Ook hier helpen vrouw en kinderen bij het werk, zoodat dikwerf vijf à zes personen aan eene figuur arbeiden, waarbij aan ieder een bepaald gedeelte wordt aangewezen. Daardoor heeft men niet alleen eene groote bekwaamheid verkregen, maar is daardoor ook in de mogelijkheid gesteld om de snijwerken tot een buitengemeen lagen prijs af te zetten. De werken zijn echter slechts in zoover voortreffelijk als de voorwerpen, welke men vervaardigt, niet gaan boven den kring van hetgeen de arbeiders zelven kunnen waarnemen. Eenige jaren geleden heeft men het beproefd om zich in plaats van de altijd terugkeerende gemsenjagten en heiligen-beelden, ook aan andere voorwerpen te wagen, namelijk aan antieken, maar deze proeven zijn niet zeer gelukkig uitgevallen.

Ordinair speelgoed wordt hier insgelijks in zeer groote hoeveelheid vervaardigd, namelijk ledepoppen en poppemannetjes. Ofschoon de prijzen zeer billijk zijn, zoo maakt toch Sonnenberg in deze artikelen eene groote concurrentie, waardoor de afzet op het vaste-land aanmerkelijk is verminderd. De uitvoer over zee blijft nog steeds aanzienlijk.

In den jongsten tijd heeft men in Wurtemberg zich bijzonder op de speelgoed-fabricatie toegelegd. Aanvankelijk werden deze goederen meestal over Augsburg en Neurenberg afgezet, thans echter staat men op eigen beenen niet alleen, maar de wurtembergsche speelgoederen nemen onder al de duitsche fabricaten van dien aard, vooral in sommige takken, den eersten rang in. Men zal zich nog met genoegen de wurtembergsche speelgoederen herinneren, die op de nijverheids-tentoonstelling te Munchen (1854) aanwezig waren, en op welke deze tak van nijverheid op ver na niet overeenkomstig zijn belang was vertegenwoordigd, nl. slechts door 82 exposanten, waaronder 61 alleen uit Beijeren, en van deze 41 uit Neurenberg en 8 uit Fürth. Het wurtembergsche was onder allen het rijkste en het best geschikte. Bij het aanzien daarvan rezen alle betooveringen der sinds lang achter ons liggende kindschheid weder bij ons op; in deze omgeving zou men het tegenwoordige hebben kunnen vergeten en alligt weder een spelend kind kunnen worden. Zelfs te Parijs, waar men in het volgende jaar dezen vertegenwoordiger der duitsche nijverheid op de internationale industrie-tentoonstelling aantrof, werd de goedkeuring der bezoekers geenszins benadeeld door de veel weelderiger fransche speelgoederen, welke grootendeels slechts bestemd waren voor kinderen van heden, die geld hebben. In de ordinaire speelgoed-soorten, namelijk de gesneden houten figuren, welke ook door de armen voor den kersboom en het St. Nicolaasfeest gekocht kunnen worden, hebben de Franschen de Duitschers nog niet overtroffen.

Den hoogen rang welken het wurtembergsche speelgoed inneemt, dankt het zekerlijk aan de solide uitvoering, maar meer nog aan de omstandigheid, dat men hier den beschavenden invloed van het speelgoed in

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

aanmerking neemt en zich bijzonder beijvert om het nuttige en het onderhoudende naauw met elkander te verbinden. Men vervaardigt hier slechts zoodanig speelgoed, dat den kinderen gelegenheid geeft om hunne vaardigheid en hunne krachten te oefenen, te denken en zich alzoo voor het praktische leven op te leiden. Men mag niet vergeten, dat de eerste begrippen van het kind zich bij zijn speelgoed ontwikkelen, en dat het kind het liefst zijn eigen latere leven speelt. Het ware zeer te wenschen dat alle duitsche speelgoed-fabrikanten daarop meer hunne aandacht vestigden. Dit zou hun stellig tot groot voordeel strekken. De praktische Amerikanen en Engelschen hechten daarom zeer hooge waarde aan het wurtembergsche speelgoed en geven daaraan de voorkeur boven het andere onpraktische speelgoed. Ten einde deze goede kalanten te behouden, beijveren zich de wurtembergsche fabrikanten om voortdurend iets nieuws aan de markt te brengen. De ideën daartoe levert het gewone leven in menigte op. De woorden van den Duitschen dichter: „Greift nur hinein in's volle Leben und was ihr packt, ist interessant," vinden ook hier hunne volle toepassing.

Reeds bij Neurenberg en Sonnenberg hebben wij gezien dat, behalve het hout, ook in den lateren tijd de papiermassa in de speelgoed-fabricatie gebruikt wordt. Behalve in de genoemde voornaamste plaatsen, vervaardigt men daarvan ook op vele andere plaatsen van Duitschland speelgoederen, nl. poppen, poppenkoppen, automaten, andere figuren enz., ofschoon niet op zoo grooten maatstaf.

Een ander materiaal is nog het tin en blik. Behalve Neurenberg en Fürth worden metalen speelgoederen ook veel vervaardigd op enkele plaatsen, en allen te zamen brengen het tot eene vrij aanzienlijke som, waarbij honderden en duizenden vlijtige arbeiders hun onderhoud verdienen. Zoo vervaardigt b. v. de tinnen speelgoederen-fabriek te Petersdorf bij Warmbrunn alleen jaarlijks voor circa 12,000 thaler. Zij verschaft arbeid aan 15 tot 18 mannelijke en 35 à 45 vrouwelijke werklieden.

Niet alleen dat elk jaar op dit gebied nieuwe vormen in groote menigte aanbrengt, maar men zoekt ook steeds naar nieuw materiaal. Zoo heeft men ook in den laatsten tijd zich het gegoten ijzer dienstbaar gemaakt. Men vervaardigt daaruit namelijk keukengereedschap. Belangrijker echter is de bewerking van kaoetschoek voor speelgoed. Dit denkbeeld is het eerst van Noord-Amerika uitgegaan. Op de parijsche tentoonstelling van nijverheid (1855) zag men een groote menigte van deze India-rubber speelgoederen, maar zij waren alle lomp en misten de bekoorlijkheid der neurenbergsche waren. Thans worden deze in groote menigte en verscheidenheid ook in Duitschland vervaardigd, nl. in de fabriek van COHEN, VAILLANT en C°. te Harburg, zeker de grootste op het vaste land.

De vervaardiging zelfs van de meest gecompliceerde figuren is tamelijk eenvoudig. Eerst snijdt men de weeke kaoetschoek-platen in reepen. De schaar wordt daarbij zoo gehouden, dat de randen der reepen schuin loopen, waardoor het aan elkander kleven der afzonderlijke stukken tot een overal goed gesloten geheel aanmerkelijk worden verligt. Alvorens dit echter volkomen geschiedt, wordt een weinig fijn gepulveriseerde koolzure ammoniak daarin gebragt en de figuur, welke er meestal zeer onbehouwen uitziet, in fijn gegraveerde koperen vormen gebragt, welke men, om het aankleven van de kaoetschoek te voorkomen, bepoedert met fijn gepulveriseerde talk. Zoodra de vormen vastgesloten zijn, worden zij op eene plaats gebragt, welke, nadat zij gevuld is, met hooggespannen stoom wordt verwarmd. Hierbij verdampt het koolzure ammoniak, zwelt de figuur op en perst het weeke kaoetschoek zelf in de fijnste graveersels van den vorm. De meeste figuren hebben eene opening, waarin een klein tongpijpje is aangebragt. Door deze dringt atmospherische lucht binnen en verhindert het ineenzakken der figuur, wanneer zich de ammoniakdampen weder verdigten. De ballen echter worden, opdat zij eene grootere springkracht zouden verkrijgen, met zamengeperste lucht gevuld, doordien men deze uit een cylinder van koperblik, door middel van een kraan, daarin laat stroomen. Er behoort eene zekere kunstvaardigheid toe, om de met lucht gevulde bal schielijk van de kraan af te trekken en de daarin aanwezige kleine opening door een weinig weeke kaoetschoekmassa te sluiten, alvorens te veel van de ingeperste lucht daaruit is ontsnapt. —

PHILOPAIDION.

LORD LYNDHURST.

BEROEMD BRITSCH STAATSMAN.

Engeland heeft het geluk dat de meesten zijner staatsmannen een zeer hoogen ouderdom bereiken en dat zij, bij gerijpte ervaring, hunne pligten met vaardigheid nog vervullen in een tijd dat hunne ambtgenooten in andere landen reeds lang op de pensioenslijst staan. De 80-jarige lord PALMERSTON bestuurt nog als eerste minister het lot van het britsche rijk; de 85-jarige lord BROUGHAM opende in September 1863 het te Edinburg gehouden congres der „association for social sciences" met eene uitvoerige door hem zelf bewerkte redevoering en tot nog korten tijd geleden was de leider der Tories in het hoogerhuis, de hoogbejaarde lord LYNDHURST, die den 12den October 1863 des ochtends omstreeks 3 uren in zijn huis in Georgestreet, Hannover square, te Londen, op 92-jarigen ouderdom is overleden. Wij zullen ons hier met hem bezig houden. Ofschoon het leven van dezen staatsman in naauw verband staat met de engelsche geschiedenis, heeft men toch weinig over hem geschreven, en wij zijn derhalve aan de *Times* dank verschuldigd, dat dit blad hem een zeer uitvoerig necrologisch artikel wijdde en ons bijzonderheden heeft doen kennen omtrent het leven van dezen man, die zich door zijn talent den weg tot de hoogste waardigheden baande.

JOHN SINGLETON COPLEY, baron LYNDHURST OF LYNDHURST in het graafschap Hants, was de zoon van JOHN SINGLETON COPLEY, een uitstekend schilder, die zich eenige vermaardheid heeft verworven door de portretten en historieschilderijen, welke hij vervaardigde, onder welke laatste het tafereel van den dood van lord CHATTAM, dat zich thans in Marlborough-house bevindt, bijzonder bekend is. De schilder was te Boston in Amerika geboren, waarheen zijn vader uit Ierland was verhuisd, en waar hij nog woonde toen hem den 21sten Mei 1772 een zoon geboren werd, die bestemd was om gedurende geruimen tijd aanzienlijke betrekkingen in de engelsche ministeriën te bekleeden. Lord LYNDHURST was derhalve een inboorling der Noord-Amerikaansche koloniën, ten tijde toen deze nog een integrerend deel van het britsche rijk uitmaakten. In het jaar 1773 hadden te Boston de *„tea riots"* plaats, welke later aanleiding gaven tot den Noord-Amerikaanschen vrijheidsoorlog. Ongeveer drie jaren vroeger hadden opstanden plaats gehad, welke bekend zijn onder de benaming van „Boston Massacre" en waarin door de botsing met de soldaten verscheiden menschen het leven verloren. Alleen met het

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

eerste dezer beide voorvallen kan de gebeurtenis uit de vroegste jeugd van lord LYNDHURST in verband worden gebragt, waarvan de herinnering welke in den mond van het volk leeft, volgens welke zijne moeder hem op hare armen uit een der vensters van hare woning aan eene opgewonden volksmenigte vertoonde, om het huis voor een aanval van het graauw te redden. In zijne woning in Georgestreet is waarschijnlijk thans nog het door zijn vader geschilderde familie-tafereel, waarop lord LYNDHURST op de armen zijner moeder is voorgesteld en deze schilderij, welke welligt de grondslag is van dat verhaal, is vermoedelijk nog geschilderd voor het vertrek van zijn vader uit Amerika, die gelijk zoo vele getrouwe mannen in het jaar 1774, dus twee jaren vóór de onafhankelijkheids-verklaring van Noord-Amerika, met vrouw en kind naar Engeland verhuisde, en zich hier duurzaam met der woon vestigde. Sedert dezen tijd leefde de schilder te Londen, waar hij in 1815 stierf, in hetzelfde huis, dat zijn beroemde zoon sedert bewoond heeft en waarin hij onlangs is ontslapen. De moeder, die eerst in 1836 stierf en bijna nooit van haren zoon gescheiden werd, genoot de vreugde haren zoon tot hooge waardigheden te zien opklimmen.

De jonge COPLEY was aanvankelijk bestemd om insgelijks tot schilder te worden opgeleid en met dit doel bezocht hij gedurende eenigen tijd de voorlezingen van REYNOLDS en BARRY. Zijne eigenlijke wetenschappelijke opleiding ontving hij van een huisonderwijzer, die hem zoo ver voorbereidde, dat hij op den ouderdom van 19 jaren in het Trinity-college van de hoogeschool van Cambridge kon worden opgenomen, waar hij zich door zijne wiskundige bekwaamheid onderscheidde, zoodat hem bij de aanwijzing van de twaalf bekwaamste studenten, die bevorderd zouden worden, de tweede plaats toegekend werd. Hij verwierf zijn eersten academischen graad als Baccalaureus in het jaar 1794, zijn tweeden als magister in het jaar 1797 en in dien tusschentijd verkreeg hij door zijne betrekking tot de universiteit, welke hem eene toelage voor het doen van reizen bewilligde, de gelegenheid om zijn geboorteland te bezoeken, hetwelk in het jaar 1784 van de zijde van Engeland als onafhankelijk was erkend. Op die reis werd hij vergezeld door VOLNEY, den schrijver der *Ruines des Empires* en bragt eene geheele week door bij WASHINGTON op Mount-Vernon. Men verhaalt dat hij te dien tijde groote sympathie koesterde voor de noord-amerikaansche instellingen en dat hij in den brief of de verhandeling, welke hij, overeenkomstig de gewoonte onder zoodanige omstandigheden, aan de universiteit moest inzenden, zich eenigzins te vrijzinnig had uitgelaten. Volgens eene andere lezing was dit schrijven niet afkomstig van den jeugdigen COPLEY, later lord LYNDHURST, maar van een zijner vrienden, LEGH RICHMOND, die zich met de taak had belast, daar de jonge COPLEY geen lust had om zich daarmede bezig te houden. Niettemin werd J. S. COPLEY op den gebruikelijken tijd tot fellow in zijn college gekozen en hem stonden toen de middelen ten dienste om groote kundigheden te verwerven en die vriendschapsbanden aan te knoopen, welke hij gedurende zijn geheele volgende leven zoo standvastig onderhield. In dezen tijd ontwikkelde zich bij hem ook zijne neiging voor de schei- en werktuigkunde, in welke beide takken van wetenschap hij later als deskundige werd beschouwd.

Een correspondent van het *Law Magazine en Review* zegt met opzigt tot lord LYNDHURST: Tegen het einde van een veel langer openbaar leven dan gewoonlijk het leven van eenigen mensch is, zien wij hem den tijd waarop deze of gene belangrijke gebeurtenis plaats had, zich herinneren naar dien toen hij de „principia" las. Zoo groot was de ijver, waarmede hij zich aan de wetenschap wijdde, en zoo bepaald

was de ruimte, welke de verkregen kennis met hare toevallige neven-omstandigheden in het uitgebreide magazijn van zijn geheugen innam."

Van Cambridge begaf hij zich naar Londen, waar hij zich onder de leiding van den bekenden TIDD, die later te gelijker tijd vier van zijne kweekelingen, de lords LYNDHURST, DENMAN, COTTENHAM en CAMPBELL, in het hoogerhuis zag zitten, tot procureur vormde, als welke hij den 8sten Junij 1804 in de *Society of Lincoln's-Inn* opgenomen werd. Eerst in 1813 verkreeg hij het diploma van doctor in de regten en in 1817 gelukte het hem om de algemeene aandacht op zich te vestigen toen hij JAMES WATSON, den oudere, die van hoog verraad was aangeklaagd, voor het hof moest verdedigen. Hij betoonde zich een zoo bekwaam, en zoo voortreffelijk redenaar dat lord CASTLEREAGH, die de debatten had bijgewoond, aan lord CAMPBELL zijne bewondering over de welsprekendheid van *sergeant* COPLEY te kennen gaf en er bijvoegde; „Ik zal mijn rotteval voor hem openstellen en hem met Chesterkaas er in lokken." Deze anecdote was waarschijnlijk eene latere uitvinding zijner ambtgenooten, en steunde op de omstandigheid dat COPLEY in het jaar 1818 door de regering tot opperregter in Chester werd benoemd.

Kort voor deze benoeming deed hij afstand van de ultra-liberale gevoelens, waarmede hij het politieke leven was ingetreden, en dit is hem gedurende zijne loopbaan als staatsman dikwerf tot een verwijt gemaakt, hoe kwalijk het ook door lord LYNDHURST opgenomen en in uitdrukkingen gegispt werd, waaruit men kon afleiden dat de aanklagt overdreven werd of dat zij hem te zeer kwetste. Hij was in dit opzigt niet schuldiger dan menige andere staatsman van erkende bekwaamheid en regtschapenheid, maar zijne groote gevoeligheid bij zulk een aanval wekte bij de partijtwisten zijne tegenstanders op om die steeds te herhalen. Het schijnt eene onloochenbare daadzaak te zijn dat hij reeds bij zijne benoeming tot opperregter te Chester naar zijne staatkundige zienswijze tot de Tories behoorde; en dat hij aan deze overtuiging onveranderlijk tot aan zijn dood getrouw is gebleven, zal niemand wagen tegen te spreken.

Reeds voor zijne benoeming tot opperregter droegen de Tories zorg hem eene plaats in het lagerhuis te verschaffen, waarin hij den 28sten Maart 1818 zitting nam als lid voor Yarmouth op het eiland Wight. Den 19den Mei van hetzelfde jaar hield hij zijne eerste redevoering, *maiden speech*, en wel over de Alien-bill, welke hij tegen sir SAMUEL ROMILLY verdedigde. Zijne rede was gematigd, duidelijk en krachtig, zij vond veel bijval; een aanval van de zijde der Wighs sloeg hij onmiddellijk af, met de waardige verzekering dat hij alleen zijne overtuiging had te kennen gegeven Sedert dien tijd bewees hij in het lagerhuis groote diensten zonder zich op den voorgrond te stellen of het verwijt op zich te laden van overdreven dienstvaardigheid.

Nog in hetzelfde jaar verwisselde hij de vertegenwoordiging van het vlek Yarmouth met die voor Ashburton in Devonshire, waarvoor hij tot 1826 in het lagerhuis zitting had.

In het jaar 1819 huwde hij met eene zeer schoone vrouw, wier portret door sir JAMES LAWRENCE werd geschilderd en daarna als gravure zeer is verspreid. In Julij van hetzelfde jaar werd de sollicitor general (procureur-generaal) sir ROBERT GIFFORD tot attorney-general (advocaat-generaal) benoemd, de opperregter van Chester werd nu tot de betrekking van sollicitor-general benoemd en ten gevolge daarvan ook tot baronet verheven; hij noemde zich nu sir JOHN COPLEY.

Als sollicitor-general had hij herhaaldelijk gelegenheid om van zijne bekwaamheid en zijne groote kundigheden blijken te geven. Inzonder-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

heid was dit het geval bij het beruchte proces tegen de koningin CAROLINE, dat den 20sten Augustus 1820 begon en zoo algemeene verontwaardiging tegen haren gemaal, koning GEORGE IV, veroorzaakte; hij wist zich daarbij door de gematigdheid en de waardigheid zijner houding en den tact, benevens de wijze waarop hij delicate onderwerpen wist te behandelen, voor elk verwijt te vrijwaren, hetwelk hem die de aanklagt tegen de koningin had ingevoerd in eene zoo hooge mate trof. Zijn resumé op 28 October 1820 over dit proces uitgebragt, werd voor een grootschen en bewonderenswaardigen arbeid gehouden.

In het lagerhuis ondersteunde hij ter zelfder tijd het ministerie in eene reeks van vraagstukken, en zijne voortreffelijke talenten benevens zijne geestkracht stelden hem in staat, om de leiding dezer zaken op zich te nemen in plaats van zijn beminnenswaardigen ambtgenoot, den attorney-general, sir ROBERT GIFFORD, en toen deze in 1823 tot *master of the rolls*, (opper-kanselary directeur) werd benoemd, volgde sir JOHN COPLEY hem op in zijne betrekking als attorney-general. Ook in deze betrekking bewees hij aan het lagerhuis en aan het kabinet groote diensten; aan het eerste daardoor, dat hij de voorgestelde maatregelen in een vorm wist te gieten, waardoor de aanneming weinig bezwaar ontmoette, aan het laatste daardoor, dat hij een geschil wist bij te leggen hetwelk tusschen de leden van het kabinet was uitgebarsten.

Toen in Julij 1826 het lagerhuis ontbonden werd, had sir JONH COPLEY zijne stelling reeds zoo zeer bevestigd, dat hij met lord PALMERSTON tot vertegenwoordiger der universiteit Cambridge gekozen werd. In het zelfde jaar stierf lord GIFFORD, wien hij in zijne plaats als *master of the rolls* opvolgde, te gelijk echter ook ten gevolge van eene exceptionele overeenkomst zijn zetel in het lagerhuis behield. In deze betrekking hield hij den 6den Maart 1827 zijne zeer merkwaardige rede tegen de emancipatie der Katholijken, welke door CANNING hevig aangevallen werd. Toen echter na den dood van lord LIVERPOOL het ministerie ontbonden werd en CANNING met de vorming van een nieuw kabinet werd belast, bood hij toch sir JOHN COPLEY de betrekking van lord kanselier aan, die tevens president van het hoogerhuis is, welke betrekking lord ELDON sedert 25 jaren had bekleed, en ten gevolge der aanneming dezer betrekking werd LYNDHURST den 20sten April 1827 tot baron LYNDHURST OF LYNDHURST verheven, als hoedanig hij in het hoogerhuis zijn zetel op den wolzak innam. Deze verplaatsing in het hoogerhuis opende hem den weg tot de parlementaire positie, welke hij later erlangde, en voortdurend behield. Ofschoon hij tien jaren lang in het lagerhuis zitting had gehad, was het hem toch niet gelukt eene uitstekende stelling in te nemen; zijne bedaarde, waardige, duidelijke taal was veel meer geschikt voor het hooger- dan voor het lagerhuis, en ofschoon hij als lord kanselier in het hoogerhuis niet onmiddellijk de vermaardheid erlangde, welke hem later ten deel viel, zoo werd hij toch al spoedig erkend als eene politieke notabiliteit. Met CANNING handelde hij tot diens dood in Augustus daaraanvolgende in volkomen harmonie. Lord LYNDHURST was niet vreemd aan de verlegenheid, waarin het volgende kortstondige kabinet van lord GODERICH zich gewikkeld zag, en hij heeft er werkelijk toe bijgedragen dat de hertog van WELLINGTON weder aan het hoofd van het bestuur kwam. Het is waar dat hij zich later naauw bij den hertog van WELLINGTON aansloot, maar er bestaat geen reden om hem te beschuldigen een kabinet ondermijnd te hebben, dat op zich zelf weldra moest vallen en door een ander vervangen worden, zonder dat zijn invloed daartoe noodig was.

De regering was nu werkelijk weder dezelfde als tijdens het kabinet van lord LIVERPOOL, behalve CANNING en lord ELDON; in dit kabinet verkreeg lord LYNDHURST natuurlijk zijne hooge betrekking van lord kanselier weder. Sedert dien tijd was hij een belangrijk staatsman, die door GEORGE IV en den hertog van WELLINGTON gelijkelijk hoog geschat werd. Personen, die met de politiek te dien tijde naauwkeurig bekend zijn, beweren dat de koning lord LYNDHURST onmiddellijk tot zijn eersten minister zou hebben benoemd, indien deze slechts de verpligting op zich had genomen om zich nog verder te verzetten tegen de emancipatie der Katholijken, maar hij vereenigde zich te dien opzigte met de overtuiging van den hertog van WELLINGTON, dat de tijd om deze emancipatie te bewilligen niet langer kon worden uitgesteld. Ten gevolge daarvan werd hij door de tegenstanders dezer emancipatie wegens zijne onbestendigheid vrij scherp gegispt, maar deze verwijtingen duurden op verre na zoo lang niet als die, welke sir ROBERT PEEL zich moest laten welgevallen, toen hij, nadat hij de graanwetten zoo lang had verdedigd, eindelijk zelf hare afschaffing voorstelde en doordreef. Lord LYNDHURST begaf zich bij deze gelegenheid met sir ROBERT PEEL en den hertog van WELLINGTON naar Windsor tot den koning, die zich plotseling over de ingediende *Katholic relief bill* zeer verontrust gevoelde en boden hem hun ontslag aan. De koning ontving hen met groote bezadigdheid en welwillendheid, gaf elk een kus op iedere wang, en nam hun ontslag aan. Hierop keerden de drie ministers naar lord BATHURST terug, waar juist een ministerieel diner gehouden werd, om aan hunne verbaasde ambtgenooten van hunne aftreding kennis te geven; het geheele kluchtspel eindigde daarmede, dat des avonds een brief van den koning kwam, waarin hij hen verzocht hun ontslag in te trekken en hunne maatregelen in het parlement voor te dragen.

De beraadslaging over deze maatregelen bood lord LYNDHURST natuurlijk de beste gelegenheid aan om zich in het hoogerhuis te onderscheiden en zich daar een weg te banen. Als lid van het kabinet droeg hij ook verscheidene maatregelen voor tot bespoediging en afdoening der openbare zaken, en onder andere diende hij den 15den November 1830 een wetsvoorstel in, betreffende het instellen van een regentschap, voor het geval dat de prinses VICTORIA de kroon mogt erven alvorens zij haar achttiende jaar had bereikt. Op denzelfden avond stelde sir HENRY PARNELL in het lagerhuis de motie voor, dat eene commissie van het huis de civile lijst zou onderzoeken en die vaststellen. Het ministerie verzette zich tegen dit voorstel, maar leed de nederlaag en diende ten gevolge daarvan onmiddellijk zijn ontslag in.

De vorming van het nieuwe kabinet werd aan lord GREY opgedragen, die eene overeenkomst voorsloeg of aannam volgens welke lord LYNDHURST president van de algemeene rekenkamer (lord chief baron of the court of exchequer) werd, maar met volkomen toestemming dat de aanneming van dien post geen invloed zou hebben op zijne partij-betrekkingen. Hij bekleedde dezen post tot in November 1834, toen hij weder voor korten tijd het groot zegel aanvaardde, hetwelk lord BROUGHAM den 21sten November had nedergelegd. Hij bewees bij deze gelegenheid op nieuw dat de natuur hem met alle gaven begiftigd had, welke voor een uitstekenden scepter noodig zijn, en had hij zich tot de regterlijke loopbaan beperkt, dan zou hij ook ligtelijk den roem hebben verworven, waarin lord MANSFIELD en andere uitstekende regtsgeleerden in hun tijd zich hebben verheugd. Lord LYNDHURST stelde echter in het hoogerhuis eene levendige belangstelling in alle partijkwestiën en bij de beraadsla-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

gingen, over de *Reformbill*, vertegenwoordigde hij de Tories zoo goed, dat hij sedert dien tijd in het hoogerhuis hun schrijver werd, ja zelfs met den hertog van WELLINGTON de leiding van de partij deelde. Het was vooral het werk van lord LYNDHURST, dat zich onder de Tories eene partij vormde om verscheiden te ver gaande punten der reformkwestie te doen verwerpen, en toen dit gelukte dienden graaf GREY en zijne ambtgenooten hun ontslag in, en gedurende de navolgende tusschenregering ondersteunde lord LYNDHURST de pogingen van den hertog van WELLINGTON, om een tory-ministerie zamen te stellen, hetgeen hun echter niet gelukte. Ten gevolge daarvan ontbood koning WILLIAM IV lord LYNDHURST het eerst bij zich, wien de koning hetzelfde vertrouwen schonk dat hem van GEORGE IV ten deel was gevallen, en wiens raad hij bij alle moeijelijke gevallen inwon. Ware het toenmaals naar den wensch van lord LYNDHURST gegaan, dan had welligt de britsche geschiedenis eene andere wending genomen, maar onder zijne eigene partij heerschte oneenigheid, en ten gevolge daarvan werd de Reformbill bijna onveranderd aangenomen. De Tories zagen inmiddels hun getal in het lagerhuis hoe langer hoe meer verminderen, terwijl zij bovendien in twee partijen verdeeld waren, waarvan de eene sir ROBERT PEEL, als haren leider erkende, terwijl de andere, overtuigd dat PEEL's gebrek aan moed, de partij ten gronde had gerigt, alleen in lord LYNDHURST de ware eigenschappen van een leider meende te hebben gevonden.

Dien ten gevolge ontstond tusschen PEEL en LYNDHURST eene verwijdering en koelheid, welke echter te dien tijde alleen in de partijcoteriën bekend was, en eerst later ook aan de wereld bekend is geworden. Sedert dien tijd wijdde zich lord LYNDHURST gedurende een zoogenaamd season bij voorkeur met de zaken, welke op de regtspleging betrekking hadden, maar bleef toch de man, welke de hertog van WELLINGTON het liefst om raad vroeg, terwijl de koning door middel van zijn vertrouwden steeds met WELLINGTON en LYNDHURST in betrekking bleef. Toen het Whig-ministerie in 1834 viel, bleek het dat de Tories zonder den bijstand van sir ROBERT PEEL geen levenskrachtig ministerie konden vormen, en deze was alleen te bewegen om in het kabinet te treden onder de voorwaarde dat hij zelf aan het hoofd van het kabinet zou staan. Bij den val van het kabinet in het jaar 1830 had hij aan zijne ambtgenooten verklaard, dat hij zich nooit weder met eene ondergeschikte betrekking in een kabinet zou vergenoegen. De partij, welke de Reform-bill doordreef, en ten gevolge daarvan, gedurende tien jaren de natie regeerde, had den eersten minister steeds in het hoogerhuis, maar de hertog van WELLINGTON bewilligde den eisch van sir ROBERT PEEL, terwijl hij te kennen gaf, dat hij het noodzakelijk achtte dat de eerste minister tot het lagerhuis behoorde. Op den raad van WELLINGTON deed de koning sir ROBERT PEEL, die zich juist te Rome ophield, uitnoodigen om onverwijld naar Londen terug te keeren en zich aan het hoofd van het bestuur te stellen. In dien tusschentijd beheerde de hertog van WELLINGTON alle ministeriën, met uitzondering van dat van justitie, hetwelk in handen van lord LYNDHURST bleef, dien de koning in zijn brief aan sir ROBERT PEEL als den toekomstigen lord kanselier had aangeduid, hetgeen eenigermate de voorwaarde was, waarop aan PEEL de betrekking van eersten minister opgedragen werd.

Lord LYNDHURST was derhalve voor de tweede maal in het bezit van het groote zegel, maar het kabinet, waartoe hij thans behoorde, had slechts een korten duur, daar het bij de kwestie der iersche kerk de minderheid hebbende, zijn ontslag indiende. Sir ROBERT PEEL en lord LYNDHURST traden

derhalve te gelijkertijd af, maar in de staatkundige houding, welke zij aannamen, was een groot verschil, want terwijl de laatstgenoemde in het hoogerhuis zijne partij met kracht vertegenwoordigde, deed sir ROBERT PEEL dit in het lagerhuis slechts nalatig en weerstrevend. Het meest in het oogloopend was dit bij de *municipal corporation bill*, welke door de Wighs werd ingediend. Sir ROBERT PEEL bood daaraan in het lagerhuis slechts een zwakken en schroomvalligen tegenstand, maar toen dit wetsontwerp in het hoogerhuis kwam, verzette lord LYNDHURST zich met de uiterste kracht daartegen. Hij overtuigde den hertog van WELLINGTON dat sir ROBERT PEEL in het lagerhuis eene groote dwaling had begaan, want dat zoodra dit ontwerp aangenomen werd, hunne partij daardoor buitengemeen aan kracht zou verliezen, waarop de hertog van WELLINGTON zich verbond om hem bij zijn tegenstand te ondersteunen. Hierna ontwierp lord LYNDHURST het plan tot zijn veldtogt tegen dit wetsontwerp. De hertog van WELLINGTON haalde al de Tories in het hoogerhuis over om lord LYNDHURST te ondersteunen en dezen gelukte het door zijne geestkracht en bekwaamheid, welke zelfs door zijne tegenstanders bewonderd werden, amendementen tegen dezen maatregel te doen aannemen, welke volgens de verklaring van lord MELBOURNE en lord BROUGHAM de zaak in de hartader aantastten. Ten gevolge daarvan stond lord MELBOURNE op het punt om zijn ontslag in te dienen, en de koning trad door zijne vertrouwden en zijne omgeving reeds in onderhandelingen met lord LYNDHURST en anderen van zijne partij, maar vooral met den eersten, die thans als de werkelijke leider der Tories in het hoogerhuis erkend was. Omtrent deze geheel onbekende en geheime phase in de engelsche geschiedenis deelt de *Times* de volgende merkwaardige bijzonderheid mede.

Terwijl het ministerie MELBOURNE wankelde en sir ROBERT PEEL tevens in het lagerhuis zweeg of in Drayton-manor pruilde, wendde zich de koning, die geen lust had om den hertog van WELLINGTON andermaal te verzoeken, zich regtstreeks tot lord LYNDHURST om hem over te halen den post van eersten minister te aanvaarden, indien sir ROBERT PEEL een weigerend antwoord gaf. De moed en het zelfvertrouwen van lord LYNDHURST maakten slechts één antwoord mogelijk. Hij nam de uitdrukking van den wensch des konings als een bevel op, en de voorwaarden, waarmede hij zich tot aanneming daarvan bereid verklaarde, waren op volkomen gelijke wijze gesteld, als dit met soortgelijke voorwaarden altijd geschied is. In het lagerhuis moesten twintig zetels voor jonge Tories die hem in de debatten konden ondersteunen, ter zijner beschikking gesteld worden. De aspiranten voor deze zetels waren, zoo al niet allen, althans gedeeltelijk met name aangewezen, en de scherpe blik van lord LYNDHURST en zijne fijne menschenkennis blijken ten duidelijkste daaruit dat op deze lijst de heer DISRAËLI, toen nog een jong man en bij het publiek nog geenszins als een staatsman bekend, de eerste plaats bekleedde. Een ander was sir FREDERICK THESIGER, een derde BICKHAM ESCOTT. De koning had zelf voorgesteld om lord LYNDHURST tot „Earl COPLEY" te benoemen, in welke eigenschap hij aan het hoofd der reactie zou staan om de politiek voor te schrijven, welke men met de hulp van een conservatief ministerie voor het land voorbereidde.

Wie slechts eenigermate met de engelsche geschiedenis bekend is, weet dat dit plan te dien tijde niet tot uitvoering kwam, maar zelfs in Engeland wisten tot dusver slechts enkele personen, hoe weinig het toenmaals scheelde, dat de reactie andermaal aan het roer kwam. Het gewijzigde wetsontwerp werd naar het lagerhuis gezonden, en men was algemeen in gespannen verwachting, welken weg sir ROBERT PEEL nu zou

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

inslaan, die omtrent dit punt met lord LYNDHURST noch met den hertog van WELLINGTON beraadslaagd had. Hij verklaarde nu alleen naar zijn eigen oordeel te kunnen handelen, daar hij bepaaldelijk met de oude Tories brak, zoo moesten zich deze daarin schikken om de bedoelde, met zoo groote moeite verkregen amendementen, nog te zien mislukken. De hertog van WELLINGTON ergerde zich over deze handelwijze van PEEL, en tusschen dezen laatste en lord LYNDHURST ontstond zoodanige verwijdering, dat men het twee a drie jaren lang voor onmogelijk hield hen weder in een kabinet bij elkander te kunnen zien zitten. De hertog gaf daarentegen aan lord LYNDHURST de belofte, dat hij zonder hem in geen kabinet zitting zou nemen. Sedert dien tijd beschouwde men sir ROBERT PEEL gedurende eenigen tijd als den eenigen mogelijken eersten minister; zijne handelwijze had echter de Whigs voor eenige jaren in het bestuur bevestigd.

Toen het in het jaar 1840 de verkiezing gold van High Steward voor de hoogeschool van Cambridge, duurde de spanning tusschen LYNDHURST en PEEL nog voort, en toen bij deze gelegenheid de jonge Peelisten lord LYTTELTON tegen lord LYNDHURST ondersteunden, werd sir ROBERT PEEL verdacht, dat hij daarbij de handen in het spel had. Lord LYNDHURST echter, die zich in het hoogerhuis met alle kracht aan de politiek had gewijd, en daarbij het hoofd zijner partij was geworden, bezat eene veel te invloedrijke stelling en was te aanzienlijk, dan dat sir ROBERT PEEL de noodzakelijkheid niet zou hebben ingezien om zich met hem te verzoenen. Hij naderde derhalve tot hem toe, en gaf zijn leedwezen te kennen over de handelwijze zijner aanhangers jegens den lord. Zoo werd ter regter tijd de breuk weder geheeld, om het mogelijk te maken dat sir ROBERT PEEL en lord LYNDHURST in 1841 te zamen in een kabinet konden treden, waarin lord LYNDHURST voor de derde maal lord kanselier van Groot-Brittanje werd. Hij bleef lid van dit kabinet tot aan de ontbinding van de conservative partij en de aftreding van sir ROBERT PEEL in 1846, en gedurende dezen tijd voerde hij menige belangrijke hervormingen in het regtswezen in.

Indien lord LYNDHURST sedert dezen tijd ook al in geen kabinet meer eene betrekking vervulde, zoo duurde toch zijne parlementaire werkzaamheid voort. Van buitengemeen belang was gedurende vele jaren zijn „Terugblik op de zitting," welke hij steeds aan het einde der zittingen van het parlement mededeelde, en waartoe DISRAELI, die geruimen tijd tot zijn genoegen de particuliere secretaris van lord LYNDHURST was; hem het denkbeeld had ingegeven, maar dat in het begin een veel grooter invloed op het land dan op het hoogerhuis uitoefende. Het behoeft naauwelijks vermeld te worden, dat hij ook bij andere gelegenheden in het hoogerhuis dikwerf het woord nam. In den ouderdom van 85 jaren belastte hij zich met het opstellen van het rapport over de kwestie van het „Wensleydale Peerage" en evenzoo ook voerde hij de oppositie aan tegen de invoering van het pairschap voor het leven. Zijne redevoeringen over lord CLARENDON's vrede politiek in het jaar 1856 en ook die over de politiek van Pruissen tijdens den italiaanschen oorlog, veroorzaakten groot opzien. In den ouderdom van 90 jaren verwekte hij nog in het hoogerhuis door schitterende blijken van eene bijna jeugdige welsprekendheid algemeene verbazing.

Gelijk wij reeds vroeger gemeld hebben, was zijne welsprekendheid veel meer geschikt voor het hooger- dan voor het lagerhuis. Zij was vol waardigheid; men kon ze zelfs bijna koud noemen, zoo correct en sierlijk was de stijl zijner rede, welke vrij was van alle overdrijving, versierselen en metaphoren. Bovendien waren alle uitdrukkingen zoo juist gekozen en zoo goed met elkander in verband gebragt, dat zij gedrukt konden worden zoo als zij van zijne lippen vloeiden, zonder dat men ze had kunnen verbeteren. In het voorstellen van een bijzonder geval is hij waarschijnlijk nooit overtroffen. Zijne redevoeringen waren alle meer duidelijk dan schitterend, en ofschoon hij zijne hoorders van de waarheid van hetgeen hij zeide, wist te doordringen, electriseerde hij ze niet. Hij had veel meer de welsprekendheid van een bekwaam advocaat, dan die van een groot redenaar, die de sympathiën zijner toehoorders met kracht weet te boeijen; daarom echter waren zij juist zoo bijzonder voor het hoogerhuis geschikt. Zijne stem was bijzonder helder en duidelijk en tevens melodieus, zonder dat van eenige inspanning kon blijken.

Wat zijn persoonlijk karakter betreft, zoo was hij vastberaden en moedig, maar niettemin welwillend en verzoenlijk en voor wrok onvatbaar. Zelfs zijne tegenstanders erkenden dat hij vrij was gebleven van alle slechte beweeggronden en dat hij zich in zijne handelingen nooit door laakbaren invloed had laten leiden. In de laatste jaren zijns levens, toen hij zich aan alle partijstrijden had onttrokken, was hij toegankelijk voor mannen van alle partijen, en elke hem medegedeelde meening hoorde hij met welwillendheid aan. Als staatsman bleef hij steeds een vertegenwoordiger der grondstellingen van de Tories en tot aan het einde van zijn leven, dat slechts een insluimeren was, lag hem het handhaven zijner eer werkelijk aan het hart.

Lord LYNDHURST huwde den 5den Augustus 1837, dus op 65jarigen leeftijd, ten tweeden male, met miss GOLDSMITH, de dochter van den bankier, die zich vroeger had doen doopen en tot de anglicaansche kerk was overgegaan. Uit beide huwelijken had hij kinderen, maar vermits hem slechts drie dochters hebben overleefd, die met de HH. H. J. SELWIN, HAMILTON BECKETT en CHARLES DUNCANE zijn gehuwd, zoo is het voor hem gestichte lordschap ook reeds met hem uitgestorven. In de parlementaire geschiedenis van Engeland is aan zijn naam voor altijd eene eervolle plaats verzekerd. —

KONINGSBY.

DE DOORGRAVING VAN LANDENGTEN EN ONTWERPEN VOOR HET WERELDVERKEER. *)

VI.

EEN NIEUWE SPOORWEG DOOR CENTRAAL-AMERIKA.

Hetzij wegens de hooge vrachtprijzen van den Panama-spoorweg of wegens het monopolie, dat de Amerikanen thans factisch tusschen den Atlantischen Oceaan en de Stille Zuidzee in de hand hebben, en hetwelk in geval van een oorlog tusschen Engeland en Amerika, tegen het eerste door de Unie op lastige wijze zou kunnen worden gehandhaafd, hetzij wegens de buitengemeen gunstige natuurlijke ligging van Nicaragua voor een nieuwen spoorweg door de landengte, kortom, men heeft van

*) Zie ONZE TIJD Deel XXXII bl. 259 vgl. en Deel XXXIII bl. 43 vgl., bl. 119 vgl. bl. 143 vgl.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

de zijde van Engeland voortdurend er naar gestreefd, om een tweede tracé voor een spoorweg over de centraal-amerikaansche landengte te vinden, en dien weg aan te leggen als aan alle handelsnatiën behoorende, ten einde niet eenmaal, in geval van oorlog, op zekeren dag door de Yankees weder gedwongen te worden van den waterweg om Kaap Hoorn gebruik te moeten maken.

Het grootste gewigt van Nicaragua is daarin gelegen, dat men er een bevaarbare weg van gemeenschap tusschen den Atlantischen Oceaan en de Stille Zuidzee kan daarstellen. Van oever tot oever gemeten, bedraagt de afstand tusschen beide zeeën ongeveer 62 uren, maar wordt door meren en rivieren aanmerkelijk verminderd. Naar de europesche zijde ligt het meer Nicaragua, dat door den San Juan zijne wateren in den Atlantischen Oceaan stort. Verder volgt het meer van Leon of Managua, dat door de rivier Tipitapa met het meer Nicaragua in gemeenschap wordt gebragt. Dit meer is van de Stille Zuidzee slechts eenige uren verwijderd en het water zelf dringt door twee bogten diep het land binnen. Het meer van Nicaragua is 38 uren lang, 16 breed en heeft bijna overal eene diepte van 75 voet. De rivier Tipitapa heeft eene lengte van 16 uren, het meer van Leon een middellijn van 15 uren, en een omtrek van 38. De San Juan bereikt de zee door middel van verscheidene mondingen en is zoo ondiep dat zijne bevaarbaarmaking voor groote schepen geene gemakkelijke taak zou zijn. Zijne lengte bedraagt 18 uren. De haven aan de Atlantische zijde is San Juan de Nicaragua, aan de zijde der Stille Zuidzee San Juan del Sur.

De commandant van het britsche eskader op de kust van Centraal-Amerika, BEDFORD PIM, heeft nu in den jongsten tijd, waarschijnlijk niet zonder bevel van de engelsche regering, naauwkeurige opmetingen bewerkstelligd, voor eene lijn ten zuiden van den Panama-spoorweg door de centraal-amerikaansche landengte, en zich voor de uitvoerbaarheid der onderneming verklaard.

Het nieuwe spoorweg-tracé begint aan de Gorgon-baai, eene veilige, ruime en diepe bogt van Nicaragua, loopt langs het meer Miguelito en eindigt te Realejo, eene goede haven in de Stille Zuidzee. De lengte van den geheelen spoorweg zou 50 duitsche mijlen bedragen en aan Nicaragua het grootste gedeelte des lands vrijlaten. Als werklieden voor dezen weg moesten, volgens PIM, chinesche koelies en West-Indische negers aangeworven worden, gelijk bij den Panama-spoorweg; want de Mosquito-Indianen werken niet en de bewoners van Nicaragua verhuren zich voor dergelijke werkzaamheden geenszins. De Cordillera's worden hier meermalen door dalen doorsneden en het binnenste des lands bestaat uit groote vlakten, zoodat hier geen bergruggen zijn te overschrijden, zooals op de landengte van Panama.

Het spoorweg-tracé heeft dezelfde rigting, welke men sedert langen tijd heeft gekozen voor den aanleg van een kanaal, van welk plan echter later geheel is afgezien.

De voordeelen van den nieuwen spoorweg boven dien van Panama, zouden vooral bestaan in het gemakkelijke der kolonisatie van het gebied, de gezondheid van het klimaat, en den rijkdom der natuur. De natuurlijke hulpbronnen zijn onmetelijk, maar weinig ontwikkeld. Slechts een klein gedeelte van den grond is bebouwd. Onder de producten, welke alle in groote hoeveelheden voortgebragt worden, bekleeden suiker, katoen, koffij, indigo, tabak, rijst en maïs de eerste plaats. Suiker wordt naar Peru en andere plaatsen van Zuid-Amerika uitgevoerd, de suikerfabrieken leggen zich echter meer toe op de productie van rum. De

katoen is beter dan de braziliaansche, en ofschoon niet meer zooals vroeger 50,000 balen worden uitgevoerd, zoo oogst men toch belangrijke hoeveelheden, welke door de inboorlingen tot hangmatten, zeilen en gewoon doek verwerkt worden. Door de tegenwoordige katoenkrisis is echter de katoencultuur ook weder aanmerkelijk ontwikkeld. De cacao doet in uitmuntende hoedanigheid slechts onder voor die van Soconusco. Op de markten van Leon en Grenada is hij een ruilmiddel en 150 noten gelden er een dollar. De verbouw van den uitmuntenden indigo levert ongeveer 1000 balen 's jaars, terwijl vroeger wel eens 8000 balen gewonnen werden. Handelsproducten uit de plantenwereld zijn salsaparille, aloë, ipecacuanha, gember, vanille, kinabast, klaverboon, copal, gummi arabicum, balsam copaïvi, gummi elasticum, drakenbloed, mahagoni-, fernambuc-, campechehout, geel sandelhout, geelhout, rozenhout, nicaraguahout, enz. Onder de materiele hulpbronnen des lands behoort voornamelijk de veeteelt; er worden vele levende dieren en omstreeks 40,000 huiden jaarlijks uitgevoerd. Van mineralen vindt men er goud en zilver, koper, lood, ijzer, salpeter en zeer veel zwavel, welke in een bijna zuiveren toestand voorkomt. Tot den buitenlandschen handel bekleedt Engeland de eerste plaats, Duitschland voert in linnen, shirtings, glas en glaswaren, aardenwerk, meubelen, was, staal en wijn. De invoeren worden jaarlijks op 1 millioen, de uitvoeren op 958,500 piasters geschat.

Natuurlijk zullen, indien Engeland den weg aanlegt, met der tijd de politieke kwestiën niet ontbreken, vermits de mogendheid, welke zich hier vestigt, ook eene rol zal spelen tegen het voorwaarts dringen der Noord-Amerikanen naar het Zuiden, voor zooveel Frankrijk die niet reeds in Mexico op zich neemt, of het eenigzins twijfelachtige mexicaansche rijk geneigd of bestemd is om die te vervullen.

Als eindpunten van den spoorweg slaat BEDFORD PIM, gelijk wij gezegd hebben, Realejo aan de Stille Zuidzee, en de Gorgon-baai aan den Atlantischen Oceaan voor. De Gorgon-baai heeft hij eigenlijk het eerst ontdekt. Men zou die te vergeefs op de tegenwoordige kaarten zoeken. Zij ligt op 11° 36′ Noorderbreedte en 82° 45′ Westerlengte, en hare eindpunten zijn aan de eene zijde de Apenpunt (Monkey Point van de landkaarten), aan de andere zijde een klein rotsachtig en digt begroeid voorgebergte. De baai heeft het voordeel dat zij tegen de noordewinden, welke op deze kust alleen gevaarlijk zijn, volkomen is beschut. Zij is bovendien ruim, heeft een goeden ankergrond en biedt den schepen eene waterdiepte aan van $4\frac{1}{2}$ vadem of 27 voet.

Realejo, het eindpunt van den spoorweg aan de Stille Zuidzee, bezit eveneens eene uitmuntende haven. De stad Realejo is op een afstand van twee duitsche mijlen van de zee gelegen. Thans heeft zij 1200 inwoners, die alleen van handel en scheepvaart bestaan. Realejo heeft in den laatsten tijd aan belangrijkheid gewonnen, daar het eene aanlegplaats is geworden voor de stoomschepen, welke tusschen Panama en San Francisco varen.

Als tijdelijke haven vestigt BEDFORD PIM het oog op eene andere haven aan de Stille Zuidzee, namelijk, die van San Juan del Sur. Hij is van oordeel dat men onmiddellijk de gemeenschap van de eene zee tot de andere moet openen, zoodra de spoorweg aan de Atlantische zijde van de Gorgon-baai tot San Miguelito aan het meer van Nicaragua gereed zal zijn. Men heeft dan reeds een gemakkelijken weg, welke vele reizigers zal lokken, gelijk gebleken is door de uitkomsten der vroegere stoomscheepvaart-maatschappij. Van de Virgin-baai van het meer Nicaragua voert een gemacadamiseerde, zooveel mogelijk genivelleerde en

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

van de noodige bruggen voorziene weg naar San Juan del Sur. De geheele afstand van de zee tot de haven bedraagt niet volkomen drie mijlen. De haven van San Juan beantwoordt aan alle eischen, welke men slechts kan stellen. De stad was tot hoogeren bloei geraakt, toen zij de passagiers van den Nicaragua-weg ontving, maar leed later door de verwikkelingen door WALKER veroorzaakt, vermits nu het reizen over de landengte van Nicaragua gestaakt werd.

De weg zelf wordt door BEDFORD PIM in vijf afdeelingen gesplitst. De eerste begint bij Realejo aan de Stille Zuidzee en eindigt bij Leon, de oude hoofdstad van Nicaragua: $4\frac{1}{4}$ duitsche mijlen.

De tweede afdeeling van Leon tot Nicaragua is 9 duitsche mijlen lang. Deze lijn loopt langs drie kleine steden: Pueblo, Nuevo Nargoreto en Matiares.

De derde afdeeling, de kortste van allen, heeft eene lengte van slechts $3\frac{1}{3}$ duitsche mijlen, en loopt van Managua tot aan genen oever van de rivier Tipitapa.

De vierde afdeeling volgt den oever van het meer Nicaragua, van de rivier Tipitapa tot aan de Hacienda van Pedronal of tot aan het dorp San Miguelito. De lengte van dezen weg bedraagt ongeveer 18 duitsche mijlen.

De vijfde afdeeling van de Hacienda van Pedronal tot aan de Gorgon-baai, eene lengte van ruim 16 duitsche mijlen, is de moeijelijkste. Alle gedeelten hebben echter een betrekkelijk gunstig terrein. De aanleg zal hier op verre na de ontzaggelijke hinderpalen niet opleveren, welke op de atlantische zijde van den Panama-Spoorweg moesten worden overwonnen.

Wij komen nu tot de kosten. BEDFORD PIM stelt de aanneming voor van het GRIFFIN'sche spoorwegstelsel, zonder houten dwarsleggers, dat reeds op den spoorweg van Alexandrië naar Caïro in toepassing is gebragt, en daar gebleken is goede uitkomsten op te leveren. Zijne begrooting van kosten is per engelsche mijl in het geheel 4000 pond sterling.

Voor den geheelen spoorweg verkrijgt men derhalve 900,000 pond sterling kosten. Rekent men nu daarbij 50,000 pond sterling voor de eerste uitgaven en evenveel voor den tijdelijken weg naar San Juan del Sur, zoo verkrijgt men de totale som van een millioen pond st., waarvoor BEDFORD PIM eene rente van 20 pCt. in uitzigt stelt. Deze verwachting is wel niet te zeer overdreven, want behalve de voordeelen, welke de Nicaragua-Spoorweg boven dien van Panama aanbiedt, schenken Nicaragua en Mosquito aan de maatschappij 400,000 acres land ter kolonisatie.

De toekomst zal over den verderen loop van het belangrijke ontwerp beslissen.

Wij voegen hierbij ten slotte nog eenige korte mededeelingen, betreffende Nicaragua.

Deze staat heeft in het geheel een gebied van 1,993 vierkante mijlen, waarbij nog gerekend moet worden het gebied van den koning van Mosquito, waarover Engeland vroeger de souvereiniteit uitoefende, en dat 708 vierkante mijlen beslaat. Ten noorden grenst Nicaragua aan Honduras, Guatemala en San Salvador, ten zuiden aan Costa-rica. Deze staat verkreeg zijne vrijheid door de nederlagen, welke de Spanjaarden in Mexico en Zuid-Amerika ondervonden; hij heeft echter sedert zijne constituering in het jaar 1821 eigenlijk zeer weinig gedaan voor zijne eigene ontwikkeling en voor de bevestiging van be binnenlandsche toestanden. In het binnenland worden dikwerf burgeroorlogen tusschen de liberalen en de servilen gevoerd en ook door de verwikkelingen in de staten van

Centraal-Amerika werd Nicaragua dikwerf in geschillen medegesleept. In 1855 riep weder de in het naauw gebragte democratische partij den flibustier WALKER te hulp. Hij landde met eene niet onbeduidende schare, naar avonturen dorstende Californiërs te Realejo en wist zich, wel is waar onder veel bloedvergieten en groote verwoestingen, tot in Mei 1857 staande te houden. In den geheelen stouten strooptogt is de hand der amerikaansche Unie niet te miskennen, welke zich steeds verder naar het zuiden wil uitstrekken naar de Centraal-amerikaansche staten en ook later zal beproeven dit nog verder te doen. Of de tegenwoordige bezetting van Mexico door Frankrijk duurzaam zal zijn, of zij het voorwaarts dringen der amerikaansche Vrijstaten zal tegenhouden is twijfelachtig.

De ontwerpen om door Nicaragua een kanaal aan te leggen, dagteekenen reeds van het einde der vorige eeuw. Ook WILLEM I, koning der Nederlanden, het groote gewigt van zoodanigen weg met zijn scherpen, practischen blik inziende, had een plan tot een kanaal ontworpen en den generaal MERCIER met de onderhandelingen belast, welke echter door de gebeurtenissen in 1830 werden gestaakt. Het eerste verdrag omtrent den wezenlijken aanleg van zoodanig kanaal werd gesloten door eene noord-amerikaansche maatschappij en wel onder zoodanige voorwaarden dat Engeland teregt wantrouwend werd, daar het vermoedde dat het de inlijving gold van Nicaragua bij de Vereenigde Staten. Na langdurige onderhandelingen werd tusschen Engeland en Amerika het zoogenaamde Clayton-Bulwer-verdrag gesloten, waarvan het eerste artikel bepaalde: „dat geene partij ooit voor zich naar een uitsluitend gezag over een door Nicaragua loopend kanaal trachten, of daarop aanspraak maken zou, of vestingwerken, die het beheerschten in zijne nabijheid oprigten, of Nicaragua, Costa-rica, de kust van Mosquito of eenig ander deel van Centraal-Amerika bezetten, koloniseren of daarover heerschappij voeren zou."

Genoemde noord-amerikaansche maatschappij legde intusschen een weg door Nicaragua aan, ten behoeve waarvan op elke zee stoomscheepvaartdiensten werden ingesteld. De vaart op den San Juan geschiedde met kleine stoomschepen van geringen diepgang en grootere schepen namen de reizigers aan het meer van Nicaragua op, die zij overvoerden, terwijl deze het laatste gedeelte van den weg tot aan de Stille Zuidzee op muildieren aflegden. De maatschappij had zich verpligt om op dit gedeelte van den weg eene spoorbaan aan te leggen, maar de verwikkelingen door den gemelden inval van de noord-amerikaansche vrijbuiters onder WALKER veroorzaakt, beletteden haar niet alleen hare verpligtingen na te komen, maar maakten ook voor geruimen tijd een einde aan hare werkzaamheid. Toen het spoorwegplan na het herstel der rust weder werd opgenomen, stelde de regering van Nicaragua de voorwaarde dat de werkzaamheden ten laatste in Junij 1858 moesten beginnen. Daar nu de Amerikanen deze verpligting niet naleefden, bekwam Nicaragua vrije hand en sloot nu een verdrag met eene fransche maatschappij, hetwelk weder het graven van een kanaal betrof. Dit ontwerp is echter ook weder te niet gegaan en eerst thans schijnt, sedert Engeland de zaak ter hand genomen heeft, een beter uitzigt te bestaan op een concurrerenden overlandweg door Centraal-Amerika.

Het belang van zoodanigen weg voor den wereldhandel zal iedereen begrijpen. Tot nu toe dwingt de Panama-spoorweg-maatschappij door haar monopolie aan het zeevracht-verkeer willekeurig de prijzen op, welke het haar goeddunkt vast te stellen. —

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

LORD ELGIN EN SIR JOHN LAWRENCE.

GOUVERNEURS-GENERAAL VAN BRITSCH INDIË.

Den 27sten November 1863 werd in het *India Office* te Londen het treurige berigt ontvangen dat de gouverneur-generaal van Oost-Indië, lord ELGIN, gevaarlijk ziek geworden, de uitoefening van zijne betrekking gestaakt en de koningin verzocht had om voor hem een opvolger te kiezen. Spoedig daarop werd dan ook uit Bombay de tijding ontvangen van zijn overlijden. De engelsche dagbladen hebben onmiddellijk na het bekomen van het eerste ziekteberigt, levensschetsen van hem medegedeeld. Bij de engelsche publicisten rees onverwijld de gedachte op dat het oost-indische klimaat voor de drie laatste gouverneurs-generaal van Oost-Indië — lord DALHOUSIE, lord CANNING en later lord ELGIN, die allen te gelijk in het Christ-Church-College te Oxford met den insgelijks reeds overleden sir GEORGE LEWIS en den tegenwoordigen kanselier der schatkist GLADSTONE studeerden — verderfelijk was geweest, en hun vroegtijdigen dood even als dien van vele verdienstelijke mannen had veroorzaakt. Lord DALHOUSIE en lord CANNING hadden bij hun terugkeer uit Oost-Indië naar Engeland reeds de kiem des doods met zich gebragt, welke hen aan hunne familiën ontrukte. Wat lord ELGIN betreft, zoo wordt van hem het volgende medegedeeld.

Lord ELGIN stamde af van den beroemden schot ROBERT BRUCE, wiens naam de familie nog voert, en was de zoon van den bekenden earl ELGIN, aan wien Engeland het bezit te danken heeft van de in het britsche museum opgenomen zoogenaamde „Elgin Marbles", standbeelden, welke vroeger de fries en den gevel van den Parthenon te Athene versierden en welke in den tijd van PHIDIAS, welligt gedeeltelijk door diens eigen hand en door zijne leerlingen, vervaardigd zijn. Hij werd den 20sten Julij 1811 te Londen geboren, ontving zijn eerste onderrigt te Eton en begaf zich van daar naar de hoogeschool van Oxford, waar hij zich tegelijk met de hiervoren vermelde studiegenooten voor de staatsdienst voorbereidde. Lord BRUCE, deze titel voerde lord ELGIN zoo lang zijn vader leefde, behoorde reeds in 1832 tot de eerste klasse in de classieken, en trad later als fellow (collegiaat) in Mertons-College. Tot het jaar 1841 is weinig van hem bekend. In dit jaar trad hij in het huwelijk en werd bij de algemeene verkiezingen te Southampton tot lid van het lagerhuis gekozen; daar ondersteunde hij sir ROBERT PEEL, die in dit jaar tot het gezag was geraakt en onder lord STANLEY, secretaris van Staat voor de koloniën was.

In hetzelfde jaar werd lord BRUCE, door den dood zijns vaders, earl ELGIN, maar vermits deze erfenis slechts een schotsch pairschap betrof, aan hetwelk geen zetel in het Hoogerhuis was verbonden, zoo bragt zij ten aanzien zijner stelling in het Lagerhuis geene verandering. Sir ROBERT PEEL en lord STANLEY, de zoon van lord DERBY, wiens naam na den dood des vaders op hem overging, die insgelijks beiden in het Christ-Church-College te Oxford hadden gestudeerd, waren gunstig gezind jegens lord ELGIN, en boden hem in het jaar 1842 de betrekking aan van gouverneur-generaal van Jamaica, en met de aanvaarding van dezen post trad hij in de staatsdienst. Hij had daar geene gemakkelijke taak te vervullen, omdat de krisis, door de emancipatie der

slaven ontstaan, nog niet voorbij was, maar hij bewees een zoo bekwaam administrateur te zijn dat de Whigs, toen men in het jaar 1846 een zeer voortreffelijken gouverneur-generaal voor Canada moest hebben, lord ELGIN, in weêrwil van zijne betrekkingen tot de Tories, daartoe benoemden. Lord ELGIN vervulde daar de hem opgelegde pligten met den grootsten takt en voerde de verzoenende politiek van zijn schoonvader, lord DURHAM, uit, en terwijl hij tusschen de aldaar bestaande partijen eene volkomene onzijdigheid in acht nam, de hulpbronnen, welke landbouw en handel aan het land aanboden, ontwikkelde en langs elken weg de wenschen der kolonisten trachtte op te sporen, deed hij gedurende zijne regering, welke acht jaren duurde, meer dan een zijner voorgangers voor de vereffening van elk geschil en voor de naauwe aansluiting van de canadasche provinciën bij het moederland. Tot belooning der uitstekende diensten in zijne betrekking in Canada bewezen, werd hij in het jaar 1849 tot britsch pair verheven, met welke hij zitting en stem in het Hoogerhuis bekwam. Als gouverneur-generaal van Canada sloot hij ook met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika het wederkeerigheids-verdrag, dat voor Canada grooten voorspoed ten gevolge had.

De eerstvolgende belangrijke post, welke hem toevertrouwd werd, was het gezantschap naar China in het jaar 1857. Op zijne reis derwaarts ontving hij het berigt van de uitbarsting van den opstand in verschillende plaatsen van Oost-Indië. Hoe onbepaald de berigten daaromtrent ook luidden, zoo begreep hij toch onmiddellijk het belang van de krisis, en nam het op zich om de troepen, die het bevel hadden zich met hem naar China te begeven om daar zijne zending te ondersteunen, naar Calcutta te zenden. Dit was eene van die snelle besluiten, van een moedigen ambtenaar, eene belangelooze gedachte, bij welke geschiedschrijvers steeds met genoegen zullen stilstaan.

Hij zelf begaf zich naar China, en ofschoon zijne handelingen aldaar, ten gevolge van den gemelden belangeloozen stap, eene vertraging ondervonden, bereikte hij toch zijn doel; hij woonde de inneming van Canton bij en sloot met de regering van het chinesche rijk het belangrijke verdrag van Tientsin, waarop de tegenwoordige betrekkingen van Engeland tot dat rijk rusten. Dit was een zeer groote triomf, en ofschoon de chinesche politiek van lord PALMERSTON in Engeland zelf veelvuldig en zeer scherp gegispt werd, zoo waren toch ten slotte alle partijen over de gelukkige uitkomst daarvan gelijkelijk verheugd en de britsche gezant, die de zaak tot een goed einde had gebragt, werd derhalve door alle partijen hoog geëerd. Alvorens lord ELGIN uit China naar Europa terugkeerde, verzekerde hij aan Engeland een tweede groot succes, want hij zeilde met zijne vloot naar Japan en verrastte de regering aldaar zoodanig, dat zij met Engeland een soortgelijk verdrag sloot als kort te voren met Noord-Amerika. Voor de Engelschen werden zekere havens van het japansche rijk geopend, waardoor de tooverring, met welken Japan zich sedert eeuwen tegenover het buitenland hermetisch gesloten had gehouden, geheel verbroken werd, hetgeen voorzeker tot dusver aan Japan weinig voorspoed heeft aangebragt. Hierop keerde lord ELGIN naar Europa terug, maar geenszins om nu rust te genieten. In den zomer van het jaar 1859 trad lord PALMERSTON weder aan het hoofd der regering en deze droeg hem in zijn kabinet den post op van directeur-generaal der posterijen (postmaster-general), welke betrekking hij echter in het volgende jaar verwisselde tegen dien van gezant in China, welke hem ten tweeden male onder de volgende omstandigheden werd opgedragen. De broeder van lord ELGIN, de heer BRUCE, was tot engelsch gezant in China

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

benoemd en ten gevolge van het verdrag van Tientsin, moest hij te Peking ontvangen worden. Men wilde hem echter den toegang tot de hoofdstad alleen vergunnen onder voorwaarden, waaraan hij het beneden zijne waardigheid achtte om zich te onderwerpen. Hij drong aan op de regten, welke bij het verdrag van Tientsin aan Engeland waren verzekerd en gaf daardoor aanleiding tot de nederlaag, welke de Engelschen aan den Peïho leden. Ten gevolge daarvan werd lord ELGIN in het jaar 1860 ten tweeden male en met de noodige krijgsmagt naar China gezonden, om daar het britsche gezag te herstellen en hij kweet zich van den hem opgelegden last, doordien hij, na de verwoesting van het zomerpaleis van den keizer van China, met de Franschen, die aan beide expeditiën tegen China hadden deel genomen, als overwinnaar Peking binnentrok en de chinesche aanvoerders tot onderwerping bragt.

Naauwelijks had hij dezen triomf behaald of hij werd tot gouverneur-generaal van Britsch Oost-Indië benoemd, ter vervanging van lord CANNING, die wegens ziekte naar Europa wenschte terug te keeren. Toen hij dezen post aannam, herinnerden zich zijne vrienden dat zijne beide voorgangers, zijne universiteits-vrienden, onder de moeijelijke werkzaamheden, welke hun in dat warme klimaat opgedragen waren, in den krachtigsten mannelijken leeftijd spoedig hunne gezondheid verloren hadden, maar zij stelden zich gerust met de gedachte dat lord ELGIN reeds meer aan het warme klimaat gewoon was en derhalve daaronder niet zou bezwijken.

Lord ELGIN begaf zich dien ten gevolge voor de derde maal naar het oostelijke Azië om daar het schitterendste onderkoningschap te aanvaarden, hetwelk de engelsche kroon te begeven heeft. Zijn bestuur in Indië werd met de beste gevolgen bekroond en hij genoot de vreugde dat hij den welstand van Indië voortdurend zag toenemen, de orde in de financiën des lands, dat eerst kortelings ten gevolge van den opstand zoo veel geleden had, herstelde, en verwachtingen ten aanzien der toekomst voor het land opwekte, welke men vroeger zelfs niet had gewaagd te droomen; kortom, het succes volgde zijne ondernemingen in Oost-Indië op gelijke wijze als dit op zijne vroegere posten het geval was geweest. Deze gelukkige uitkomsten dankte hij geenszins aan een buitengewoon uitstekend talent maar aan zijn gezond verstand, aan zijn maatschappelijken takt, aan zijne werkzaamheid en bedrijvigheid. Bij zijn grooten ijver waakte hij toch tevens over zijne gezondheid en hij verzuimde geene der voorzorgen, welke het verderfelijke klimaat van Oost-Indië aan de aldaar wonende Europeanen tot pligt maakt. Lord ELGIN bevond zich juist in de noordwestelijke provinciën, het heete jaargetijde had hij te Simla doorgebragt, en nadat hij eenige hooge streken van den Himalaya had doorreisd, besteeg hij nog weinige dagen voor zijne laatste ziekte een 13,000 voet hooge punt van dat gebergte. Het is welligt mogelijk dat deze inspanning voor zijne constitutie, welke overigens zeer goed scheen te zijn, maar door een herhaald verblijf in de verzengde luchtstreken toch iets geleden had, te groot is geweest. Op de reis naar Lahore, waar de gouverneur-generaal den gouverneur sir HUGH ROSE wilde bezoeken, werd hij plotseling zoo gevaarlijk ziek, dat hij den 29sten October overleed. Oost-Indië heeft in hem een der voortreffelijkste gouverneurs-generaal, die het ooit gehad heeft, en Engelands regering een man verloren, dien het aan lord PALMERSTON eene moeijelijke taak zou zijn geweest te vervangen, indien hij zich geene afwijking had veroorloofd van den aangenomen regel om dezen belangrijken post slechts aan een lid van het Hoogerhuis toe te vertrouwen. Bij het gewigtige van den toestand is echter de regering aan de oude

traditiën ontrouw geworden, en was gelukkig genoeg in sir JOHN LAWRENCE den man te bezitten, welke volkomen geschikt was voor het bekleeden van den post door lord ELGIN's overlijden vacant was geworden en die wel is waar geen engelsche pair is, maar toch de gelegenheid heeft gehad om zich voor deze betrekking in Oost-Indië zelf voor te bereiden en van zijne bekwaamheid bewijzen te geven.

Sir JOHN LAWRENCE is met geene familie der engelsche aristocratie verwant, maar een man, op wien de natuur den waren stempel des adels heeft gedrukt, en ofschoon hij niet geboren is om door erfenis het bezit van aristocratische titels te erlangen, zoo is hij toch bijzonder geschikt om zich die door eigen kracht en verdienste te verwerven. Indien bewezen diensten aanspraak geven op eene eervolle stelling aan het hoofd van een groot land, en tevens de geschiktheid daartoe bewijzen van hem die deze diensten heeft gepresteerd, dan heeft geen man, die thans leeft, eene aanspraak op den post van gouverneur-generaal van Oost-Indië, welke den toets der vergelijking kan doorstaan met die van den nieuwen onder-koning. Tijdens den jongsten opstand redde hij het rijk, dat hij thans geroepen is te besturen. In eene nieuw veroverde en zeer onrustige provincie, Pendschab, geplaatst, waarin slechts zijne geestkracht en zijne standvastigheid binnen korten tijd de orde konden herstellen, van elke mogelijkheid afgesneden om van eenige zijde bijstand te erlangen, belast met de zorg voor het leven der geheele europesche bevolking in Pendschab, terwijl hij alleen op een geringe militaire magt en op zijn onverschrokken moed kon steunen; zoo vond de opstand in het jaar 1857 sir JOHN LAWRENCE in eene positie, waarin het reeds voor een grooten triomf zou zijn gehouden, indien hij de hem onmiddellijk opgedragen belangen voor ondergang bewaarde. Zoo echter vatte sir JOHN LAWRENCE zijne pligten niet op. Toenmaals gevoelden velen, en thans zien allen in, dat het voortbestaan van de engelsche magt afhing van den uitslag der belegering van Delhi. Ware Delhi niet ingenomen, dan ware Oost-Indië voor Engeland verloren gegaan, ofschoon het wel mogelijk ware geweest het met ontzaggelijke inspanning en offers te heroveren. De goede uitslag van het beleg van Delhi, had men echter aan sir JOHN LAWRENCE te danken. Zonder zijne krachtige vertoogen zou het opgeheven zijn; zonder zijne omzigtigheid, de vruchtbaarheid zijner hulpbronnen en zijne nooit wankelende vastberadenheid zou het beleg van Delhi nooit geleid hebben tot de inneming der stad. Te midden eener bevolking, welke slechts op het geringste teeken van zwakheid wachtte om tot een openbare opstand over te slaan, bragt sir JOHN LAWRENCE het tot stand, dat hij met zijne geringe hulpbronnen de middelen tot vervoer van proviand en amunitie van alle soort, en bovenal de versterkingen onder NICHOLSON kon organiseren, zonder welke nooit een goede uitslag ware verkregen kunnen worden. Te gelijkertijd onderdrukte hij met krachtige hand de zamenzwering onder zijne eigene inlandsche troepen, en wist zich en zijne provincie staande te houden zonder een enkel van die ongelukken te ondervinden, waaraan toenmaals de engelschen op zoo vele punten van het indische rijk waren blootgesteld.

Sir JOHN LAWRENCE is echter geenszins tot gouverneur-generaal van Oost-Indië benoemd, wegens de toenmaals bewezen diensten, maar veeleer omdat hij in Pendschab het bewijs heeft geleverd, dat hij een bekwaam bevelhebber en een geschikt organisateur is. Niemand heeft meer gezag dan hij over de inlandsche rassen, en bezit meer de bekwaamheid om hun zooveel europesche beschaving aan te brengen, als zij in staat zijn aan te nemen. De heffing der belastingen en de regtsbedeeling in

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

Pendschab onder sir JOHN LAWRENCE, dienden tot voorbeeld voor alle nog niet volkomen georganiseerde provinciën. De burgerlijke regtspleging, welke in de hoofdzaak door sir JOHN LAWRENCE zelf is geregeld, was de voorlooper van het wetboek, dat onder de dralende indische geregtshoven een zoo gelukkigen ommekeer heeft bewerkt. Onder de mannen, die zich onder hem tot ambtenaren hebben gevormd, vindt men diegenen, die voor het aanvaarden der zwaarste taak het meest geschikt zijn, en de grondstellingen zijner politiek zijn eene soort van traditie geworden, welke aan velen tot rigtsnoer dient, die zelf niet weten van waar zij afkomstig zijn. Indien hij ook al geene grondige financiële kennis heeft, zoo heeft hij toch een bijzonder duidelijk en vlug inzigt omtrent de bezwaren der geldmiddelen. Bij dit alles bezit sir JOHN LAWRENCE als mensch een zeer uitstekend karakter, want hij is zeer eenvoudig, opregt, in hooge mate regtschapen en streng godsdienstig, en derhalve is zijne benoeming tot een post, waarbij hem het lot van meer dan honderd vijftig millioen menschen is toevertrouwd, volkomen geregtvaardigd.

Men mag met regt aannemen, dat de man, die eene provincie door een barbaarsch volk bewoond, heeft weten te organiseren en een wreeden en verraderlijken vijand te vernietigen, ook op zijne plaats zal zijn aan het hoofd eens lands, waar het thans alleen geldt de ontwikkeling zijner innerlijke hulpbronnen, de aanneming van europesche denkbeelden ten aanzien van regering, landbouw, handel en alle maatschappelijke kunsten te bevorderen, het onderwijs om het volk te beschaven uit te breiden, de middelen van vervoer in het land te verbeteren, en ten aanzien van dit alles op den weg voort te gaan, dien lord ELGIN reeds had gebaand en waarop hij reeds veel had verrigt.

Eene zeer groote verdienste, welke lord ELGIN zich nog tijdens den korten duur van zijne stelling aan het hoofd der regering van Oost-Indië jegens dat land verworven heeft, bestaat daarin, dat hij de cultuur van thee daar heeft ingevoerd, en voor de vermeerdering der katoenteelt heeft zorg gedragen, waardoor hij het Engeland mogelijk maakte om ook zonder amerikaansche katoen te kunnen bestaan. Hij legde daardoor den grondslag tot eene snelle vermeerdering van den welstand van het op zich zelf reeds rijke land, en stichtte zich daar een duurzaam eervol aandenken. Dat sir JOHN LAWRENCE, die reeds den 10den December 1863 van Engeland naar Oost-Indië is vertrokken, zich zal beijveren om het door zijn voorganger begonnen werk met goed gevolg te ontwikkelen, is bij zijne antecedenten aan geen twijfel onderhevig en derhalve is het voor Oost-Indië en hem gelijkelijk te wenschen dat hij het lot zijner voorgangers niet deele, maar zeer lang in het bezit zijner hooge betrekking zal mogen blijven. —

R.

DE TURKSCHE DAGBLADEN TE KONSTANTINOPEL.

Twee aziatische volkeren, de Arabieren en meer nog de Perzen, kunnen als lezende natiën worden beschouwd. De Turken, hoe zorgvuldig hunne taal ook beschaafd zij, hebben tot in den jongsten tijd nog weinig gelezen. Wie niet tot de geleerde standen behoorde, bezat zelden een boek, hoogstens vond men bij kleine kooplieden eenige godsdienstige werken. Sedert eenigen tijd echter heeft te dien opzigte een vooruitgang plaats, welke echter, gelijk al het nieuwe dat in Turkije ingevoerd werd,

zich hoofdzakelijk tot Konstantinopel bepaalt. Er komen boeken in het licht: turksche romans en novellen, een *Robinson Crusoe*, Reizen in Engeland door een bezoeker van de wereldtentoonstelling, een leven van NAPOLEON, een kookboek, een tuinboek. Eene dagbladpers heeft zich ook betrekkelijk zeer snel ontwikkeld. Als overblijfsel van den ouden tijd is de *Tevzoehat* te beschouwen; een officieel blad, dikwerf slechts een reep papier, nu eens geschreven, dan weder gesteendrukt, dat omstreeks den middag bij elke autoriteit wordt afgegeven, om de ambtenaren met de jongste benoemingen bekend te maken. Deze eigenaardige courant is eigenlijk onnoodig geworden, vermits eene turksche staatscourant, *Takwim* genaamd, uitgegeven wordt. De inhoud daarvan is even als die van alle staatscouranten, nl. hofberigten, benoemingen, bevorderingen, verordeningen en bekendmakingen, staatkundige berigten in officielen geest, enz. Sedert EDHAM-*pacha*, minister van openbaar onderwijs is, is de *Takwim* aanmerkelijk verbeterd. In plaats van maandelijks verschijnt zij wekelijks en wordt bestuurd door twee der meest beschaafde Turken, LOEFTI-*Effendi*, een der vertalers van den Robinson Crusoe en MEHEMED-SCHERIF-*Effendi*, die zich thans onledig houdt met het schrijven van een werk over staathuishoudkunde. De letters waren tot dusver oud, slecht en te overmatig met drukinkt bedacht, waardoor een europesche lezer te eer in vertwijfeling kon geraken daar de turksche onderscheidingsteekens geheel naar willekeur gebruikt worden. De Turken, die lezen kunnen, storen zich aan dergelijke hiëroglyphen niet en houden van letters van deze soort, omdat het daarmede gedrukte naar handschrift gelijkt. Thans echter zijn voor de turksche staatscourant nieuwe letters besteld en zij wordt nu in een gerestaureerd gebouw met eene stoompers gedrukt. De letterkundige artikelen van de *Takwim* worden door de Turken zeer geroemd. Dit blad wordt aan de autoriteiten gezonden en wordt over het gansche land verspreid.

De tweede officiele courant is de *Dscherideh*. De eigenaar en uitgever is ALFRED CHURCHILL, een in Turkije geboren engelschman; opmerkelijk is het, dat dit door een vreemdeling bestuurde blad den naam heeft dat het onder alle anderen zich onderscheidt door den beteren stijl. Steeds zijn uitstekende leden der partij van hervorming mede-arbeiders geweest, namelijk MOENIF-*Effendi*, die thans nog van tijd tot tijd artikelen inzendt. De *Dscherideh* verschijnt wekelijks in groot formaat, maar geeft dagelijks een blad met nieuwstijdingen uit. Hij brengt al het nieuws bijna even spoedig als de *Levant Herald*, en veel vroeger dan het officiele *Journal de Constantinople*; sedert den poolschen opstand beslaat Polen in de vier folio bladzijden eene aanzienlijke ruimte. Het feuilleton van den *Dscherideh* is de aandacht dubbel waardig, en het staatkundige gedeelte is voor de Turken een orakel. „Zoo oordeelt de *Dscherideh*" is een gezegde waardoor menig geschil wordt beslecht. De *Tscherdoeman Aseval* (verklaarder der gebeurtenissen) verschijnt drie maal 's weeks. De redacteurs zijn AGHIAH-*Effendi*, de directeur-generaal der posterijen, en REFIK-*Bey*. Behalve staatkundige berigten levert hij letterkundige artikelen, waaraan het zijn grootste opgang te danken heeft. De *Tasviri-Evkian* (spiegel der gedachten) wordt beschouwd als het meest onpartijdige van alle bladen der hoofdstad. Door SCHIRASSI-*Effendi*, een voormalig ambtenaar van het ministerie van binnenlandsche zaken, bestuurd en twee maal 's weeks verschijnende, is de inhoud van dien spiegel van staatkundigen, letterkundigen en wetenschappelijken aard. De *Medschmoeai-Fonun* is een zonderling verschijnsel. Zijne geologische, ethnologische en philosophische artikelen, trotseren den Koran en bestrijden de geheele massa

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

van bijgeloof, welke het gevolg is van het Heilige boek. In de turksche taal maar met armenische letters verschijnt de *Medschmoeai-Havades* (verzameling van nieuwstijdingen), uitgegeven door VARTAN-*pacha*, een ambtenaar der admiraliteit. Dit blad levert hoofdzakelijk uittreksels uit de andere turksche bladen en heeft als orgaan der kleine gemeente, van de katholijke Armeniërs tot taak om het niet-geuniëerde gedeelte der natie te smaden. De *Akhbar*, het blad der gregoriaansche Armeniërs, is tijdelijk geschorst. De eenige arabische courant, de *Jewail*, wordt uitgegeven door den Syriër FAVIS-UL-SCHIDIAB en niet alleen door de arabisch sprekende bevolking maar door de turksche Oelemas gelezen.

De bewoners van Konstantinopel zijn ijverige dagbladlezers geworden. De winkels, waarin men dagbladen kan koopen, hebben vele klanten. Den eersten dier winkels heeft ALFRED CHURCHILL opgerigt in het huis van een bakker op den hoek van de straat, waar de courant gedrukt wordt. Ieder ambtenaar en beschaafde Turk houdt er zijne courant op na, en niet zelden ziet men de bedienden verdiept in de lectuur van een blad, dat zij slechts hunnen meester moesten overbrengen.

In de provinciën heeft zich deze smaak nog niet verbreid. Behalve de exemplaren, welke de regering verspreidt, vindt men er weinig couranten. Te Broessa worden nog de meeste gehouden; te Smyrna, dat eene turksche bevolking heeft van 50,000 zielen, zijn geen honderd exemplaren in omloop; te Aidin, eene stad met 50,000 inwoners, geen twintig en te Denizhe, de naastbij gelegen provinciale stad, geen tien. Nog verder in het binnenland vindt men slechts gratis exemplaren van den *Takwim*, welke alle maanden of om de twee maanden daarheen verdwalen.

JUNIUS.

WILLIAM MAKEPEACE THACKERAY.

BEROEMD BRITSCH SCHRIJVER.

WILLIAM MAKEPEACE THACKERAY zag in 1811 te Calcutta het eerste levenslicht. Zijne opvoeding genoot hij te Londen in het Charterhouse, van waar hij zich naar Cambridge begaf. Na een verblijf van een half jaar aan deze hoogeschool, staakte hij echter zijne studiën om zich naar Rome te begeven en daar te midden der kunstschatten, welke die stad oplevert, zijn aanleg voor de schilderkunst te ontwikkelen. Inmiddels was zijn vader, een Oost-Indisch ambtenaar en vermogend man, naar Londen teruggekeerd, had een radicaal blad opgerigt, daarbij zijn geld verloren, en was aan zijne schuldeischers ontsnapt, door naar Frankrijk over te steken. Zijn zoon, die te Rome meer den man naar de mode, dan den kunstenaar had gespeeld, wilde nu van zijne teekenpen en penseel leven. Zijne schetsen verrieden een diepen blik in het menschelijk karakter, maar men miste daarin de zorgvuldige opleiding, welke den kunstenaar van den dilettant onderscheidt. Door zijne scherpe kritiek over schilderijen in de couranten geplaatst, maakte hij zich vele vijanden, zonder voor zijne soms wat paradoxe stellingen aanhangers te vinden. Hetzelfde diletterende karakter hadden zijne eerste letterkundige voortbrengselen. Vermaardheid verwierf hij het eerst door zijne reisbeschrijvingen: zijn „Parijsch schetsboek," zijn „Iersch schetsboek" en zijn „van Cornhill naar Groot-Caïro," welk laatste zijn beste werk in dit genre is. Voor FRASERS *Magazine* schreef hij veel, onder anderen zijn „Great Hoggarty Diamond" en trad daarna in betrekking met de geestige mannen, die *Punch* oprigtten. In dit blad verschenen behalve zijn „Book of Snobs" zijne beste gedichten, zijne humoristische policie-balladen, en zijn tafellied van den mahagonyboom. „Vanity fair" was het echter, dat hem eene plaats deed innemen onder de europesche novellisten. Verscheidene boekhandelaars hadden het handschrift afgewezen, maar naauwelijks had het een uitgever gevonden, of het maakte de ronde door de engelsch sprekende wereld. Na dit werk schreef THACKERAY drie andere romans, waarin de hedendaagsche maatschappij wordt geschetst: Pendennis, de Newcomes, Philipp en twee andere verhalen, welke zich met een vroegeren tijd bezig houden: Esmond en de Virginiër. De lijst zijner werken zal naauwelijks volledig zijn, indien wij nog noemen: Mistress Perkin's Ball, Our street, Dr. Birch, The Kicklebury's on the Rhine, Chronicle of a Drum, Rebecca en Rovena. Ten laatste gaf hij voorlezingen over de engelsche humoristen en over de vier koningen GEORGE in het licht. In al deze werken geeft hij blijken van het grootste talent voor het waarnemen der menschen, vooral van hunne fijnste karaktertrekken, en van een humor, welks bijzonder kenmerk is eene mengeling van het roerende en het cynische, benevens eene meesterlijke schildering. Verscheiden der door hem geschetste karakters zijn onovertreffelijk, als: BETSY SHARP, mistress O'DOWD, majoor PENDENNIS, kolonel NEWCOME, burggraaf de FLORAC, lady CASTLEWOOD. In de laatste jaren had de gezondheid van THACKERAY veel geleden, den 24sten December 1863 werd hij dood in zijn bed gevonden. —

X.

DE GOUDVELDEN IN SENEGAL.

Alle oudere reizigers stemmen daarin met elkander overeen dat zij de landen aan den Senegal gelegen ons als rijk aan goud schetsen. COMPAGNON, DAVID, COSTE, LEGRAND, AUSSENAC, die van 1716 tot 1756 reisden, zijn in dit opzigt allen van dezelfde meening. Op hunne opgaven en op latere berigten steunende werd in een te Parijs in 1826 verschenen: „Verhandeling over de goudmijnen van Bamboek" gezegd: „Het land Bamboek is teregt het afrikaansche Peru genaamd. Zijne bergen leveren zilver en ijzer op van zeer goede hoedanigheid, en eene zeer aanzienlijke hoeveelheid hout. De grootste goudmijnen liggen in den omtrek der hoofdstad Bamboek, maar uit het goudvoerende zand der rivieren wordt nog meer gewasschen. Vaart men den Senegal van St. Louis af 280 mijlen opwaarts, dan vindt men de landschappen Galam en Bamboek, welke de rijkste goudmijnen der aarde bevatten. Ofschoon de negers ze niet weten te exploiteren, en het zand alleen aan de oppervlakte der aarde zoeken, verzamelen zij daarvan toch eene groote hoeveelheid. Men beseft derhalve dat Europeanen duizend maal meer zullen verkrijgen en dat de negers hun voordeel daarbij zouden vinden, indien zij ons de exploitatie dezer mijnen overlieten. – BONAPARTE wist dat, hij had agenten naar die streken gezonden en wachtte op den vrede met Engeland om de mijnen van Bamboek en Galam te doen bewerken." Na 1844 hebben FUARD, REFFENEL, REY, FLIZE, PASCAL en LAMBERT berigten omtrent den Senegal openbaar gemaakt, waarin de overdreven mededeelingen van die verhandeling tot de behoorlijke mate zijn terug gebragt, maar waarin toch den rijkdom aan goud van Bamboek bevestigd wordt.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

Deze latere reizigers hebben hunne aandacht bijzonder gevestigd op de streek der Kenieba, welke door de negers Dambadschadsche (vereeniging van vele holen) genoemd wordt. De grond bestaat uit aangeslibd zand, blokken kwartz, lei en leem. In het drooge jaargetijde graven de negers in dezen gemakkelijk te bearbeiden grond gaten van zeven tot acht ellen diepte. Verder kan men niet gaan, omdat men geene stutten bezigt en het instorten van eene groeve dikwerf voorkomt. Even gebrekkig als de mijnbouw wordt ook het wasschen uitgeoefend. Vrouwen vullen met de uitgegraven aarde kalebassen, welke zij, op het hoofd, meer dan een uur ver naar de rivier Knieba dragen. Daar worden de stukken kiezel en de grootere stukken lei verwijderd en nu bevat de kalebas eene slijkerige aarde, welke men zoolang aan wassching onderwerpt totdat eindelijk alleen het goud met een weinig zwart zand overblijft. De gouden plaatjes zijn dikwerf mikroskopisch klein en vele gaan, in weêrwil der bedrevenheid van de wasscheressen, verloren. Rey schat de hoeveelheid goud, welke op deze onvolkomene wijze gewonnen wordt, op 400 pond van elke twee millioen pond aarde. In 1858 beval prins napoleon, gedurende den korten tijd dat hij aan het bestuur der kolonien was, dat dit goudveld onderzocht zou worden. Eene afdeeling soldaten begaf zich van Saint-Louis naar Kenieba en bezette die streek zonder wederstand te ontmoeten. Men beschikte slechts over weinig arbeiders, had geene machines, zelfs geene geschikte werktuigen voor den mijnbouw of tot het verbrijzelen der goudhoudende kwartzen en verkreeg toch nog voldoende uitkomsten. In het rapport van den kolonel faidherbe, gouverneur van Senegal, wordt de winst, welke bij het goudgraven verkregen werd, op 300 pCt. gesteld. De fransche keizerlijke regering heeft op dit rapport geen acht geslagen, en faidherbe, den besten ambtenaar, die in Senegal voet heeft gehad, is zelfs geruimen tijd van zijn post verwijderd. De fransche drukpers heeft in den jongsten tijd weder aangedrongen op het beter behartigen der belangen van de Senegal-Kolonie en heeft in den heer j. madival een bekwaam en ijverig woordvoerder. Aan den Staat wil men de goudvelden niet overlaten, omdat hij te duur werkt. Gelijk in het Fraserland, in Australië en in Californië te handelen, dus alles aan de vrije concurrentie over te laten, wordt insgelijks niet voor raadzaam gehouden, omdat zich dan te veel gespuis daar zou verzamelen. Men stelt derhalve de vorming van eene groote maatschappij voor, aan welke de staat, gelijk dit in Frankrijk dikwijls geschiedt, 5 pCt. rente zal waarborgen. De afstand van Saint-Louis behoeft geen vrees te verwekken. Men kan den Senegal en den daarin uitloopende Falême tot zeker punt gebruiken, vanwaar men tot Kenieba nog slechts vier uren heeft af te leggen. In deze streek, voor wier veiligheid door verdragen met de naburige negerhoofden reeds gezorgd is, een berijdbaren weg aan te leggen, is aan geene zwarigheid onderhevig. Van Kenieba kan men de kolonisatie uitbreiden. Het is zeker dat al de bergen, waarin de bronnen van den Senegal en den Niger, den Falême en den Gambia gelegen zijn, goud bevatten. —

Aureus.

SLEESWIJK-HOLSTEIN.

Op den 15den November 1863 stierf plotseling en geheel onverwacht koning frederik VII van Denemarken aan de gezigtsroos. De ziekte had een zoo snel verloop genomen, dat op het telegram der ziekte van den koning onmiddellijk het telegram volgde, hetwelk zijn overlijden meldde.

Frederik VII karel christiaan (geboren 6 October 1808 en sedert 20 Januarij 1848 koning) is een der onbeduidendste, een der onzelfstandigste en zwakste heerschers, die ooit op een troon hebben gezeten. En toch was het overlijden van dezen vorst van europesche beteekenis. Sedert langen tijd had geen berigt van zooveel belang over den electrischen draad geloopen.

Twee punten moeten in het oog worden gehouden om over het gewigtige van dit sterfgeval te kunnen oordeelen; het een is van meer algemeen het andere daarentegen van zeer bepaald en bijzonder karakter. De staatkundige toestand, waarin wij thans verkeeren, is zoodanig dat, indien ook het jongste verleden zonder gevaar over den wereldvrede is voorbijgegaan, ofschoon de poolsche opstand werkelijk werd onderdrukt alvorens eene vreemde interventie den tijd had om met onmiddellijke hulp zich zijner aan te nemen, niettemin de handhaving van den vrede, nergens verzekerd, het bestaan blijven van het bestaande, nergens gewaarborgd schijnt te zijn. De oude alliantiën zijn verbroken of losser geworden, in twijfel gebragt of als niet meer bestaande verklaard; alle betrekkingen zijn veranderd, de belangen doorkruist en verward ten einde bres te leggen, om eindelijk de plaats te vinden, waar men het gemakkelijkst den hefboom kan aanbrengen, om het europeesche staatsgebouw omver te werpen en zich, na herziening der kaart, als overwinnaar op de puinhoopen te verheffen. Slechts eene windvlaag is er noodig om de vlammen te doen uitbarsten, slechts eene vonk en de theorie van den gelocaliseerden oorlog is onhoudbaar. De ontploffing heeft overal plaats en geheel Europa ziet zich in de verwikkelingen medegesleept. Het is juist om dit teeken des tijds, wegens deze algemeene onzekerheid, dat in de kabinetten niet minder dan bij de volkeren het bewustzijn levendig is dat met angstvallige zorgvuldigheid en tot elken prijs iedere botsing moet vermeden worden, welke zou kunnen strekken om de opgehoopte brandbare stoffen in brand te steken. Door den dood van frederik VII was echter het te vermijden gevaar nader bijgekomen en, om bij het gekozen beeld te blijven, de smeulende lont nader bij het buskruid gebragt.

Wij mogen onderstellen dat onze lezers, door onze vroegere artikelen over dit onderwerp, genoegzaam daarmede bekend zijn en achten ons derhalve ontheven van eene uitvoerige uiteenzetting van den staat van zaken, zoo als die geschapen werd voor de noord-albingische hertogdommen en ook voor Duitschland door het sterfgeval van 15 November 1863. Het zij genoeg kortelijk te herinneren, dat door het londensche protocol van 8 Mei 1852 *), het erfopvolgings-statuut der hertogdommen van het jaar 1654 en daarmede *implicite* de privilegiën van den vrijheidsbrief van 1460 en de met dat verdrag verbonden „dappere verbetering" door de europesche groote mogendheden eenzijdig werden opgeheven. Volgens dit erfopvolgings-statuut was in Sleeswijk en Holstein, welke een onafscheide-

*) Eene geschiedenis van het ontstaan zoowel als eene kritiek van het protocol is te vinden in de brochure van k. lorentzen, getiteld: *Het londensche tractaat van* 8 *Mei* 1862. Berlijn.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

lijk geheel zouden vormen, alleen de mannelijke stam tot successie geregtigd. Dientengevolge zou na den dood van FREDERIK VII de erfopvolging in de hertogdommen aan de Augustenburgers hebben behoord. Het genoemde veel besproken protocol der groote mogendheden kende echter, wel is waar zonder eenigen uitdrukkelijken waarborg over te nemen, de erfopvolging in de geheele deensche monarchie toe aan den prins CHRISTIAAN tot Denemarken, van het huis Sleeswijk-Holstein-Sonderburg Glücksburg, geboren 8 April 1818, den vader van den koning GEORGE I van Griekenland en van de prinses van WALES. Als CHRISTIAAN IX besteeg deze prins den 15den November den troon en reeds drie dagen later, den 18den November, had hij aan het onstuimig dringen der democratie te Kopenhagen toegegeven en de nieuwe grondwet uitgevaardigd, welke Sleeswijk geheel bij Denemarken inlijfde. Te gelijk echter had ook de erfprins van AUGUSTENBURG, onder dagteekening van 16 November van het kasteel Dolzig een patent uitgevaardigd, waardoor hij zijne regering als FREDERIK VIII in de hertogdommen Sleeswijk-Holstein en Lauenburg bekend maakte. De hertog ERNST van Saksen-Coburg-Gotha was de eerste duitsche vorst, die op den 17den November FREDERIK VIII erkende. Den 18den derzelfde maand had die erkenning plaats van de zijde van den groothertog van Saksen-Weimar-Eisenach, en den hertog van Meiningen en drie dagen later ontving de gezant van Baden bij de bondsvergadering instructiën om den hertog FRIEDRICH te Frankfort te vertegenwoordigen. Overal uitte zich bij het duitsche volk de levendigste en meest algemeene sympathie voor het regt van den Augustenburger; eene krachtige beweging, vol geestdrift voor de hertogdommen, welke zoo lang blootgesteld waren geweest aan het smadelijkste geweld der deensche willekeur en deensche overmoed, bezielde alle gemoederen.

Nu of nooit, zoo begreep men, was het oogenblik gekomen om van woorden en nota's tot daden over te gaan. Het Sleeswijk-Holsteinsche vraagstuk was eene nationale kwestie en moest in nationalen zin opgelost worden, dat is: de duitsche bond, welke nooit tot het londensche verdrag toegetreden, derhalve aan zijn inhoud niet gebonden was, erkent FREDERIK VIII als hertog van Sleeswijk-Holstein, terwijl hij des noods met de wapens in de hand voor de gevolgen van zoodanigen stap instaat. Niet alleen in de talrijke volksvergaderingen, in de besluiten der stedelijke en gemeente-overheden, in die van de verschillende corporatiën en vereenigingen verkondigde zich deze sympathie, maar ook in de debatten en besluiten der kamers van bijna alle duitsche staten. De tegenwerpingen en bedenkingen, welke hier en daar tegen het regt van den Augustenburger werden geopperd, bleken niet steekhoudend te zijn en werden zegevierend wederlegd. De bezwaren hadden hoofdzakelijk op twee punten betrekking. In de eerste plaats werd de regtmatige geboorte van den erfprins van AUGUSTENBURG in legitimistische kringen in twijfel getrokken; men ergerde zich daarover dat zijne moeder, eene gravin DANNESKJOLD, geene geboren vorstin was. Zij, die dit bezwaar opperden, zagen echter over het hoofd dat CHRISTIAAN IX nog veel meer aan dit gebrek mank ging, want hij is de kleinzoon eener gravin SCHLIEBEN en de achter-kleinzoon eener gravin DOHNA. De heidelbergsche staatkundige ZÖPFL heeft reeds tien jaren geleden een regtskundig advies over dit onderwerp geschreven, waaruit blijkt dat in alle lijnen van het Oldenburgsche huis niet minder dan zeven-en-dertig zoodanige mésalliances hebben plaats gehad, dat derhalve noch de keizer van Rusland, noch de groothertog van Oldenburg met regt op den troon zaten, indien het regt van den erfprins van AUGUSTENBURG twijfelachtig was, ja dat in geheel

Duitschland geen keizer, geen koning of groothertog regeerde, wiens bloed niet aan eene soortgelijke vermenging leed. Het tweede bezwaar steunde op de omstandigheid dat de hertog van AUGUSTENBURG, vader van den erfprins, onder erkenning van het londensche protocol, voor zijn persoon afstand had gedaan van alle aanspraken op de erfopvolging en dat derhalve de zoon, tijdens het leven zijns vaders, geene aanspraken mogt doen gelden. Deze bedenking is zwak, want afgezien van het reeds gemelde feit dat de duitsche Bond niet tot het londensche protocol is toegetreden, staat het volgens zijne constitutie den Bond ongetwijfeld toe om de aanspraken van FREDERIK VIII op de erfopvolging te onderzoeken en daaromtrent eene beslissing te nemen. Artikel 6 van de Weener slot-acte toch bepaalt dat het overdragen der regeringsregten van een duitschen aan een vreemden vorst door den Bond niet mag worden erkend, alvorens de Bond zelf zijne toestemming tot de overdragt heeft gegeven. Vermits echter de afstand van den hertog van AUGUSTENBURG door den Bond nooit is goedgekeurd, is die afstand geenszins verbindend.

Het aangeduide standpunt van het duitsche volk en gelijk men met voldoening er bij kan voegen, het standpunt der duitsche midden- en kleine staten was niet het standpunt der beide duitsche groote mogendheden. Te Weenen verklaarde men zich al dadelijk tegen den Augustenburger en de zaken stonden daar zoo, dat de hertog van Coburg zich de opzettelijke zending van een bijzonderen vertrouwden agent aan den graaf RECHBERG had kunnen sparen. Te Berlijn, waar de erfprins van AUGUSTENBURG persoonlijk eene audientie bij den koning had, scheen de beslissing eenige dagen te wankelen, ofschoon de antecedenten van het ministerie BISMARCK-EULENBURG, nog in een zeer opmerkelijk hoofdartikel van de *Neue Preussische Zeitung* deden hopen, dat Pruissen eindelijk in de kwestie eene positie zou innemen, welke overeenkomstig was met de nationale wenschen en de nationale belangen, het duitsche regt en de duitsche eer. In dat beruchte artikel der *Kreuzzeitung* (*N. Pr. Ztg.*) werd gezegd: „Pruissen moet vooral in gemeenschap met Oostenrijk bij den duitschen Bond die geschillen met Denemarken vereffenen, welke reeds zoo lang hangende zijn en ook zonder de troonsverwisseling hangende zouden blijven. Het moet de bonds-executie, met in aanmerking neming van de veranderde omstandigheden, ten uitvoer leggen; het moet aan de willekeurige handelingen van Denemarken jegens de hertogdommen een einde maken; het moet krachtig de aanmatigingen tegengaan, waarmede het deensche ministerie sedert jaren den duitschen Bond behandelt en den hertogdommen geweld heeft aangedaan. Dit kunnen de duitsche Bond en de duitsche groote mogendheden onmiddellijk uitvoeren, en zij moeten dit doen, — maar geheel als eene bondszaak. De kwestie der erfopvolging kan echter niet zoo spoedig worden opgelost. De Bond mag voorbereidende maatregelen nemen om daaromtrent te beslissen; maar zijne afrekening met den onderdrukker der hertogdommen mag hij niet uitstellen tot na de oplossing der erfopvolgings-kwestie. Indien Pruissen dienovereenkomstig handelt, dan blijft het overal in zijn goed regt; het vervult zijne pligten; het blijft op de hier volstrekt te volgen baan van het bondsregt; het blijft eindelijk nog van de onzuivere gemeenschap met de revolutie, welke zich van deze zaak wil meester maken tot bevordering harer doeleinden." De schrijver van het artikel was, gelijk later zou blijken, omtrent de bedoelingen van den heer VON BISMARCK voortreffelijk onderrigt. Graaf RUSSELL behoefde zich in Downingstreet niet te verontrusten omtrent de besluiten van het pruissische kabinet en de nota van 23 November aan sir A. BUCHANAN, den engelschen gezant

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

te Berlijn, niet te rigten. Deze nota, welke naar vorm en inhoud bepaaldelijk eene dreigende nota was, luidde aldus: „Harer Majesteits regering heeft, tot haar groot leedwezen, uit een telegram van sir ALEXANDER MALET (engelsch gezant bij de bondsvergadering) gezien dat de aanspraak, welke de hertog FREDERIK VAN AUGUSTENBURG maakt op de erfopvolging in de hertogdommen Sleeswijk en Holstein, door den badenschen gezant, die daarbij als een zaakgelastigde van den prins handelde, voor de bondsvergadering is gebragt en dat de daardoor ter sprake gebragte kwestiën naar eene commissie is verzonden. Bij dezen stand van zaken houdt de regering van Hare Majesteit het voor noodig u onverwijld te doen weten, dat Harer Majesteits regering geen anderen weg kan inslaan dan die van eene naauwgezette naleving van alle verpligtingen door het verdrag van 8 Mei 1852 aangegaan. Dit verdrag verpligt echter Harer Majesteits regering in gemeenschap met de andere onderteekenaars van hetzelve, onder handhaving der in het verdrag zelf aangegeven gevolgen, Zijne Hoogheid den prins CHRISTIAAN van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Glücksburg, en zijne mannelijke nakomelingen in de regte lijn uit zijn huwelijk met de prinses LOUISE van Hessen, te erkennen als in het bezit van het erfopvolgingsregt voor alle toenmaals onder den scepter van Zijne Majesteit den koning van Denemarken vereenigde staten. Harer Majesteits regering verwacht dat de mogendheden, welke genoemd verdrag onderteekenden of daaraan hare goedkeuring hechtten, dezelfde stelling ten aanzien dezer kwestie zullen innemen." Gelijk gezegd is, was de nota overtollig, want in de zitting der bondsvergadering van 28 November legden de gezanten van Oostenrijk en Pruissen de volgende identieke verklaring af, sedert acht jaren de eerste identieke verklaring der beide duitsche groote mogendheden aan de bondsvergadering: „De stelling der keizerlijk oostenrijksche en der koninklijk pruissische regering is bepaald door het verdrag, hetwelk beide in gemeenschap met de regeringen van Frankrijk, Groot-Brittanje, Rusland en Zweden in 1852 te Londen met de kroon van Denemarken hebben gesloten, nadat de voorloopige voorwaarden door onderhandelingen met Denemarken in den loop der jaren 1851 en 1852 waren vastgesteld. Beide hooge regeringen beschouwen deze onderhandelingen als een onafscheidelijk geheel, dat door het londensche verdrag tot een besluit is gebragt. Nadat het geval, hetwelk men bij dit verdrag op het oog had, thans heeft plaats gegrepen, zijn beide hooge regeringen bereid om het verdrag ten uitvoer te leggen, indien de kroon van Denemarken harerzijds de voorafgaande bepalingen ten uitvoer legt, wier verwezenlijking eene voorwaarde was van de onderteekening van het londensche verdrag door Oostenrijk en Pruissen. De opvolging in Lauenburg behoort den koning CHRISTIAAN, volgens de meening der beide hooge regeringen, ook dan wanneer het londensche verdrag vervallen wordt verklaard, vermits de naastberegtigde erfgenaam van wijlen koning FREDERIK, de prins FREDERIK van Hessen, zijne regten aan koning CHRISTIAAN heeft overgedragen. De toelating van den gezant voor Lauenburg, door den koning van Denemarken benoemd, schijnt derhalve niet betwistbaar te zijn in dezelfde mate als de vertegenwoordigers der afzonderlijke bestanddeelen van stemgeregtigde curiën tot deelneming aan de zittingen dezer vergadering. De beide hooge regeringen mogen echter dan eerst stemmen voor het verleenen van het aan de vereenigde curie Holstein-Lauenburg toekomende stemregt, wanneer de koning CHRISTIAAN die beloften nakomt, op vertrouwen waarvan de beide mogendheden het Londensche verdrag hebben aangenomen, dat tegenover haar den erfopvolgingstitel uitmaakt van den koning in Holstein." Overeenkomstig deze

identieke verklaring stemden in die zitting Pruissen en Oostenrijk tegen het voorstel der commissie om het voeren der Holstein-Lauenburgsche stem in de bondsvergadering voorloopig te schorsen, eene stemming, waardoor de beide duitsche groote mogendheden alleen stonden, vermits alle overige bondsstaten, Luxemburg uitgezonderd, zich met het voorstel der commissie vereenigden.

Indien na de zitting der bondsvergadering van 28 November nog hier en daar hoop gekoesterd werd op eene met de nationale belangen overeenstemmende oplossing der Sleeswijk-Holsteinsche kwestie, door de beraadslagingen in en de besluiten van het pruissische huis van afgevaardigden over dit onderwerp, zoo zouden ook aan die verwachtingen den bodem worden ingeslagen door de debatten den 1sten en 2den December te Berlijn gehouden. Niet dat de pruissische volksvertegenwoordiging meer terughoudend of nalatiger zou zijn geweest om voor het regt der hertogdommen zoo krachtig en bepaald op te treden als dit geschied was door de kleinere als Saksen, Beijeren, Wurtemberg, Darmstadt, Nassau enz.; het pruissische huis der afgevaardigden nam op 2 December met 231 tegen slechts 63 stemmen een scherp gepreciseerd voorstel aan, luidende als volgt:

„Overwegende:

1°. dat de erfprins van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, krachtens een ontwijfelbaar erfopvolgingsregt, aanspraak heeft gemaakt op de regering der hertogdommen;

2°. dat noch de duitsche Bond, noch de stenden der hertogdommen Sleeswijk-Holstein, noch de agnaten van het huis Oldenburg toegetreden zijn tot de bepalingen van het Londensche verdrag van 8 Mei 1852;

3°. dat Denemarken door eene reeks maatregelen, met de verdragen in strijd, door veelvuldige verdrukking der duitsche bevolking en taal in Sleeswijk, door het patent van 30 Maart dezes jaars en eindelijk door de toepassing der nieuwe grondwet voor Denemark-Sleeswijk, de overeenkomsten van 1851 en 1852 en daarmede de voorwaarden zelve vernietigd heeft, onder welke de duitsche groote mogendheden tot het Londensche verdrag zijn toegetreden, dat derhalve de bepalingen van dit verdrag voor de duitsche groote mogendheden alle verbindbaarheid hebben verloren;

4°. dat bij dezen stand van zaken de aanwezigheid van deensche troepen in den bondsstaat Holstein eene schending daarstelt van het bondsgebied;

zoo verklaart het huis der afgevaardigden dat:

de eer en het belang van Duitschland vorderen dat alle duitsche staten de regten der hertogdommen beschermen, den erfprins van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg als hertog van Sleeswijk-Holstein erkennen, en hem krachtigen bijstand verleenen bij het doen gelden zijner regten."

Maar dit besluit verloor alle beteekenis tegenover de schriftelijke verklaring, welke de heer VON BISMARCK, namens de koninklijke regering, aflegde. De toekomstige geschiedschrijver zal niet kunnen nalaten om op deze noodlottige verklaring van den pruissischen minister-president terug te komen. Even klaar en duidelijk als het besluit van het huis der afgevaardigden had te kennen gegeven, welk doel, welke middelen en wegen de pruissische staatkunde moest najagen en kiezen tot oplossing van het vraagstuk, even duidelijk en ondubbelzinnig zeide de verklaring van den minister in overeenstemming met het straks vermelde hoofdartikel van de *Kreuzzeitung*, dat deze politiek niet zou zijn de staatkunde

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

der regering, dat deze niet voornemens was zich van het Londensche verdrag ontslagen te verklaren, maar dat zij veeleer aan de stipte naleving daarvan wilde vasthouden. Bij het historische belang van deze verklaring mogen wij geregtvaardigd zijn, indien wij haar hier woordelijk mededeelen; zij luidt aldus:

„Onze positie tot de deensche kwestie is voorgeschreven door een verleden, waarvan wij ons niet willekeurig kunnen ontslaan, en hetwelk ons pligten oplegt jegens de hertogdommen, jegens Duitschland en jegens de europesche mogendheden. Het zal de taak onzer politiek zijn om die verpligtingen zóó na te leven, als onze hoogste staatkundige pligt, de zorg voor de eer en de veiligheid aan ons eigen vaderland gebieden. Het Londensche verdrag van 1852 bepaalt in de eerste plaats de stelling van Pruissen in deze zaak. Men moge de onderteekening daarvan betreuren, zij heeft echter plaats gehad en het is een gebod der eer zoowel als van het verstand om geen twijfel te laten bestaan omtrent onze trouw in het nakomen van verdragen. Indien wij echter dit gebod voor ons zelven erkennen, staan wij er ook op dat het even krachtig gelde voor Denemarken. Het Londensche verdrag was het einde van eene reeks onderhandelingen, welke in 1851 en 1852 tusschen Duitschland en Denemarken waren gevoerd. De hieruit voortgevloeide beloften van Denemarken en het verdrag dat Pruissen en Oostenrijk op grond daarvan te Londen hebben aangegaan, zijn wederkeerig verbindend, zoodat zij met elkander staan of vallen. De handhaving van deze bepalingen is inzonderheid voor Sleeswijk van wezenlijk belang. Zij geeft ons het regt om, in dat hertogdom, van Denemarken de vervulling te eischen der beloften bij verdrag gegeven. Vallen echter met het verdrag van Londen de onderhandelingen van 1851 en 1852, dan ontbreken ons ten aanzien van Sleeswijk zulke door verdrag verkregen regten, welke door de europesche groote mogendheden zouden worden erkend. Indien men zich derhalve van de verdragen van 1852 ontslagen verklaarde, dan zou men ook aan de positie van Sleeswijk en aan de duitsche eischen ten aanzien van het hertogdom den grondslag ontnemen, welke in 1852 door het verdrag daaraan is verschaft en de algemeene erkenning van een anderen afhankelijk maken van nieuwe onderhandelingen of van den uitslag van een europeschen oorlog. Opdat echter de verdragen voor ons deze waarde en hunne geldigheid behouden, is het noodzakelijk dat zij van de deensche zijde stiptelijk nageleefd worden. Dat dit tot dusver niet geschied is, kan ik aannemen dat algemeen niet betwijfeld wordt en acht mij derhalve ontslagen van het treden in bijzonderheden. De beslissing over de vraag of en wanneer wij door het niet vervullen der deensche verpligtingen in het geval gebragt worden om ons van het Londensche verdrag ontslagen te verklaren, moet de Koninklijke regering zich voorbehouden; zij kan die noch aan den duitschen Bond overlaten, noch die tot het onderwerp van verklaringen maken. Wij hebben met de keizerlijk oostenrijksche regering overeenkomsten getroffen, welke eene overeenstemmende houding van de beide mogendheden ten aanzien van het londensche verdrag en zijne gevolgen waarborgen. Zij gaan uit van het beginsel dat koning CHRISTIAAN ook zonder het Londensche verdrag in Lauenburg op de erfopvolging geregtigd zou zijn, vermits de naaste erfgenaam, de prins FREDERIK van Hessen, te zijner gunste afstand van zijne regten heeft gedaan. Ten opzigte van Holstein daarentegen berust voor ons het successieregt op het Londensche verdrag en is zijne verwezenlijking afhankelijk van de naleving der vroegere verdragen, die met het Londensche verdrag in solidair verband staan. Dat dit laatste het

geval is, heeft de meest competente van alle getuigen, de heer BLUHME, die in 1851 en 1852 deensch minister van buitenlandsche zaken was in den deenschen rijksraad bevestigd. Op deze zienswijze berust onze door de dagbladen reeds bekend gemaakte stemming in de zitting der bondsvergadering van 28 November. Wij zien, zoo lang wij het Londensche verdrag niet als vervallen beschouwen, in koning CHRISTIAAN den erfgenaam van het regt en het onregt van zijne voorgangers. Dientengevolge bestaan de beweeggronden nog, door welke het besluit tot executie van 1 October dezes jaars is uitgelokt, terwijl door de omstandigheden eene bespoedigde uitvoering daarvan geboden schijnt te zijn. Te dezen behoeve hebben wij, in gemeenschap met Oostenrijk de noodige voorstellen gedaan tot onverwijlde voltrekking der executie. Hoe ook de beslissing hieromtrent te Frankfort moge uitvallen, onder alle omstandigheden zal Pruissen, in verhouding tot zijne positie als europesche mogendheid en als lid van den Bond, voor het duitsche regt in de hertogdommen en voor zijn eigen aanzien in den raad der groote mogendheden, met bezonnenheid en kracht handelen. Tot vervulling dezer taak rekent de koninklijke regering op de ondersteuning van het land en zijne vertegenwoordigers. Ten behoeve onzer medewerking bij de executie, ingevolge het bondsbesluit, zal zij de noodige militaire toebereidselen moeten maken, en wegens het verschaffen der daartoe noodige geldmiddelen, aan den landdag een voorstel doen tot het nemen van een grondwettig besluit."

Na de positie, welke Oostenrijk en Pruissen ten opzigte van de kwestie hadden ingenomen, kon het niet bevreemden, dat de verdere beslissing van de bondsvergadering in eene rigting uitviel, welke overeenkomstig was met de houding van die beide groote mogendheden. Oostenrijk en Pruissen drongen te Frankfort op de bonds-executie aan, terwijl de overige in de commissie voor de zaken van Sleeswijk-Holstein vertegenwoordigde mogendheden de occupatie verlangden, omdat met de executie tevens de erkenning van CHRISTIAAN ware uitgesproken. Het wenschelijkste zou het welligt bij den stand van zaken geweest zijn, indien het saksische voorstel aangenomen ware, strekkende om de erfopvolging in de hertogdommen voorloopig te behandelen als eene nog onbesliste kwestie, terwijl de executie alleen ten doel zou hebben om het hertogdom Holstein bezet te houden tot aan de beslissing omtrent het vraagstuk der successie, ten einde dan aan den regthebbenden hertog het land tot eigen bestuur over te geven. In de zitting van 7 December besloot de bondsvergadering, met eene kleine meerderheid, bij de stemming over het rapport der commissie, om het voorstel, hoofdzakelijk door Saksen en Beijeren ondersteund, te verwerpen en daarentegen het voorstel van Oostenrijk en Pruissen aan te nemen, om over te gaan tot de executie. Een voorstel van Weimar en Meiningen om voor Lauenburg noch den koning van Denemarken noch den hertog van Augustenburg te erkennen, maar het land te nemen onder beheer van den Bond en eventueel eene scheidsregterlijke uitspraak uit te lokken, werd naar eene commissie verzonden. Vóór de stemming was door Oostenrijk en Pruissen eene identieke nota aan de bondsregeringen gezonden, waarin werd aangetoond welke europesche geschillen de Bond zou doen ontstaan, indien hij tot de occupatie in plaats van tot de executie besloot. De naauwkeurige inhoud der nota werd weldra bekend. Zeer duidelijk werd daarin gezegd dat door „eene overijlde en eene eenzijdige rigting volgende handelwijze, dat is, door het besluit eener occupatie de geheele maatregel zelf onmogelijk zou worden gemaakt. Zeer duidelijk was uit de nota te lezen dat Oosten-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

rijk en Pruissen, ingeval tot de occupatie werd besloten, niet alleen geen deel zouden nemen aan de uitvoering van zoodanig besluit, maar zelfs voornemens waren om zich eventueel daartegen te verzetten. De regeringen moesten zich wel een juist denkbeeld vormen van de groote verantwoordelijkheid, welke zij op zich laadden door de groote en onvermijdelijke gevolgen van een verder gedreven geschil in de bondsvergadering. Wat de meening der verschillende regeringen ten aanzien der kwestie van de erfopvolging betreft, zoo bleef het aan iedere regering vrij om bij de stemming haar standpunt uitdrukkelijk kenbaar te maken, dat is: protest op het papier te doen aanteekenen. In de conclusie luidde het oostenrijksch-pruissische voorstel aldus:

„De hooge Bondsvergadering,

Overwegende:

1°. dat de, in N°. III van het bondsbesluit van 1 October van dit jaar, binnen 3 weken vereischte gevolggeving en kennisgeving daarvan niet plaats heeft gehad;

2°. dat door de uitvoering der bedoelde maatregelen de besluiten niet geprejudiciëerd worden, welke de Bond binnen de grenzen zijner competentie zal nemen ten aanzien der door verscheiden regeringen ingediende voorstellen, met opzigt tot het holsteinsche vraagstuk;

3°. dat het gevaar in de vertraging (periculum in mora), voorzien in artikel X der bondsverordening betreffende de executie, moet beschouwd worden als aanwezig te zijn;

besluit:

1°. de in N°. IV van het besluit van 1 October voorziene uitnoodiging tot onverwijlde uitvoering der maatregelen, waartoe besloten is, thans te rigten tot de regeringen van Oostenrijk, Pruissen, Saksen en Hannover;

2°. aan de genoemde regeringen door hare gezanten hiervan kennis te geven en haar op te dragen de behoorlijke aankondiging aan de deensche regering te doen en die maatregelen uit te voeren, naar gelang der intusschen door haar getroffen militaire overeenkomsten;

3°. de vereenigde commissiën uit te noodigen om de noodige voorstellen onverwijld in te dienen, betreffende de instructie der burgerlijke commissarissen en het verschaffen der vereischte geldmiddelen."

Het was duidelijk dat met dit besluit de geheele aangelegenheid op eene baan was gebragt, welke tot eene geheele andere uitkomst moest leiden dan tot een zelfstandig, van Denemarken afgescheiden Sleeswijk-Holstein. Intusschen uitte zich de reactie der openbare meening tegen het besluit der bondsvergadering onverholen. De regeringen, welke de minderheid hadden uitgemaakt, haastten zich om de gemotiveerde stemming harer gezanten openbaar te maken; het wetgevende ligchaam te Frankfort nam den 9den December een voorstel aan om den senaat uit te noodigen onverwijld den hertog van AUGUSTENBURG te erkennen als den eenigen erfgeregtigde voor de hertogdommen; de wurtembergsche kamer van afgevaardigden besloot den 10den December met eenparige stemmen om de regering te verzoeken, dat zij bij de bondsvergadering het voorstel zou indienen om onmiddellijk Sleeswijk te bezetten en bij Denemarken aan te dringen dat het de manschappen van het Holstein-Lauenburgsche Bonds-contingent naar hunne haardsteden zou zenden, het erfregt van den hertog FREDERIK spoedig zou erkennen en voor deze erkenning bij den Bond werkzaam zou zijn, ook werd nog met 78 tegen 3 stemmen een tweede voorstel aangenomen, waarbij plegtig geprotesteerd werd tegen het vasthouden aan het londensche protocol; in de saksische kamer van afgevaardigden werd den 11den December een voorstel ingediend, strekkende om onder te kennengeving van het diepste leedwezen en van de billijke verontwaardiging over het jongste bondsbesluit en onder erkenning van de handelingen der saksische regering, deze uit te noodigen met alle ten dienste staande middelen daarop te werken, dat de maatregelen, waartoe de Bond heeft besloten, uitgebreid mogen worden tot eene volkomene bezetting van Sleeswijk-Holstein; dat de niet erkenning van koning CHRISTIAAN IX van Denemarken voor de hertogdommen Sleeswijk-Holstein uitgedrukt worde en met de erkenning van den, volgens agnatische erfopvolging, geregtigden vorst als hertog van Sleeswijk-Holstein niet langer worde gedraald; zelfs in het pruissische huis der Heeren, en iedereen weet wat men van dit collegie kan verwachten, werd een voorstel door graaf VON ARNIM-BOYTZENBURG voorgesteld, strekkende dat het huis zou verklaren, dat het de grondstelling wel is waar als juist erkende, dat men zoo veel mogelijk moest vasthouden aan volksregtelijke verdragen, maar dat Pruissen regtelijk en redelijk bevoegd was om het Londensche verdrag zoolang niet te erkennen als Denemarken de voorwaarden, op welke het gesloten was, van zijne zijde niet vervulde, ja zelfs door de handhaving van de nieuwe grondwet voor Denemarken Sleeswijk de overeenkomsten schond, welke aan het verdrag tot grondslag strekten; onder zoodanige omstandigheden heeft Pruissen de vrije keus of het de naleving van het Londensche verdrag van de zijde van Denemarken eischen of zich aan het Londensche verdrag onttrekken wil. Op dringend verlangen van het ministerie BISMARCK werd dit voorstel weder ingetrokken. Het is mogelijk dat het nog eenmaal in de hand van het pruissische huis van afgevaardigden zal leggen om aan de zaak eene andere wending te geven, wanneer namelijk de pruissische volksvertegenwoordiging zich zal hebben te verklaren omtrent de bewilliging der op 9 December aangevraagde leening van 12 millioen thaler, tot dekking der buitengewone uitgaven voor die maatregelen welke, om de officiëele uitdrukking te bezigen, genomen zullen moeten worden ten gevolge van het geschil wegens Sleeswijk-Holstein met Denemarken gerezen. Het is ook mogelijk dat eene gunstiger wending zal ontstaan, wanneer hertog FRIEDRICH na de bezetting van Holstein door de executie-troepen, welke onder het bevel van prins FREDERIK KAREL van Pruissen zijn gesteld, aan de belofte getrouw, welke hij in zijne proclamatie van 10 December heeft gegeven, en waarin hij de bewoners van de hertogdommen uitnoodigde de executie-troepen als vrienden en bevrijders te ontvangen, zelf in het midden van zijn erflanden tot hunne verdediging en tot organisatie van het sleeswijk-holsteinsche leger verschijnt.

Den 12den December werd van de zijde der vier executie-mogendheden de sommatie tot het deensche kabinet gerigt om Holstein binnen zeven dagen te ontruimen.

Voor eene halve eeuw werd op duitschen grond en door duitsch bloed de stelling bezegeld dat God, die het ijzer deed ontstaan, geene dienstbaarheid wil. Zal nu in onze dagen voor de tweede maal op duitschen grond en door duitsch bloed die grondstelling worden bevestigd? Het is te wenschen — maar naauwelijks te verwachten.

* * *

Sedert het bovenstaande was geschreven en alvorens het ter perse werd gelegd, zijn verscheidene weken verstreken, gedurende welke de sleeswijk-holsteinsche kwestie verdere phasen van hare ontwikkeling heeft doorloopen. Wij zullen ten slotte de belangrijkste gebeurtenissen uit het belangrijke materiaal van het jongste verleden kortelijk zamenvatten.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

De verwachting, dat aan het pruissische huis van afgevaardigden, ten gevolge der op 8 December 1863 door de regering verlangde leening van 12 millioen, nog eenmaal gelegenheid zou worden geboden om zijne stem te verheffen ter gunste der hertogdommen, is bevestigd. Den 18den December nam het huis met 207 tegen 107 stemmen het volgende adres aan den koning aan: „Het heeft Uwe K. Majesteit behaagd ons ten gevolge van het geschil tusschen Duitschland en Denemarken ontstaan, een wetsontwerp te doen indienen betreffende de buitengewone kosten aan het militaire- en marinebestuur. Het huis der afgevaardigden heeft reeds bij uitvoerige discussie de sleeswijk-holsteinsche kwestie behandeld en in zijn besluit van 2 December aangewezen, welke naar zijne overtuiging de rigting is, welke de eer en het belang van Duitschland gebieden te volgen. De erfopvolgings-wet van 1853, zoo als zij door het Londensche verdrag was voorgeschreven, heeft nooit de toestemming erlangd van de naastbelanghebbenden: de volksvertegenwoordiging der hertogdommen, de agnaten van het oldenburgsche vorstenhuis en den duitschen Bond. Reeds hierdoor zijn regtsgrondslag missende, zoo heeft het Londensche verdrag voor de daaraan deelnemende mogendheden zijne verbindbaarheid geheel verloren, vermits de deensche regering van hare zijde alle toenmaals gedane beloften heeft verbroken. Pruissen en Duitschland zijn derhalve verpligt het erfregt van FREDERIK VII, te erkennen, de vereeniging en onafhankelijkheid der hertogdommen te herstellen en het duitsche bondsgebied van de aanwezigheid van deensche troepen te bevrijden. Op geen duitsche staat rust dringender de roeping om deze verpligting spoedig en krachtig na te komen dan op den pruissischen. Op den grond der hertogdommen heeft ons dapper leger zijne eerste overwinningen sedert den bevrijdings-oorlog behaald, en daarmede de eer zijner wapenen voor den eindelijken triomf der zaak, welke het zoo roemrijk maar zonder vrucht verdedigde, op het spel gezet. De onderdrukking der hertogdommen sedert 1851 was het eerste en noodzakelijke gevolg der heillooze overeenkomst van Olmütz, waarvan de verderfelijke terugwerking op Pruissens inwendigen toestand en zijne stelling als duitsche mogendheid door ieder vaderlandslievend hart smartelijk zal worden ondervonden en eerst met de bevrijding van de hertogdommen weder zal zijn vernietigd. Met diep leedwezen ziet derhalve het huis van afgevaardigden de K. regering in eene rigting werken, welke dreigt niet de terzijde stelling, maar de bekrachtiging der overeenkomsten van 1851 en 1852 ten gevolge te zullen hebben. Die overeenkomsten nu bepalen voor de hertogdommen de scheiding der oud-wettelijke vereeniging en daarmede de weerloosheid van het duitsche element in die landen. Zij hebben sedert het begin geen andere beteekenis gehad dan de belangen van den pruissischen staat in groot gevaar te brengen, zoodat men elken stap van Pruissen te harer gunste, eene daad van zelfvernietiging genoemd moet worden. Terwijl eene roudborstige verdediging der regten van Sleeswijk-Holstein door de pruissische regering, geheel Duitschland onder de leiding van Uwe Maj. zou vereenigen, heeft het volharden op het standpunt van 1851 en 1852 onzen staat in openbare tegenspraak gebragt met het grootste gedeelte der duitsche regeringen en met de eenstemmige gezindheid van het duitsche volk. De regering van Uwe Majesteit heeft den geheelen invloed van Pruissen gebruikt om in gemeenschap met Oostenrijk een bondsbesluit door te drijven, dat met zich zelf in strijd, in zijne geheele rigting onduidelijk is en hetwelk de zelfstandigheid der hertogdommen en daarmede de gewigtigste belangen van Duitschland prijs geeft, zonder het gevaar van buitenlandsche verwikkelingen te vermijden. Het huis der afgevaardigden wendt zich tot Uwe Maj. om de zware schuld van zich af te wenden dat het niet alles heeft beproefd, om eene politiek te veranderen, welke het land dreigt voor geruimen tijd te benadeelen; want volgens het stelsel van het ministerie moeten wij vreezen, dat in zijne handen, de begeerde middelen niet in het belang der hertogdommen en van Duitschland, niet ten nutte der kroon en des lands gebruikt zullen worden. Bijna alleen onder alle duitsche volksvertegenwoordigingen zien wij ons in den treurigen toestand geplaatst, om aan het nationale gevoelen des volks niet die vertrouwelijke uitdrukking te kunnen geven, welke alleen door de eendragt tusschen regering en landsvertegenwoordiging mogelijk is.

Sire, Uwe Majesteit heeft eens plegtig verklaard: geen voet breed duitsche grond zal verloren gaan. Het regt der hertogdommen op onschendbare vereeniging en onafhankelijkheid, staat in onmiddellijk verband met het erfregt van het huis Augustenburg. Daarom verzoeken wij Uwe Majesteit eerbiedig en dringend om van het Londensche verdrag terug te treden, den erfprins van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg als hertog van Sleeswijk-Holstein te erkennen en daarop te werken dat de duitsche Bond hem tot het in bezit nemen van zijne erflanden krachtigen bijstand verleene. Het huis der afgevaardigden koestert geen warmeren wensch dan aan eene politiek, welke gesteund door het vertrouwen der natie en uitgevoerd met onverdeelde toewijding aan de nationale zaak, deze grootsche taak wil vervullen, alle middelen bereidwillig ter beschikking te stellen."

Hoe luid en nadrukkelijk de aanmaning om in de concrete kwestie over te gaan tot een ommekeer der pruissische politiek in het adres was uitgesproken, zoo bleef zij toch op de plaats, waarheen zij gerigt was, ongehoord; het adres bleef, gelijk de minderheid, die er tegen had gestemd, dit had voorzegd, bij de treurige verdeeldheid, welke in de inwendige constitutionele toestanden der duitsche groote mogendheid heerschte, zonder eenige werking. Aan de pruissische afgevaardigden, die juist terugkeerden van de algemeene conferentie van duitsche afgevaardigden, welke te Frankfort was gehouden, werd op den laatsten dag des jaars het antwoord des konings toegezonden, welks scherp gepreciseerde en bondige inhoud geene de minste hoop overliet, dat door de verklaring der volksvertegenwoordiging eene verandering zou kunnen verkregen worden in de houding van het berlijnsche kabinet, ten aanzien van het sleeswijk holsteinsche vraagstuk. De rigting, zoo luidde het antwoord, waarin de regering tot dusver de buitenlandsche politiek heeft gevoerd, is het gevolg van het rijpelijk overwogen besluit des konings; aan den landdag komt het niet toe om inbreuk te maken op het regt der kroon ten aanzien der beslissing omtrent de betrekkingen der monarchie tot het buitenland.

Slechts in parenthesi zij hier nu herinnerd dat de conferentie van afgevaardigden den 22sten December te Frankfort gehouden, alleen aan de sleeswijk-holsteinsche kwestie haar ontstaan had te danken. Eene mededeeling der aldaar gevoerde discussiën en genomen besluiten behoort niet tot het bestek van dit artikel. Dit echter mogen wij doen opmerken, dat de in die vergadering aangenomen zamenstelling eener commissie van zes en dertig leden, welligt als een misslag kan worden beschouwd, in zoover namelijk juist deze daad ook bedenkingen verwekte in zoodanige regeringskringen, wier sympathie voor de hertogdommen, gelijk b. v. te Munchen, niet twijfelachtig maar ernstig werkzaam was. Wel is waar moeten bedenkingen als deze reeds dadelijk worden ter zijde gesteld als kon de oplossing der sleeswijk-holsteinsche kwestie in nationalen zin door de

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

democratie tot eenzijdige doeleinden geëxploiteerd worden; als ware genoemde commissie voornemens om revolutionaire propagande te maken en zich in de plaats te stellen van de regering van hertog FREDERIK; want dit vraagstuk heeft als eene volstrekt nationale niets gemeens met partijen en partijbedoelingen. Reeds de generaal VON RADOWITZ, die toch volgens zijne partijstelling niet de minste punten van aanraking had met de democratie of met democratische bedoelingen, was van oördeel, gelijk hij dit in eene brochure ten jare 1856 uitgegeven, verklaarde, dat in deze nationale zaak alle partijen, de ultramontanen zoowel als de protestanten, de groot-duitschen zoowel als de klein-duitschen, de Beijeren, Saksers, Wurtembergers zoowel als de Pruissen slechts door één gevoel konden worden geleid.

Terwijl het binnenrukken der executie-troepen in Holstein plaats had onder het opperbevel van den saksischen generaal HAKE, terwijl reeds bij het begin dezer handeling daarop donkere schaduwen werden geworpen, door het incident van den oostenrijkschen generaal graaf VON GONDRECOURT, die te Hamburg de militie-oefeningen in het gymnastie-gebouw onder bedreiging van geweld verbood, en ook door het nog steeds onopgehelderde incident bij het diner, dat dezelfde generaal en de deensche kommandant van Altona op 22 December in Graaf's hôtel gebruikten, werd de openbare aandacht gelijktijdig door de diplomatieke onderhandelingen bezig gehouden, welke van verschillende zijden de staatsmannen in beweging en inspanning bragten. Met onverdeelde belangstelling las men de scherpe nota's, waarmede de regeringen van Saksen, Baden, Brunswijk, Hessen-Darmstadt enz. de identieke nota van Oostenrijk en Pruissen beantwoordden, door welke beide laatsten het Bondsbesluit van 7 December, houdende executie in plaats van bezetting, was tot stand gebragt. De circulaire-depêche welke de heer VON BISMARCK onder dagteekening van 28 December aan de duitsche regeringen zond, kon wel worden beschouwd als een wederantwoord op deze nota's, welke de zelfstandigheid en vrijheid der kleinere bondsleden tegenover de beide groote mogendheden op waardige wijze handhaafden. De circulaire hield zich intusschen minder bezig met de houding der andere bondsstaten in de bedoelde aangelegenheid, maar daarin werden voornamelijk de gronden uiteengezet, welke Pruissen bewogen op den ingeslagen weg te blijven voortgaan. De gezanten van Oostenrijk en Pruissen te Kopenhagen gaven aan het kabinet aldaar kennis dat zij de hoofdstad zouden verlaten, indien Denemarken de grondwet van 18 November 1863 niet voor den 31sten December had ingetrokken. De grootste, eene ware koortsachtige bedrijvigheid in het opstellen van nota's werd in Downingstreet ontwikkeld. Vermeld zij onder anderen, als de belangrijkste de wisseling van dépêches op den 17den December, 22sten December en 4den Januarij tusschen de engelsche en saksische regeringen; het bondige antwoord dat de minister VON BEUST heeft gevonden op de zeer scherpe inmenging van graaf RUSSELL, kan als een diplomatiek meesterstuk worden geroemd. De engelsche minister van buitenlandsche zaken had in zijn dépêche van 17 December aan het dresdensche kabinet de meening ontwikkeld, dat eene schending der door Denemarken in de jaren 1851—1852 jegens Duitschland aangegane verpligtingen geenszins het Londensche verdrag ophief. Met passende scherpte antwoordde de baron VON BEUST, dat de saksische regering niet gezegd heeft en ook niet zegt: „Het verdrag van 1852 is zoo lang nietig en van geene waarde, als Denemarken zijne in het jaar 1851 aangegane verpligtingen niet naleeft." De saksische regering zegt veeleer: Er is een verdrag gesloten, waarin zekere schikkingen voor de toekomst

worden in uitzigt gesteld. Het geval echter, waarvoor gedacht verdrag schikkingen had gemaakt, heeft niet plaats gegrepen. Koning FREDERIK VII is wel is waar zonder nakomelingschap overleden, maar hij is ook gestorven zonder in de duitsche gedeelten zijner bezittingen de nieuwe regeling der erfopvolging wettelijk en regtelijk te kunnen invoeren, welke de mogendheden, die het verdrag van 1852 onderteekenden, op het oog hadden en welke zij verpligt zouden zijn geweest te handhaven, indien de vroeger vermelde schikkingen werkelijk volkomen waren ingevoerd. Daar dit laatste niet het geval is, zoo is het verdrag ook op zichzelf niet tot volkomenheid gebragt. Hiertoe ontbrak daaraan nog de vervulling van drie hoofdvoorwaarden: de toestemming van alle agnaten, de toestemming der stenden van Holstein en Sleeswijk en eindelijk de toestemming van den duitschen Bond. Tegen de juistheid dezer gevolgtrekking liet zich en laat zich niet het minste aanvoeren. Het verst echter dreef het britsche kabinet zijne partijneming voor Denemarken en zijne beleedigende minachting jegens Duitschland in de nota van graaf RUSSELL van 31 December 1863 aan sir ALEXANDER MULET, britsch gezant bij den duitschen Bond. De engelsche regering verlangde, volgens haar voorgeven, in het belang van den vrede in hare nota, dat eene conferentie der mogendheden, welke het Londensche protocol hadden onderteekend, in vereeniging met een afgevaardigde van den duitschen Bond, te Parijs of te Londen vergaderen zou, ter bediscussieering der geschillen tusschen Duitschland en Denemarken en dat ten tweede het *status quo* zou gehandhaafd blijven tot dat deze conferentie hare werkzaamheden zou hebben geeindigd. Men moet constateren dat het voorstel tot conferentie bij Oostenrijk en Pruissen geen tegenstand ontmoette; eerst de nota van den heer DROUIN DE LHUYS van 8 Januarij 1864 deed nog, alvorens de bondsvergadering omtrent het te geven antwoord een besluit had genomen, het ontwerp in het water vallen. Het volgende was de hoofd-inhoud van de nota van het kabinet der Tuileriën; keizer NAPOLEON had de uitnoodiging der engelsche regering van 31 December ontvangen tot het houden eener conferentie over de sleeswijk-holsteinsche aangelegenheid. De keizerlijke regering moest echter, met het oog op het mislukken van het voorstel tot het houden van een algemeen congres, het voorstel afwijzen tot het houden van deze bijzondere conferentie te Parijs. Onvoorwaardelijk evenwel is zij niet tegen een soortgelijke conferentie. De Londensche conferentie van 1852 heeft slechts een onmagtig lapwerk tot stand gebragt; hare genomen besluiten worden thans door de meerderheid der duitsche staten van den tweeden rang bestreden, zelfs door eenige, welke daarin toegestemd hadden. Indien men thans weder vergaderde, zou het noodzakelijk zijn om voorwaarden te stellen, welke geschikt zijn om hoop te geven op een bevredigend resultaat. In de eerste plaats zou het van belang zijn, ten einde de conferentie daardoor niet met de bondsvergadering in geschil te brengen, dat men de gevolmagtigden niet uitnoodigde om over kwestiën te beraadslagen, welke reeds daadwerkelijk beslist zijn. De keizerlijke regering heeft zich reeds tot de mogendheden gewend om te vernemen of zij geneigd zijn den tegenwoordigen status-quo in Sleeswijk-Holstein, natuurlijk met voorbehoud der hangende kwestiën, tot uitgangspunt te nemen. De deelneming van Duitschland aan die onderhandelingen zou zeer nuttig zijn; daar echter de bondsvergadering bij verscheiden vroegere gelegenheden alle aanzoeken heeft afgewezen, welke ten doel hebben om de onderteekenaars van het Londensche verdrag de geschillen van den Bond met Denemarken in behandeling te doen nemen, zoo moest de keizer, alvorens hij van zijne zijde het voorstel van

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

het britsche kabinet aanneemt, daaromtrent verzekerd zijn of de zienswijze der duitsche staten te dezen opzigte veranderd is.

Indien men in de fransche nota de uitdrukking aantrof dat het onnoodig zou zijn: „over kwestiën te beraadslagen, welke reeds daadwerkelijk beslist zijn" zoo miste die uitdrukking zekerlijk geen grond. Inderdaad was sedert het begin van het jaar 1864 de toestand in Holstein werkelijk geheel anders geworden. Wanneer wij van den veranderden stand van zaken gewagen, meenen wij niet zoozeer de handelingen der executie-troepen en van de burgerlijke bondscommissarissen, VON KÖNNERITZ en NIEPER, niet den terugtogt der deensche troepen tot het kroonwerk van Rendsburg, niet den val van den deenschen minister-president HALL en de zamenstelling van het nieuwe ministerie MONRAD-QUAADE, niet de geheime bedrijvigheid van de engelsche en russische bijzondere gezanten te Kiel, lord WODEHOUSE en den geheimraad VON EWERS, niet de voortdurend voor de zaak der hertogdommen gunstige houding der duitsche midden- en kleine staten, inzonderheid van de drie koningrijken Beijeren, Saksen en Wurtemberg, wier overeenstemming door de ministers der betrokken staten in de kamers kon worden verkondigd, ook niet den gelukkigen voortgang der sleeswijk-holsteinsche staatsleening en van de vrijwillige inzamelingen van geldelijke bijdragen, alsmede de warme voorspraak en de levendige, aanhoudende belangstelling voor den duitschen broederstam bij de drukpers, in de landdagen, vereenigingen, gemeenteoverheden en corporatiën, in een woord bij het gansche volk, eindelijk niet het door Oostenrijk en Pruissen bij den Bond gedane voorstel tot bezetting van Sleeswijk wegens het niet intrekken der November-constitutie. Wanneer van den veranderden toestand sprake is, dan meenen wij de persoonlijke aankomst van den hertog FREDERIK in zijne erfstaten. Zeer tegen den wensch en de verwachting van de besturende staatsmannen te Berlijn en Weenen, kwam hertog FREDERIK den 30sten December te Kiel aan, waar hij met den meesten luister en geestdrift werd ontvangen. Het geheele land haastte zich om in de eerstvolgende dagen FREDERIK VIII als hertog uit te roepen en hem door deputatiën als den wettigen souverein des lands te huldigen. Aan de bondscommissarissen die zich te Altona bevonden, werd van den intogt des hertogs in zijn land kennis gegeven, tevens met toevoeging van de mededeeling dat de laatste voorloopig noch het regeringsbeleid aanvaarden noch zich tegen het bondsbesluit van 7 December verzetten wilde. Op 1 Januarij vaardigde de hertog de volgende proclamatie uit:

„Sleeswijk-Holsteiners!

Toen ik U verkondigde dat ik krachtens de oude erfopvolgings-regeling van ons land en van het oldenburgsche huis de regering over de hertogdommen Sleeswijk-Holstein had aanvaard, was het land door vreemde troepen bezet; voor de duitsche bondstroepen wijkende, die gij met jubel als bevrijders begroet, hebben zij in de eerste plaats het hertogdom Holstein ontruimd; aan uwe roepstem heb ik mij niet willen onttrekken; ik vervul een duren pligt, wanneer ik niet langer draal om in dezen ernstigen tijd de zorgen met U te dragen. Verwikkelingen, welke vóór mijne regerings-aanvaarding ontstonden, hebben den duitschen Bond aanleiding gegeven om tot bescherming van de regten des lands tegen het tot dusver in Holstein, factisch bestaande gezag tusschenbeide te komen. Commissarissen van den Bond hebben het bestuur des lands aanvaard. De bonds-executie, reeds van het begin niet tegen mijne regering gerigt, heeft thans geen doel meer. Ik heb nimmer twijfel daaromtrent laten bestaan dat ik de regten des lands in hun geheelen omvang erkennen

en ten uitvoer leggen wil. Ik houde mij overtuigd dat ook de duitsche Bond de gronden, welke hem bewogen hebben om een commissoriaal beheer te bevelen als uit den weg geruimd zal erkennen. Ik heb het gegronde vertrouwen dat de tegenwoordige tusschentoestand slechts van korten duur zal zijn en koester de verwachting dat mijne getrouwe onderdanen het voorloopige bestuur door den Bond ingesteld, zullen achten en botsingen zullen vermijden.

Sleeswijk-Holsteiners!

Ik behoef U niet te zeggen hoezeer ik U dank voor de liefde en trouw, welke gij mij betoont. Gij staat om mij met eene eendragt en vastberadenheid, welke aan de wereld zal bewijzen, dat mijn souvereiniteitsregt in uwe vrije overtuiging, uwe vaderlandsliefde en uw onbuigzamen wil een zekeren steun vindt. Dankt met mij den Almagtigen God, die ons tot hiertoe heeft geleid. Hij zal ons ook verder leiden."

De kabinetten van Weenen en Berlijn gevoelden zich verontrust of in hunne handelingen belemmerd door de aanwezigheid des hertogs binnen Kiel; beide regeringen deden bij den Bond het voorstel dat de erfprins van Augustenburg uitgenoodigd zou worden onverwijld het hertogdom Holstein te verlaten. Met 9 tegen 7 stemmen werd het voorstel in de zitting van 2 Januarij afgewezen, en daardoor de smaad voorkomen, welke de aanneming van het voorstel op Duitschland zou hebben geladen. De officieuse drukpers te Berlijn voer hevig uit over dat besluit, vooral was dit het geval met de *Neue Preussische Zeitung* (*Kreuzzeitung*). Het feodale blad zeide dat de duitsche groote mogendheden zich niet door de H.H. VON DER PFORDTEN en VON ROGGENBACH hunne europesche politiek mogen laten voorschrijven. De ministers der duitsche middenstaten hoopten groote mogendheid te spelen en het van ouds bekende trias-denkbeeld ter uitvoer te leggen. Wijders ijverde het blad tegen inconstitutionele meerderheids-besluiten, waaraan zich de duitsche groote mogendheden, naar de haar toekomende stelling, onmogelijk konden onderwerpen. De bedreiging, welke in deze snorkende taal gelegen was, de beproefde intimidatie was duidelijk en klaar, en te duidelijker, toen volgens een Weener telegram van de *Coburger Zeitung* de volgende voorwaarden aan de tusschen Pruissen en Oostenrijk gesloten overeenkomst tot grondslag strekten:

1°. de beide kabinetten hebben zich wederkeerig plegtig verpligt om verbonden te blijven tot aan de eindelijke oplossing der Sleeswijk-Holsteinsche kwestie;

2°. zij handelen ten deze, zoowel bij den Bond als daar buiten steeds gemeenschappelijk;

3°. zij blijven daarbij vasthouden dat haar, gelijk den Bond, eene inmenging in de toestanden van Sleeswijk alleen veroorloofd is op grond der overeenkomsten van 1851 en 1852. Indien bij den Bond de bedoeling mogt ontstaan om aan hertog FREDERIK de regering van Holstein op te dragen en hem over te laten om bondshulp te verlangen, dan zullen de kabinetten van Weenen en Berlijn op dit terrein onder geene omstandigheden volgen en de bevoegdheid van den Bond op nadrukkelijke wijze bestrijden.

Omtrent de verrigtingen van de bonds-commissarissen in Holstein moet nog worden medegedeeld dat op hun bevel op 9 Januarij alle takken van het openbaar bestuur vereenigd werden tot eene opperste landsoverheid, onder den naam van „hertogelijke landsregering." Uit vijf leden en een president bestaande, heeft de landsregering, onder oppertoezigt van de bondscommissarissen, het beheer te voeren naar de

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

bestaande wetten, hunne voorschriften uit te voeren en in alle gevallen hunne beslissing in te winnen, waarin tot dusver een besluit van den souverein noodig was. Den 8sten Januarij bragt de heer VON DER PFORDTEN in de bondsvergadering het rapport der commissie uit, waarin betoogd werd dat het londensche tractaat van 8 Mei 1852 van het standpunt der volstrekte regtvaardigheid onbillijk, uit het oogpunt van het volkenregt onwettig en eene schending der regten van Duitschland en van de hertogdommen was; in de zitting van den 11den Januarij stelden Oostenrijk en Pruissen op nieuw het dringende voorstel om van Denemarken te eischen dat het de November-grondwet zou intrekken en dat in het tegenovergestelde geval de onmiddellijke bezetting van Sleeswijk en Holstein zou plaats hebben. De beslissing omtrent de kwestie der erfopvolging door den Bond, het dringendste, voornaamste en noodzakelijkste besluit, schijnt verdaagd te zijn — *ad calendas graecas.*

Den verderen loop dezer zaak, welke thans in Europa zoo veel belangstelling verwekt en den veldtogt door de Pruissen en Oostenrijkers tegen de Denen gevoerd, zullen wij in een volgend artikel aan onze lezers mededeelen. —

X.

DE DUITSCHE WIJNBOUW EN TABAKSTEELT IN RUSLAND.

De duitsche koloniën, welke in Bessarabië en aan de Wolga zijn ontstaan, hebben de begunstigingen, welke de russische regering haar verleende, rijkelijk vergolden. Door haar is een vooruitgang ontstaan, welke de Russen alleen niet zouden gemaakt hebben. In Bessarabië hebben de Duitschers, vooral in het district Akkermann, den wijnbouw ingevoerd, welke aan den Rijn en de Moezel gebruikelijk is. Daar wordt thans een voortreffelijke wijn geproduceerd, die de concurrentie kan bestaan met de beste duitsche en fransche soorten. Met der tijd zal zich de duitsche methode van den wijnbouw meer verspreiden. Bessarabië onderscheidt zich tegenwoordig door de kwantiteit niet door de kwaliteit zijner wijnen. Volgens opgaven van den *„Odessaer Bode,"* en die welke men in WILHELM WOLFSOHN's „Russische revue", een aanbevelenswaardig tijdschrift, aantreft, wordt in Bessarabië meer wijn gewonnen dan in de Krim, aan den Kaukasus en aan den Don te zamen genomen. De gemiddelde hoeveelheid wijn in elk jaar kan op drie millioen wedras worden geschat. Zoodanige russische maat is echter klein, want honderd wedras zijn niet meer dan 17,90 pruissische eimers of 5,6582 hamburger oxhoofden, of 12,30 nederlandsche vaten. De toestand der wijnbergen is evenwel niet bevredigend, vermits de eigenaars der wijngaarden alleen op het plaatselijk verbruik rekenen. Van het millioen wedras, welke in de omstreken van de bessarabische hoofdstad gekelderd worden, consumeert Kischenew alleen er 700,000. Ieder Bessarabiër stelt er zijn trots in om zijn eigen gewas te drinken, en die een plek gronds het zijne kan noemen, beplant het met wijnstokken. De wijn is zuur, maar zeer goedkoop. Men verkoopt hem bij het gewigt en in den regel naar de tursche oka (bijna 3 pruisische ponden, of 1,278½ nederlandsch pond), en de hoogste prijs voor een oka wijn is 10 kopeken (19 cents). Daarom drinken ook de inwoners: Russen, Bulgaren, Kozakken en Heidenen, allen wijn. Veel wordt uitgevoerd, namelijk naar Kiew, Schitomir, Charkow en Moskau. Men

treft in Bessarabië steeds wijnreizigers uit die steden aan, maar op geen hunner prijscouranten komt bessarabische wijn voor. Deze komt, naar hetgeen de „Russische revue" verhaalt, het eerst in de handen van de scheikundigen, die ze flink in behandeling nemen, en nadat hij de keur heeft doorgestaan ontvangt hij de namen Médoc, Madeira, Château-Lafitte, enz. en wordt dan onder deze en andere beroemde benamingen, en bovendien als de beste kwaliteit verkocht. Bijgevoegd wordt er niets, daar de wijn reeds van nature alle wenschelijke eigenschappen, bij goede chemische behandeling in zich bevat, om de hem later toebedeelde namen en etiketten te regtvaardigen. Daaruit blijkt dat de bessarabische wijnen de dure buitenlandsche soorten voor Rusland kan vervangen. De uitstekende grond en het warme klimaat begunstigen den wijnbouw, waaraan niets meer ontbreekt, dan dat de handelwijze der duitschers in het district Akkermann navolging vindt.

De tabaksteelt drijven de duitsche koloniën, in het gouvernement Samara aan den linker oever van de Wolga, op de meest rationele wijze, men verbouwt er russische en duitsche tabak. De russische, Machorda genaamd, kan ongefabriceerd alleen door de laagste standen gerookt worden en vindt niettemin een uitgebreiden afzet, niet alleen in het Oosten, maar ook in het Westen tot in Finnland. De fabrieken van Solothurn in het gouvernement Samara, Moskau, Petersburg, Saratow en Sarepta, maken hem voor een iets beschaafder smaak bruikbaar. De duitsche tabak splitst men in de volgende ondersoorten: Maryland, Virginy cigaren tabak, Havannah tabak voor cigaren, gewone donkere tabak en turksche tabak. De prijzen voor het pud (32½ Duitsche tolponden of 16,38 nederlandsche ponden) zijn voor russische tabak 40 à 50 kopeken, (76 à 95 cents); voor donkere tabak 1 roebel (*f* 1,90) voor cigaren tabak 1½ à 2 roebel, voor Maryland 2 roebel, voor turksche tabak 3 à 5 roebel. Als gemiddelde opbrengst van den oogst, worden door het dagblad *Wolga*, de volgende hoeveelheden opgegeven:

Russische tabak	100,000 pud.
Maryland	20,000 „
Cigaren tabak	50,000 „
Donkere tabak.	120,000 „
Turksche tabak.	10,000 „
Totaal	300,000 pud.

Van de dessaetine (4¼ pruissische morgen of 807$\frac{9}{65}$ nederlandsche roeden), verkrijgt men met den verbouw van turksche tabak 30, van Maryland 40, van andere soorten 80 pud. Alle tabak verliest met der tijd aan kwaliteit, wanneer men hem niet met buitenlandsche zaden vernieuwt. —

NICOTIUS.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

JACOBUS LUDOVICUS CONRADUS SCHROEDER VAN DER KOLK.

BEROEMD NEDERLANDSCH GENEESKUNDIGE.

Den 2den Mei 1862 overleed te Utrecht in 65 jarigen ouderdom een man om zijne veelzijdige wetenschap zoowel binnen- als buitenslands hoog geacht, om de gaven zijns verstands door allen bewonderd, om de liefelijkheid zijns gemoeds door allen bemind: JACOBUS LUDOVICUS CONRADUS SCHROEDER VAN DER KOLK. Hij werd den 14den Maart 1797 te Leeuwarden geboren. Zijn vader was HENDRIK WILLEM VAN DER KOLK, geneesheer te Leeuwarden en later secretaris bij de grietenij Hennaarderadeel te Wommels, nabij Bolsward, in Friesland; zijn moeder was WILHELMINA PHILIPPINA CATHARINA SCHROEDER, dochter van LODEWIJK CONRADUS SCHROEDER, hoogleeraar in de regten te Groningen, die met zijn broeder, door zijne kennis der hebreeuwsche taal beroemd geworden, uit Marburg was gekomen, alwaar hun vader hoogleeraar was. Ten einde den naam van SCHROEDER niet te doen uitsterven werd hij aan dien van VAN DER KOLK toegevoegd. Het ontbrak hem dus niet aan goede voorbeelden, maar in den rampzaligen tijd, welken Nederland toen doorleefde, was in het dorp waar hij zijne kindschheid doorbragt, het onderwijs beperkt en weinig omvattend. Zijn vader trachtte daaraan te gemoet te komen door den leergierigen knaap de werken van MARTINET, BUYS, NOLLET, DÉSAGUILLIERS, UILKENS en MUSSCHENBROEK in de hand te geven. Hierdoor ontwikkelde zich reeds bij VAN DER KOLK de liefde voor de studie der natuur, waaraan hij getrouw bleef tot zijn dood. Hij bragt eenige jaren door bij den predikant KONING te Dronryp, die hem latijn leerde en bij wien hij zijne verdere opvoeding voltooide. Vroegtijdig verloor hij zijne beide ouders; zijne moeder toen hij nog een knaap was; zijn vader kort vóór zijne promotie in 1820. Op 17-jarigen leeftijd werd hij student bij de hoogeschool te Groningen en besteedde de beide eerste jaren uitsluitend aan de bestudering der natuur-, schei- en plantenkunde. Dit geschiedde toen uit eigen aandrift, niet naar wettelijk voorschrift. Deze bijzonderheid getuigt van een zelfstandigen zin, van eene zucht naar wetenschap, van een helder begrip omtrent hare meest doeltreffende ontwikkeling, welke hoog zijn te waarderen.

Van den geest, welke hem bezielde, gaf VAN DER KOLK andere niet minder sprekende bewijzen. Het herboren volksbestaan openbaarde zich na het afwerpen van het fransche juk, vooral in de zucht om zoo spoedig mogelijk den wetenschappelijken roem van Nederland te doen herleven. Binnen korten tijd werd de wet op het hooger onderwijs uitgevaardigd. Onder hare bepalingen was er een, waarbij het uitschrijven van prijsvragen werd ingevoerd; men had begrepen dat de hoop op het eermetaal velen een prikkel kon zijn tot krachtige werkzaamheid. VAN DER KOLK was een der eersten, wien de eer der bekrooning te beurt viel, door de beantwoording der vraag: *Quae sunt emolumenta praecipua, quae ex calorico latente seu ligato aëris et aquae ad oeconomiam animalem redundant.* Vier jaren later herhaalde hij de poging tot verkrijging van het eermetaal en met denzelfden gunstigen uitslag. De vraag betrof toen een onderwerp meer in verband met de werkzaamheid, waaraan hij zijn geheele leven zou wijden; namelijk de stremming van het bloed. Hierover gaf hij eerst zijne prijsverhandeling uit en later behandelde hij hetzelfde onderwerp voor zijne dissertatie: *Sanguinis circulantis historia cum experimentis ad eam illustrandam institutis.* Door hare verdediging verkreeg hij den 17den Junij 1820 den titel van doctor in de geneeskunde en op denzelfden dag ook dien van doctor in de verloskunde. Deze dissertatie werd in het buitenland meermalen met lof vermeld en op hooge waarde gesteld door VAN DER KOLK'S leermeester den hoogleeraar G. BAKKER, in wiens vriendschap hij gedurende zijn verblijf aan de hoogeschool te Groningen zich mogt verheugen. VAN DER KOLK leefde bovendien te Groningen in een uitgelezen vriendenkring, waartoe vooral de beroemde natuurkundigen KUHL en VAN HASSELT behoorden, die zooveel hebben bijgedragen tot de kennis der Fauna van den indischen archipel.

Na zijne promotie vestigde VAN DER KOLK zich te Hoorn als practiserend geneesheer, maar bleef er slechts kort, daar hem reeds in 1821, op aanbeveling van den hoogleeraar BAKKER, de betrekking werd opgedragen van inwonend geneesheer in het Buiten-gasthuis te Amsterdam. Die betrekking heeft op zijn verderen levensloop een gewigtigen invloed geoefend. Vooreerst heeft hij daar zijn naam als ontleedkundige gevestigd. Vol vuur voor de wetenschap moest hij met gretigheid de gelegenheid aangrijpen, welke dat ziekenhuis hem aanbood. Al wat hem aan vrijen tijd overbleef, werd besteed aan ontleedkundig onderzoek; hij trachtte vooral de kunst der opspuiting meester te worden en behield daarvoor gedurende zijn geheele leven eene genegenheid, welke niet geheel van overdrijving is vrij te pleiten. Op die wijze werd de grondslag gelegd van eene verzameling vooral van pathologische voorwerpen, welke allengs aangroeide. Hij beijverde zich om daarin vooral reeksen van zieke werktuigen des menschelijken ligchaams in de verschillende vormen der ontaarding bijeen te brengen. Bij alle is de ziektegeschiedenis gevoegd, en zoo vormt deze verzameling een uitmuntend geheel, hetwelk te hopen is dat bijeen en van versnippering vrij zal blijven. Utrecht mag zich het museum van VAN DER KOLK niet laten ontnemen.

Aan VAN DER KOLK schonk de plaats, waar hij aanvankelijk werkzaam was vooral gelegenheid tot het onderzoek der verwoestingen in het longweefsel teweeg gebragt door tuberculose. Hij beschreef die in een bundel in 1826 in het licht gegeven, waarin hij ook andere pathologische onderwerpen heeft behandeld. Die bundel, waartoe hij zelf de teekeningen op steen bragt, voerde ten titel: *Observationes anatomico-pathologici et practici argumenti.* Sedert de uitgave van dit werk dagteekent zijn roem, welke daarna zoowel binnen- als buitenslands bleef toenemen.

Nog uit een ander oogpunt was het verblijf te Amsterdam, voor hem gewigtig. In het Buiten-gasthuis, aan welks hoofd hij stond, werden te dien tijde ruim honderd-vijftig krankzinnigen verpleegd. VAN DER KOLK trok zich hun lot met warmte aan; hij bestudeerde den aard van hun geesteskwaal, zocht naar de oorzaken daarvan in lijkopeningen en deed zijn genezingsplan daarop rusten. In het jaar 1825 was de beschrijving der merkwaardige herstelling van eene krankzinnige, opgenomen in de „Geneeskundige Bijdragen door PRUYS VAN DER HOEVEN enz.," de voorlooper van een groot aantal meer uitvoerige, hoogst gewigtige verhandelingen. Spoedig toch zou de behandeling van krankzinnigen zijne hoofdwerkzaamheid, de studie hunner ziekte zijne levenstaak worden. In 1827 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de ontleed- en natuurkunde van

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

den mensch bij de hoogeschool te Utrecht ter vervanging van BLEULAND, en weinige dagen later werd hij verkozen tot mederegent van het krankzinnigen-gesticht, dat zich toen in ellendigen toestand bevond. Wel slaagde hij er in om aanvankelijk eenige verbetering aan te brengen, maar eene grondige hervorming moest worden uitgesteld tot dat eene bijkomende omstandigheid aan den wensch van SCHROEDER VAN DER KOLK grootere kracht schonk.

Hij werd namelijk beroepen tot hoogleeraar in de klinische geneeskunde aan de genees-, heel- en verloskundige school te Amsterdam. Er werden van alle zijden pogingen aangewend om den leeraar, die reeds aller liefde gewonnen had, te behouden. De stedelijke regering vroeg wat zij daartoe kon bijdragen. Het edelmoedig en onbaatzuchtig antwoord was: verbetering van het krankzinnigen-gesticht. VAN DER KOLK bleef te Utrecht en een geschenk van tienduizend guldens aan het gesticht was daarvan het gevolg. Het werd hierdoor mogelijk om een nieuwen aanbouw te beginnen, welke allengs werd voortgezet, toen het opnemen van een grooter aantal lijders uit de hoogere standen der maatschappij aan het gesticht ruimere inkomsten deed toevloeijen. Zoo gelukte het VAN DER KOLK om verbeteringen in te voeren, zoo menigvuldig en zoo doeltreffend dat het ziekenhuis voor krankzinnigen te Utrecht weldra het voorbeeld werd voor Nederland. IJverig werd hij daarbij door zijne ambtgenooten bijgestaan, niettemin werd de naam van VAN DER KOLK uitsluitend aan het gesticht gehecht, als ware hij alleen de stichter geweest. De lof, als ware het bij uitsluiting aan die instelling geschonken, bewees dat de verpleging der krankzinnigen elders betreurenswaardig bleef; de wetgeving op dit stuk was zeer gebrekkig. Dit gaf aan SCHROEDER VAN DER KOLK aanleiding om, toen hij in het jaar 1836 als rector der academie aftrad, tot onderwerp zijner plegtige redevoering te kiezen: „de verwaarloozing der zorg in ons land van hetgeen ter leeniging van het lot der krankzinnigen behoort te geschieden." Het is daarbij te vermoeden dat VAN DER KOLK's aansporing later den heer J. SCHRÖDER, thans secretaris-generaal bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken, noopte om tot onderwerp zijner dissertatie te kiezen *Beschouwingen der wetten voor krankzinnigen*. De keuze en de behandeling tevens des onderwerps waren de uitdrukking van hetgeen toen het hart en het hoofd van den edelen man bezig hield. Zijne feestrede, oorspronkelijk in het latijn uitgesproken, werd spoedig in het Nederduitsch vertaald. Zijne roepstem klonk wijd en zijd. Korten tijd daarna kwam SCHROEDER VAN DER KOLK in aanraking met den referendaris bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken, den heer C. J. FEITH. Het gevolg van het zamenzijn van twee mannen met gelijken geest en met denzelfden zin bezield, was duurzame vriendschap en krachtige zamenwerking. VAN DER KOLK werd weldra de raadsman der landsregering. Plannen bij haar aanhangig werden aan zijn oordeel onderworpen en door hem in een breedvoerig betoog afgekeurd. Wel ver dat hem dit ten kwade werd geduid, ontving hij daarvoor de groote gouden medaille van den tweeden rang. Aan een door hem ontworpen plan werd ernstige aandacht geschonken. Zijne bedenkingen in 1839 op kosten der regering gedrukt en aan de leden van de tweede kamer der staten-generaal rondgedeeld waren de grondslag van het ontwerp eener nieuwe wet door hun en door den heer FEITH opgemaakt, welke met eenige wijzigingen in 1841 werd aangenomen. Uit deze wet ontstonden alle later ingevoerde verbeteringen. Nevens den heer FEITH in het jaar 1842 tot inspecteur der krankzinnigen-gestichten in Nederland benoemd, gaf VAN DER KOLK sedert 1844 statistieke verslagen uit over den staat van die

gestichten; het is te verwachten dat zijn opvolger de hoogleeraar G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT dien arbeid zal voortzetten.

Al deze handelingen, waarbij hij op roemwaardige wijze door de regering werd ondersteund, hadden tengevolge dat de ongeschikte verblijfplaatsen voor krankzinnigen uit Nederland zijn verdwenen en dat twaalf geneeskundige gestichten voor hen zijn opgerigt, waaronder ook het zoo algemeen geroemde Meer-en-Berg te Bloemendaal. Van een toestand, welke de hoogst mogelijke afkeuring verdiende, is men in Nederland binnen weinige jaren gerezen tot eene voortreffelijkheid, welke algemeen wordt erkend. Men leze daaromtrent het *Rapport sur les établissements d'aliénés des Pays-Bas* van de daartoe in België benoemde commissie en overwege hoe van wijd en zijd artsen uit andere landen herwaarts zijn gekomen, om van SCHROEDER VAN DER KOLK onderrigt te ontvangen, hetgeen hij gaarne gaf, ofschoon hem dit in de fransche taal moeijelijk viel. Hij verstond die taal zeer goed, en had uit de schrijvers daarin veel voor zijne wetenschap geput, maar hij sprak haar niet gemakkelijk. Het was vooral LALLEMAND, wien hij als zijn leermeester voor de ziekten der hersenen erkende en wiens werk daarover: *Recherches anatomico-pathologiques sur l'encéphale et ses dépendances* hij voortdurend las en herlas. Toen deze geleerde, in gezelschap van BRESCHET een twintigtal jaren geleden Nederland bezocht, kwam hij te Utrecht het Museum SCHROEDER VAN DER KOLK bezigtigen. Bij den aanhef van het bezoek had VAN DER KOLK den naam van LALLEMAND niet goed verstaan, en kende derhalve zijn bezoeker niet. Met zijne gewone welwillendheid haalde VAN DER KOLK de eene flesch na de andere te voorschijn; er werd veel gesproken over de pathologische anatomie der hersenen. De naam van LALLEMAND werd natuurlijk daarbij aangehaald. Met zijne gewone warmte weidde VAN DER KOLK in den lof van dezen uitstekenden man uit, noemde hem zijn leermeester, gaf lucht aan zijne bewondering en drukte den wensch uit om hem eenmaal te mogen zien. Men kan begrijpen welke ontboezeming daarop volgde van de zijde van den franschen geleerde.

Te midden van al den administratieven arbeid, welken de zorg voor de krankzinnigen eischte, vergat SCHROEDER VAN DER KOLK de wetenschappelijke bearbeiding van het onderwerp niet. Als vruchten van zijn werkzaamheid zijn te noemen: *Waarneming eener melancholica met neiging tot zelfmoord; Beknopte uiteenzetting der pathologie en therapie der krankzinnigen*, in het Zweedsch vertaald door Dr. GRÄHS; *Beschrijving van een merkwaardig geval van broedermoord tengevolge van krankzinnigheid*. Behalve deze kleinere stukjes schreef bij ook twee grootere verhandelingen, opgenomen in de werken der (Nederlandsche) koninklijke academie van wetenschappen, de eene *Over het fijnere zamenstel en de werking van het ruggemerg*, de andere *Over het fijnere zamenstel en de werking van het verlengde merg*. Beide zijn in het Hoogduitsch en het Engelsch vertaald; van de engelsche vertaling heeft zelfs een tweede druk het licht gezien.

Vroeger dan die beide verhandelingen over het ruggemerg is in de verhandelingen der eerste klasse van het koninklijk Nederlandsch Instituut uitgegeven: *de waarneming van eene atrophie van het linker halfrond der hersenen met gelijktijdige atrophie van de regterzijde van het ligchaam*. Van gelijke strekking, dat is steeds met het oog op de werkzaamheid van den geest, zijn vele populaire voordragten door VAN DER KOLK gehouden. Daaronder kan men tellen: *over het verschil tusschen doode natuurkrachten, levenskrachten en ziel*, welke in het Hoogduitsch en ook in het Zweedsch vertaald werd; voorts drie verhandelingen, welke gezamen-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

lijk zijn uitgegeven: *Over het instinkt; Over het psychisch verschil tusschen dier en mensch; Over den invloed van het ligchaam op de ziel* en bovenal de verhandeling *Over de zelfstandigheid der ziel, gestaafd door eene beschouwing van den mensch in zijne verschillende ontwikkelingsperioden.* Deze laatste vond overal weêrklank en ging uit het gemoed des schrijvers over in veler hart en geest. De hoogbejaarde MAURITS CORNELIS VAN HALL gevoelde zich gedrongen met een merkwaardig gedicht daarop te antwoorden. Eenigermate hiermede verwant zijn zijne toespraken over den invloed van sterken drank, waaronder vooral te noemen zijn het betoog *Over den invloed van sterken drank op het ligchaam* en *De mijlpaal, of wat hebt gij als afschaffers van sterken drank in* 1850 *gedaan.* Ofschoon van een anderen aard, verdienen hier ook nog vermelding twee zijner voorlezingen; de eerste *Over de meerdere of mindere waarschijnlijkheid, dat het menschelijk geslacht van éénen stam afkomstig is;* de tweede *Over de moederliefde in de natuur.*

In al deze geschriften deelde SCHROEDER VAN DER KOLK met de hem eigene warmte zijne innigste overtuiging mede. Zij zijn de openbaring van een gemoed, doordrongen van hetgeen hij niet kon en niet mogt verzwijgen. Hoe vast deze overtuiging stond, leerde zijn sterfbed, toen hij haar als ware het ten afscheid met opgeklaarde ziel, hoewel met gebroken stem, aan zijne trouwste vrienden nogmaals en voor het laatst openbaarde. Zij schonk hem op een ziekbed dat met tusschenpoozen van beterschap meer dan vier maanden duurde, de meest kalme onderwerping en eene berusting, welke hem naar een ander leven met hetzelfde kinderlijke vertrouwen deed uitzien, als waarmede hij zijne kinderen hier achterliet. Gedurende zijn geheele leven was deze gemoedsgesteldheid aan VAN DER KOLK eigen. Hoewel hij de rampen des levens, waaraan hij door menig treffend verlies bloot stond, diep gevoelde, was de troost toch steeds nabij en werd hij door den schok nooit geheel ter nedergeslagen. Het innige geloof aan eene zorgende Voorzienigheid verliet hem nooit. Zoo bleef hij een der meest sprekende voorbeelden dat de ware wetenschap de godsdienst niet uitsluit, maar daartoe veel meer eene voortreffelijke voorbereiding is. Het was op hem dat RIVAROL de woorden kon toepassen, welke hij eigenlijk aan BACO ontleende: „un peu de philosophie écarte de la religion et beaucoup y ramène."

Welligt zouden zij, die alleen deze laatstgenoemde geschriften van SCHROEDER VAN DER KOLK kennen, tot de meening overhellen, dat iemand, die zich aldus wist te verheffen boven hetgeen uitsluitend door de zintuigen wordt geleerd, en daarbij somtijds een streven openbaarde om naar eindoorzaken te zoeken of ook wel eens aan de begoocheling der phantazy toegaf, ongeschikt moest wezen tot gezet, aanhoudend, onverpoosd onderzoek. Van zoodanig voorbarig oordeel zouden zij echter spoedig terug komen, indien men hen wees op de overige geschriften van SCHROEDER VAN DER KOLK. Aanvankelijk scheen zijne rigting daarin zuiver pathologisch te zullen worden. Hij aanvaardde op den 2den Februarij 1827 zijn leerstoel met eene redevoering: *de anatomiae pathologicae praecipue subtilioris studio utilissimo et ad morborum naturam intelligendam maxime commendando.* (Over de studie der pathologische ontleedkunde, vooral der fijnere, als de beste gids tot goed begrip van den aard der ziekten.) Deze rigting was als het ware eene voortzetting van hetgeen hij in Amsterdam reeds was begonnen te doen; hij bleef daaraan getrouw door veelvuldig onderzoek op het veld der ziektekundige ontleedkunde. Men kent van hem een opstel *over choroiditis als oorzaak van glaucoma*, hetwelk in het Hoogduitsch vertaald en in VON AMMON's *Ophthalmologisch*

Zeitschrift opgenomen werd. In 1845 openbaarde hij zijne belangrijke ontdekking van het bestaan van elastische vezels in de sputa van teringlijders, als teeken eener vomica. Dit werk werd in het Fransch en later ook in het Engelsch vertaald. Ten derden male behandelde hij het onderwerp der levensverwoesting door tering in zijn betoog: *Over den oorsprong en de vorming van tuberkels in de longen*, hetwelk door Dr. MOORE in het Engelsch vertaald werd.

Bij deze meer uitgebreide verhandelingen sluit zich eene menigte andere opstellen van pathologische strekking aan, b. v. onderzoekingen *over ontsteking, als alleen uit slagaderlijk bloed voortspruitende; over de vorming en verspreiding van kankercellen in den omtrek van kanker, en het gewigt hiervan bij het doen eener operatie; ontdekking van uras calcis in de rokken der aderen bij arthritici; vernaauwing der darmbuis door ingeslikte kersensteenen; verblijf van doorgeslikte voorwerpen in de darmbuis zonder belangrijke nadeelige gevolgen.* Twee dezer opstellen werden in de *Dublin Medical Press* opgenomen. Een geest echter zoo levendig als die van SCHROEDER VAN DER KOLK kon zich niet alleen met ziektekundige ontleedkunde bezig houden. Er is daarin iets treurigs, iets ontmoedigends gelegen. Men volgt tot in de kleinste bijzonderheid de verstoring door de ziekte der organen in hunne bewerktuiging te weeg gebragt; maar, hoe ook over deze uitbreiding van kennis verheugd, en hoe ook gesterkt in de kunst der ziekte-herkenning en in de gaaf der voorspelling, kan men niet nalaten te treuren over de juist hierdoor gebleken ongeneeslijkheid der kwaal. Het meer aanlokkend onderzoek van het gezonde ligchaam, zoowel bij den mensch als bij de dieren, trok daarom VAN DER KOLK als ware het ter verpoozing aan. In de eerste jaren van zijn hoogleeraarsambt had hij de gewoonte om zijne waarnemingen op het gebied van anatomie en physiologie, onder zijn oog, door eenige voortreffelijke leerlingen te doen uitwerken. Hieraan is men de uitgave verschuldigd van eenige dissertatiën, welke hare waarde in de wetenschap behielden, en niet weinig gestrekt hebben om den roem der utrechtsche hoogeschool te verhoogen. Als zoodanige zijn te noemen KONING, *de vi nervorum in ossificatione*, VAN GHERT, *de plexubus choroideis:* HULSHOFF, *de mutationibus formae ossium vi externa productis*, VAN DER LITH, *de vitiis nervorum organicis*, DE L'ESPINASSE, *de vasis pseudo-membranarum tam arteriosis et venosis quam lymphaticis*, DE LA COSTE, *de osteogenesis progessu defensioni corporis infantis durante partu egregie accomodato*, BAKKER, *de structura heupatis*, ADRIANI, *de subtiliori pulmonum structura*, EKKER, *de cerebri et medullae spinalis systemate vasorum in statu sano et morboso.* Voor vele dezer dissertatiën vervaardigde de hoogleeraar zelf de teekeningen. Enkele werden in de hollandsche taal teruggegeven, zoo als bijv. de dissertatie van EKKER.

Ook onder zijn' eigen naam verscheen meer dan een werk, bewijzende dat SCHROEDER VAN DER KOLK zich, behalve met het hersen- en ruggemerg-zenuwstelsel, ook met menig ander en bij voorkeur met de moeijelijkste vraagpunten der ontleedkunde bezig hield. Dit geldt voornamelijk van het maaksel der placenta en van haren bloedsomloop, waarover hij eene verhandeling uitgaf, welke de kennis van dit onderwerp op aanmerkelijke wijze uitbreidde. Verwant hiermede zijn zijne *aanteekeningen over de veranderingen van den bloedsomloop bij het kind, en bijzonder over het moeijelijke der verklaring van de sluiting der aderlijke buis van* ARANTIUS. Kort voor zijn dood besloot hij zijne onderzoekingen omtrent dit gewigtig vraagstuk met een betoog *over de allantois en hare vorming en veranderingen in den mensch.*

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

Voor vergelijkende ontleedkunde gaf hij een meesterstuk uit, waartoe hij aanleiding kreeg door nasporingen in gemeenschap ondernomen met wijlen den hoogleeraar NUMAN. Zij gelden de bremvlieg van het paard (*Oestrus of Gastrus Equi*). Het natuur-historisch gedeelte, waarvan NUMAN de schrijver was, ging vooraf. Het anatomisch gedeelte, waarin SCHROEDER VAN DER KOLK al de fijnheid van zijn onderzoek, al de vaardigheid zijner ontleedkunst openbaarde, kwam in den jare 1845 in het licht onder den titel: *Mémoire sur l'anatomie et la physiologie du Gastrus Equi.*

Zijn tweede zoötomische arbeid verscheen in den jare 1847. Het was eene Bijdrage over het zonderlinge, toen nog weinig bekende Spookdier van Oost-Indië, den naam van *Stenops Kukang* voerende. De hoogleeraar W. VROLIK was ter zelfder tijd met anatomische nasporingen bezig over de drie soorten van het geslacht *Stenops*. Er was verschil van bevinding tusschen de beide schrijvers. Laatstgenoemde wees dit aan, en het antwoord op zijne aanmerkingen bleef evenmin achterwege als zijn wederantwoord. En zoo stonden beide geleerden op het punt, om elkander voor het geheele leven vijandig te worden, toen korten tijd na het laatste geschrift eene toevallige ontmoeting hen voor deze ramp bewaarde. Beide geleerden traden naar elkander toe, grepen hunne uitgestoken handen, uitten een woord van leedgevoel over het gebeurde en de vriendschap was geklonken om tot den dood van den eersten hunner ongestoord te blijven voortduren. Het gevolg hiervan was hoogst belangrijk voor de wetenschap. Het twistpunt toch werd door beiden tot een nieuw, maar nu gemeenschappelijk onderzoek gemaakt en in de voorrede der onder beider naam uitgegeven *Recherches d'anatomie comparée sur le genre Stenops* d'ILLIGER, vinden wij de volgende woorden, welke vele geleerden die om nietige redenen zich het leven verbitteren en zich van elkander scheiden tot waarschuwing en leering kunnen strekken: „Nos mémoires, publiés séparement, ont donné lieu à une polémique, dont nous déplorons l'acerbité. Certes, le meilleur moyen de réparer la faute, que nous avons commise, était de reprendre ensemble le même travail.

„Nous souhaitons rendre un vrai service à la science, en publiant aujourd'hui nos observations nouvelles, que nous considérons comme une nouvelle édition revue, augmentée et corrigée de nos mémoires précédents. Celui, qui désirerait savoir en quoi ce travail nouveau diffère de ceux que nous avons déjà publiés, aurait à les comparer ensemble. Mais il vaudra mieux, qu'on les oublie et qu'on se borne au résultat actuel d'une association de deux anatomistes, qui, animés du désir d'être utiles, s'estiment heureux d'avoir pu se mettre au-dessus de toute question puérile d'amour-propre blessé."

Nog herhaalde malen had het zamenwerken, vrucht van den vroegeren twist, plaats. Daaruit ontstonden de *nasporingen omtrent vaatvlechten bij verschillende diersoorten*, welke in het Fransch zijn overgebragt, als ook de *nasporingen omtrent de hersenen van den Chimpansé*, waaraan later nog werd toegevoegd *Note sur l'encéphale de l'Orang-Oetan.*

Als afzonderlijke arbeid van SCHROEDER VAN DER KOLK in het vak der vergelijkende ontleedkunde, zijn ten slotte nog te noemen eene aanteekening *Over de structuur der longen* en een betoog *Over de lever van den Olifant.*

Hiermede is nu de opgaaf voltooid van hetgeen SCHROEDER VAN DER KOLK door den druk bekend maakte. In de laatste jaren hield hij zich onledig met een werk over anatomie, physiologie en pathologie der hersenen, hetwelk evenwel onvoltooid is gebleven. Naar men

verneemt, is het zijn wensch geweest, dat het nog zou worden uitgegeven.

Hij laat eene groote en rijke verzameling na van uitgegeven geschriften. Alleen reeds de titels zijn voldoende, om een denkbeeld te geven van den eigenaardigen werkkring des schrijvers. Deze was uitgebreid, maar bleef van alle versnippering vrij. Aan drie hoofd-doeleinden toch wijdde hij zijn leven: 1°. bevordering der ontleedkunde en der ontleedkunst, in hare drie onderdeelen, beschrijvende, ziektekundige en vergelijkende; 2°. onderwijs in deze takken van wetenschap; 3°. zorg voor de krankzinnigen en bestudering der krankzinnigheid. Voor die alleen had hij dezelfde liefde, dezelfde geestdrift. Nimmer behandelde hij eenig onderwerp, zonder van zijne waarde ten volle doordrongen te zijn. Dit openbaarde zich in zijne gesprekken, in de naïve warmte zijner voordragt, in den ijver, waarmede hij de fijnere punten aanwees en voor allen trachtte duidelijk te maken. Er was daarin dichterlijke opvatting en gloed. HERDER werd vooral door hem bewonderd en nagevolgd; ja, het was alsof de geest van den grooten HERDER in hem leefde. Den gloed, waarvan hij doordrongen was, wilde hij aan allen mededeelen. Dat dit hem meestal gelukte, bewijst de invloed, welken hij op de behandeling der krankzinnigen in Nederland heeft gehad. Indien men zich te regt verheugt over de groote hervorming, daarin tot stand gekomen, moet men hem daarvoor danken. Al het goede daarin ging van hem uit en de stad Utrecht mag er trotsch op wezen, dat zij, door de verbouwing van haar Krankzinnigen Gesticht, den stoot gaf, welke tot meer algemeene verbetering voerde. In elk zijner wetenschappelijke betoogen is iets nieuws, hetzij in de mededeeling van vroeger ongekende feiten, hetzij in de groepering van reeds bekende, hetzij in de opvatting der denkbeelden, hetzij in de afleiding der gevolgen. Bij dit alles voegde hij, zoowel in de behandeling der wetenschap, als in den gezelligen kring het meest kinderlijk gemoed, dat, vooral bij het klimmen zijner jaren, een hoogst aangenamen indruk maakte. Zeer ontvankelijk voor de genoegens des gezelligen levens, was VAN DER KOLK van elken vriendelijken disch het leven en de geest. Wie met hem een paar *Vereine* van *deutsche Naturforscher* bijwoonde, was getuige, hoe hij aldaar gezocht, bemind, gevierd werd. Men behoeft slechts het *Verein* te Bonn te noemen, om de meest treffende herinnering daarvan terug te roepen in het geheugen van hen, die aldaar tegenwoordig waren. De *Kölnische Zeitung* gaf daarvan een uitvoerig relaas en weidde uit in den lof van SCHROEDER VAN DER KOLK. Het gemis van alle gemaakte deftigheid, het goedaardig uitzigt, de bonhommie, welke zich in zijn geheele uiterlijk afspiegelde, vormden een geheel, dat allen lokte en hem overal deed beminnen.

Het *nihil humani a me alienum esse puto* was, vooral in de wetenschappelijke toepassing dezer zinsnede van TERENTIUS, in zijn geheele bestaan als ingedrongen. Zelden hoorde hij eenig wetenschappelijk betoog met onverschilligheid aan, al was het ook over zaken, aan zijne studie vreemd. Veeleer zag men, indien de waarneming merkwaardig, de gevolgtrekking scherpzinnig of de toepassing treffend was, eene eigenaardige beweging van oog en mond en een knikkén des hoofds, waarop spoedig de uitroep volgde: magtig interessant, en kon het gesprokene zich voegen aan hetgeen zijn eigen geest vroeger of later had bezig gehouden, dan bleef eene uitweiding daarover niet achterwege, en volgden meer dan eene belangrijke opmerking.

Waar VAN DER KOLK gewoon was te leven, geeft zijn dood eene leegte, welke moeijelijk zal vervuld worden. Hij was een van die menschen,

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

waarop het gezegde van ARAGO past: „il est des hommes à qui l'on succède, et que personne ne remplace."

Voor het onderwijs bleef hij steeds met de meeste warmte en met den heldersten geest bezield. Hoe dit werd gewaardeerd, leerde de 28ste Februarij des jaars 1852, toen hij den gedenkdag van zijn vijf-en-twintigjarig hoogleeraarsambt vierde. Hij noemde dien dag een der gelukkigste zijns levens. De Heer H. FABIUS had daartoe in de maand Januarij van genoemd jaar de leerlingen van den feestvierende opgeroepen, en hun voorgesteld, den geliefden leermeester een openlijk bewijs van hulde en dankbaarheid te brengen. Eene prachtige pendule werd aangekocht, boven welke Mnemosyne in brons is voorgesteld, in de linkerhand een boek houdende, waarin de volgende regelen gegraveerd zijn:

VIRO CLARISSIMO
J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK
PER QUINQUE LUSTRA
IN ACADEMIA RHENO-TRAJECTINA
PROFESSORI
GRATI DISCIPULI
D. XXVIII M. FEBR.
A. MDCCCLII.

De voorbereidselen waren zoo stil mogelijk gehouden. Men had den Hoogleeraar, onder voorwendsel van een consult, genoodigd in het Hôtel des Pays-Bas te komen. Hier was de schaar van vroegere en tegenwoordige leerlingen vergaderd, met de Heeren L. C. VAN GOUDOEVER, A. W. M. VAN HASSELT, J. P. T. VAN DER LITH, H. FABIUS, E. H. EKKER, en A. DONCAN als feestvierende Commissie aan het hoofd. De Heer P. HARTING, nu zijn ambtgenoot, ook tot hen behoorende, was door ongesteldheid afwezig. De heer FABIUS vatte het woord op en betuigde in naam van alle leerlingen den meester hunne deelneming in zijne vreugde. Hij verzekerde hem, dat hij zich van aller dankbaarheid kon overtuigd houden voor den onvermoeiden ijver, niet met de jaren verouderd, maar nog jong als weleer, als ook voor de vele blijken zijner innige genegenheid, steeds zijnen discipelen gegeven. De belofte, voor vijf-en-twintig jaar gedaan, was geen ijdele klank, maar volle waarheid geweest, toen de Hoogleeraar zijne toekomstige leerlingen aldus aansprak: „Optimi commilitones, omnem ego curam, omne tempus vobis dico, omnemque animum intendam, ut vestris commodis inservire, vestraque studia quocumque modo promovere possim."

Na de aanbieding des geschenks en des perkaments, waarop de namen der gevers geschreven waren, antwoordde SCHROEDER VAN DER KOLK innig geroerd en uit de volheid van zijn gemoed. Hij verklaarde, dat indien hij ooit iets goeds had verrigt, hij het door Gods hulp gedaan had; dat soms de wolken zijn' horizont hadden beneveld, maar dat hij dankbaar erkennen moest, dat het goede het kwade verre had overtroffen; dat hij de liefde zijner leerlingen genoten had; dat dit vernieuwd bewijs hunner genegenheid hem deed vragen: waarmede heb ik dit alles verdiend? dat het hem ten spoorslag zoude verstrekken, om steeds al zijne krachten te blijven inspannen ter bevordering van de wetenschap onder zijne leerlingen.

Na het vermelden dezer feestviering kan men zich het genoegen niet ontzeggen, om van een ander feest melding te maken, dat in de maand Februarij des jaars 1861 plaats had. Het gold het vier-honderdjarig bestaan van het Krankzinnigen-Gesticht te Utrecht.

Na eene godsdienstige toespraak van den Predikant HOOGSTRATEN, naar

aanleiding der woorden *Vrede zij dit huis*, welke was, kort, zakelijk, kernvol en hoogst gepast, begon in tegenwoordigheid der Provinciale en Stedelijke Autoriteiten het bezoek des Gestichts. Het Gesticht was overal smaakvol door de verpleegden versierd, en het was eene treffende verrassing, toen deze in eene der zalen een fraai gezang aanhieven, ter dezer gelegenheid vervaardigd. „Ik zag, zegt VAN DER KOLK in den brief, waarin hij dit feest beschrijft, de vreugde, de erkentelijkheid, de hartelijkheid en de genegenheid op aller gelaat, en gevoelde dat ik op dezelfde plek stond, alwaar ik voor dertig jaren de jammerlijkste holen van ongeluk had gekend; deze tegenstelling, die alleen ik kon gevoelen, perste mij de tranen uit de oogen; ik besefte hoe rijk ik gezegend was."

In eene andere zaal, rijker dan de overige versierd, zaten in het midden van andere beschaafde vrouwen, vele vroegere lijderessen, hersteld en ontslagen; zij waren gekomen om het feest mede te vieren; sommige hadden zich daartoe eene verre reis getroost. In haren naam en in dien van andere vroeger verpleegden, bood de Heer VAN DER LITH het Gesticht eene fraaije pendule aan met de cijfers 1461—1861, voorts twee kandelabres en het standbeeld van Prins WILLEM *den Eerste*, onder wiens bestuur in de zestiende eeuw het Gesticht bevestigd was geworden. Hierbij echter had de erkentelijkheid der herstelden het niet willen laten. Eene som van vijfhonderd guldens was door hen bijeengebragt als eersteling van een fonds tot patronaat van behoeftige krankzinnigen.

Hoe gelukkig VAN DER KOLK zich bij dit alles gevoelde, laat zich gemakkelijk begrijpen. Hij drukt dit in een zijner brieven uit; eigenaardig en kenmerkend tevens is zijne uitdrukking, dat hij deze bewijzen van hartelijkheid beantwoordde, geroerd, en daardoor misschien beter dan wanneer hij het te voren geweten had. Het door hem zoo geliefd gesticht heeft na zijnen dood een blijk zijner belangstelling ontvangen, door het vermaken daaraan van dat gedeelte zijner boekerij, dat over het krankzinnigen-wezen handelt. Hij voegde er het portret van LALLEMAND aan toe, met het voorschrift, dat het boven zijn portret, aldaar aanwezig, moest worden geplaatst.

Aan de belofte bij de viering van zijn vijf-en-twintigjarige Hoogleeraarsambt gedaan, bleef hij even getrouw als aan die, welke hij bij het aanvaarden daarvan deed. Groot is derhalve de verslagenheid onder de studerenden; diep gevoeld zijn gemis.

Het meest voorzeker werd door zijn overlijden zijn familiekring ter neder gedrukt, waar zeven kinderen uit twee huwelijken zijn dood betreuren. SCHROEDER VAN DER KOLK was in 1830 gehuwd met mejufvrouw C. TEMPELMAN VAN DER HOEVEN. Met zijne tweede echtgenoot mejufvrouw G. E. SCHRÖDER, dochter van den utrechtschen hoogleeraar SCHRÖDER, trad hij in 1835 in den echt. Zijn oudste zoon is doctor in de bespiegelende wijsbegeerte en docent aan het Athenaeum te Maastricht.

Het levensberigt zou onvolledig zijn, indien daarin geene melding werd gemaakt van de vele onderscheidingen, welke aan SCHROEDER VAN DER KOLK gedurende zijn leven ten deel vielen. In 1836 werd hij ridder der orde van den Nederlandschen leeuw; in 1855 ridder der orde van de Poolster van Zweden; in 1856 kommandeur der luxemburgsche orde van de Eikenkroon. Behalve van het voormalig Nederlandsch Instituut en van de koninklijk Nederlandsche Academie van Wetenschappen (afdeeling Natuurkunde) was hij nog lid van 30 zoowel binnen- als buitenlandsche genootschappen, waaronder uit Duitschland, Frankrijk, België, Zweden, Noorwegen, Finnland, Konstantinopel. (Vele bijzonderheden hebben wij ontleend aan het Jaarboek der Kon. Acad. van Wetensch.).

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

Boven al deze eerbewijzen staat het roerende tafereel van zijne ter aarde bestelling. Wij ontleenen het verhaal daarvan aan de *Utrechtsche Provinciale en Stads-Courant.*

„Den 6den Mei 1862 had de plegtige begrafenis plaats van den Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK, wiens overlijden geheel Utrecht, ja geheel het wetenschappelijke Nederland met rouw vervult.

Van alle kanten waren vrienden en vereerders van den zoo hoog geachten man derwaarts gekomen, en met eene ontelbare menigte der aanzienlijkste ingezetenen naar de stille begraafplaats zamengevloeid, alwaar zij aan het geopend graf, dat reeds van zooveel leeds getuigde, in stillen weemoed de aankomst van den lijkstoet verbeidden, die ten $10\frac{1}{2}$ ure plegtstatig naderde. Op de begraafplaats aangekomen, werd de lijkkist door geneesheeren, studenten in de geneeskunde en vrienden van den overledene gedragen, en gevolgd door de beide oudste zonen en verdere leden der familie, door eene commissie van zes leden uit den Academischen Senaat, door den heer DOMPELING, arts, L. LAMIE, heelmeester van den overledene, zijn huisvriend Dr. J. P. T. VAN DER LITH, waarbij zich voegden twee leden van den Senaat der studenten, de meeste Hoogleeraren en Geneesheeren, het geheele Collegie van regenten van het Krankzinnigen-Gesticht, de beide eerste geneesheeren der Krankzinnigen-Gestichten te Bloemendaal en te Zutphen, vele studenten en eene onafzienbare menigte zijner vrienden en vereerders.

Toen de lijkstoet zich aan het graf had geschaard, dat op eene der liefelijkste plaatsen was gedolven, nam de Hoogleeraar G. J. LONCQ, rector van den Senaat, het woord, en zeide:

„Het is niet slechts een daad van pligt, mijne Heeren, door den aard mijner ambtsbetrekking voorgeschreven, het is eene behoefte van mijn hart een woord van hulde te brengen aan den man, wiens stoffelijk overblijfsel daar voor ons staat. Hoe gaarne hadden wij hem nog eenige jaren in ons midden behouden, dien hartelijken vriend, dien opgewekten grijsaard, dien warmen voorstander van al wat goed en edel is! Hij was een sieraad van onze Hoogeschool, een licht in de wetenschap, een weldoener der menschheid.

„Met nimmer verflaauwden ijver heeft hij meer dan het derde eener eeuw een aantal leergierige jongelingen in de wetenschap ingeleid, en hun eerbied ingeboezemd voor waarheid en voor deugd. Natuuronderzoeker in de ware beteekenis des woords, heeft hij menige onbekende bijzonderheid in de zamenstelling des menschelijken ligchaams aan het licht gebragt en met de hem eigene scherpzinnigheid het nog duistere verband tusschen oorzaak en gevolg in hoogst belangrijke punten opgehelderd. De naam van SCHROEDER VAN DER KOLK is in de wetenschap, die hij beoefende, vereeuwigd, en de late nakomelingschap in Nederland zal nog bogen op den man, die zijn vaderland tot zooveel eer verstrekte.

„Niet het minst voorzeker heeft hij dat gedaan door zijne onvermoeide pogingen tot verbetering van het lot onzer krankzinnige landgenooten. De zoo noodzakelijke hervorming, die de verpleging dier ongelukkigen in de laatste vijf-en-twintig jaren heeft ondergaan, wij hebben ze aan zijn aandrang, aan zijne voorlichting, aan zijne medehulp te danken. Het zijn daden van menschlievendheid geweest, die de schoonste vruchten hebben opgeleverd, waarvoor het mij toeschijnt, dat eene dankbare natie den man, die ze verrigtte, eene eerzuil behoort te stichten!

„Aan eere heeft het hem in zijn leven niet ontbroken. Toch was hij nederig en eenvoudig. Hij had zelfs iets kinderlijks, dat hem bijgebleven is tot het einde.

„Dat einde heeft hem verrast. Hoogst dankbaar voor zijne schijnbare herstelling, levenslustig als vroeger en met de beste voornemens voor de toekomst bezield, had hij zich gevleid eerlang zijne bezigheden te zullen hervatten. Eene verheffing der sluimerende kwaal, die reeds zoo dikwerf zijn leven had bedreigd, verijdelde die hoop. Hij was teleurgesteld, bitter teleurgesteld, maar daarom niet ontmoedigd. Kalm als een wijze, volkomen berustende in den wil der Voorzienigheid, met de vaste overtuiging van de onsterfelijkheid zijner ziel, en in het volste vertrouwen op de liefde van den Almagtige is hij de eeuwigheid ingegaan..... en zijn dood, wij zijn er zeker van, was het begin van een heerlijk leven!

„Treurt met uwe Zusters, Gij zonen van den ontslapene, over uw gemis, maar verheugt u over de wijze, waarop uw onvergetelijke vader geleefd heeft en gestorven is. Treuren wij allen, ambtgenooten, leerlingen, vrienden van den brave, maar woekeren wij met hetgeen hij ons geleerd heeft, tot eer van zijnen naam, tot nut der maatschappij."

De Heer OPZOOMER volgde, en sprak aldus:

„Na de woorden der hulde een woord der liefde!".

„Als wij treurend om dit graf staan, dan is het niet alleen de man der wetenschap, wiens verlies ons drukt; wij weenen om den trouwen, den edelen vriend, die aan ons hart ontscheurd is. Hier treurt niet het hoofd alleen, hier schreit de geheele ziel.

„Wie, die hem kende en zijn omgang mogt genieten, en die hem niet opregt lief had? Hoe levendig staat hij ons allen voor den geest, het beeld van eenvoudigheid en stillen, vromen zin; de ziel van zijn huiselijk leven en van den gezelligen kring, waarin hij verkeerde, de man die van ieders gemoed den grondtoon wist te verstaan; die jong en oud om zich vereenigde en voor aller behoeften en aller belangen een warm en open hart had. Hoe gaarne herinneren wij ons dien frisschen en gezonden geest, die deel nam in alles wat den geest verdient bezig te houden; die scherts en ernst zoo schoon wist te verbinden; die door kinderlijke blijmoedigheid ons, hij een grijsaard, ons, die zooveel jonger waren dan hij, dikwijls beschaamde."

„Wel was er in den omgang met hem iets wat het hart zoo oneindig goed deed. Die zijn vriend was, mogt niet alleen op zijn raad en hulp rekenen, hij leerde vooral naar zijn voorbeeld zich vormen. Menigeen, die hem het eerst ontmoette, en zijne ongekunstelde blijdschap mogt gadeslaan, zijne opgewondenheid met al wat goed en schoon is, met alles wat levenskracht heeft en eene toekomst bezit, kwam in den waan, dat het leven van dien opgeruimden man wel een leven van enkel vreugde was geweest. Ach! het was zoo geheel anders. Weinigen, dit eigen kerkhof kan er van getuigen, weinigen die zoo zwaar werden beproefd, en wien de beker der smart zoo dikwijls aan de lippen werd gebragt."

„Maar al boog hem het leed, het brak hem niet. Nooit verloor hij die schoone wereld- en levensbeschouwing, die al zijne vrienden trof en op allen den weldadigsten invloed had. Hij wist wat er met hem ten grave zou dalen, en toch, was er ooit kalmer, was er ooit gelukkiger en tevredener sterfbed dan het zijne? God is liefde, dat waren, door lange tusschenpoozen afgebroken, de laatste woorden, die ik weinige uren voor zijn dood van hem hooren mogt. Het was de geloofsbelijdenis niet van den stervende alleen, het was de geloofsbelijdenis van zijn geheele leven. Zij was het, die hem zoo onwankelbare kracht, zoo ongestoorde vreugde schonk. Zij was het, die hem in de natuur nog iets anders dan verschijnselen en hunne wetten deed zoeken, die hem overal van oneindige wijsheid en liefde sprak. Al kon men in zijne voorstel-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

lingen niet altijd deelen, wie had den geest niet lief die er het middenpunt van was?

„En wat hij in de natuur aanschouwde, dat zocht hij weêr te geven en uit te drukken in zijn eigen bestaan. Zóó kon zijn leven een leven van liefde zijn. Helaas! thans is dat leven afgesneden.

„Maar wij willen deze groeve van den blijmoedige niet verlaten met den kreet der droefheid; op het graf planten wij de bloem der hoop; en, al is het voor onze oogen vaak donker om ons heen, wij gaan van hier met dat laatste woord van den gestorvene in het hart: „God is liefde!"

De Heer C. J. VAN EELDE, regent-huismeester van het Krankzinnigen-Gesticht, vatte daarna het woord op en sprak aldus:

„In naam van Regenten van het Gesticht voor Krankzinnigen alhier een kort woord. Een woord slechts van dank aan den man, die, langer dan ik jaren tel, was een ijverig bestuurder van het gesticht en is geweest één zijner hervormers."

„Wij weten het, menig blijk van achting en van eere, vele onderscheidingen zijn zijn deel geweest. Eene onderscheiding, welke, dunkt mij, bijzonder aan zijn persoon voegde, was het eerekruis van Zweden, de Poolster met het omschrift: „deze ster gaat nooit onder;" althans voor zooverre zijn leven onder het bereik mijner beoordeeling ligt, kan ik zeggen, van gansche harte herzeggen: al wat in SCHROEDER VAN DER KOLK schitterde, de ster, is niet ondergegaan."

„Laat ons dat verstandig, eerlijk gemoed steeds in eere houden! En moge nooit op ons van toepassing zijn het bestraffend woord, hetwelk, sprekende over HERDER, eens aan zijne lippen ontviel: dat men niet gaarne noemt den naam van den man van wien men zijne beste gedachten heeft."

De heer J. E. DIBBITZ, candidaat in de godgeleerdheid, gaf daarna aan zijn gevoel lucht, in de volgende bewoordingen:

„Hier, waar de groeve gereed is uw dierbaar ligchaam te ontvangen, hier zij het ook mij vergund, nogmaals een woord van innigen dank u toe te roepen, mijn onvergetelijke weldoener, mijn vaderlijke vriend! Ja, dat zijt gij voor mij geweest gedurende dat twaalftal jaren, toen ook ik mogt genieten uit de onuitputtelijke bron van uw rijken geest, van uw edel en liefdevol hart. Dat zijt gij voor mij geweest in tijden van vreugde, maar niet minder in dagen van droefheid en strijd. Dat zijt gij voor mij geweest, meer dan iemand op aarde.

„Hoe goed konden wij het van u leeren, wat het zegt, een edel mensch te zijn in den hoogsten zin des woords! Niet omdat de wetenschap u onder hare beoefenaars telde; niet alleen omdat uw naam gezegend wordt door duizenden, wier tranen gij gedroogd, wier lijden gij verzacht, in wier droefheid gij gedeeld hebt: neen, bovenal door den beminnelijken eenvoud uws harten, door de zeldzame reinheid uwer ziel, door de zelfopofferende menschenliefde, die u nooit begaf. O! er leeft en er sterft zoo menig geleerde, wiens naam en wiens werk niet verloren gaan: maar waar vond men zooveel grootheid met zooveel nederigheid, zooveel geestkracht met zooveel fijnheid en teederheid van gevoel, zoo veelzijdige kennis met zooveel jeugd en poëzij in het hart, zulk een helder en scherpzinnig verstand met een zoo godsdienstig gemoed, zulk een werken voor de wereld en voor de eeuwigheid met zooveel warme belangstelling ook in het schijnbaar kleine en geringe vereenigd, als bij u? Waar men u gadesloeg, altijd moest men u liefhebben en bewonderen; maar het meest als men u kende, in uw huiselijk leven, als men u zag onder uw feestvierend kroost of bij verslagenen van hart."

„En gij, bedroefde vrienden, zonen van onzen ontslapene! U wedergeven, wat u ontnomen is, o dat vermag niemand. Maar zou u het denkbeeld niet troosten, dat in het al te kortstondig bezit van zulk een' vader u toch een voorregt geschonken is, welks vruchten gij eeuwig zult plukken? Uw vader is heengegaan, maar zijn geest blijft ook hier op aarde voortleven: leven in de menschheid, wier weldoener hij was, leven vooral in u, die hij zoo voortreffelijk opleide en vormde. Die geest zal uw beste trooster zijn zoo dikwijls gij het hoofd nederbuigt bij het gevoel der geslagene wonde. Die geest zal ook u kracht geven, om uwe levenstaak moedig te volbrengen. God vertrooste en sterke u en uwe treurende zusters door de overtuiging, dat al zijn doen liefde en wijsheid is.

„Vaarwel dan geliefde doode, voor het laatst vaarwel! Nooit vloeiden er opregter tranen dan om u. De tijdstroom moge zijn golven rusteloos voortwentelen, onze liefde, onze dankbaarheid rukt hij niet mede. O wij willen ze toonen door te leven gelijk gij: getrouw aan onzen pligt, ons toewijdende aan de menschheid, altijd vertrouwende op de liefde van God."

De Heer J. P. T. VAN DER LITH, Geneesheer-Directeur van het Krankzinnigen-Gesticht, sprak aldus:

„Was het niet reeds de inspraak van mijn hart, die mij aandreef, aan het graf van den hooggeschatten leermeester, leidsman en vriend, een woord van erkentelijkheid, van hoogachting en van vriendschap uit te spreken, gelijk gij allen zoudt willen doen, die aan hem met mij dezelfde verpligting hebt, en hoe velen zijn er niet in en buiten Nederland, die gedurende zijne langdurige academische loopbaan door die banden zich op 't naauwst aan hem verbonden rekenden! dan nog zoude ik mij geroepen gevoeld hebben in naam der wetenschap, die hij met zulk een uitstekend gevolg beoefende en in toepassing heeft gebragt, aan zijne nagedachtenis de hulde te brengen, die wij aan zijne, met zoo glansrijk gevolg bekroonde bemoeijingen verschuldigd zijn."

„Wij allen, die deze wetenschap beoefenen en in derzelver practisch gedeelte zijn ingewijd, wij weten het wat de edele SCHROEDER VAN DER KOLK daarin groots en goeds heeft tot stand gebragt van het oogenblik af dat hij, woekerende met reeds verkregene kennis en ondervinding, hier het ellendige Dolhuis hervormde — en later als wreker van een in Nederland verzuimd gedeelte onzer philanthropie en als verdediger der ongelukkigste zijner natuurgenooten optrad — door al de wisselvalligheden en moeijelijkheden heen, die aan elke nieuwe zaak onafscheidbaar verbonden zijn — tot op het oogenblik dat hij het door hem opgetrokken gebouw deszelfs volmaking zag naderen en zijn blik zich reeds naar onze West- en Oost-Indische bezittingen wendde, die niet langer van de voorregten mogen verstoken blijven, die het moederland reeds zoo lang genoot.

„Deze gevoelens gaven mij den moed, onder zoo vele en zulke vrienden en vereerders van den eenigen SCHROEDER VAN DER KOLK, uit naam der beoefenaren dier wetenschap onze gevoelens van rouw uit te spreken over het verlies, dat ook in dit opzigt de hoogeschool, de stad, het vaderland, de wetenschap, de menschheid, dat wij verloren hebben — maar ook tevens onze gevoelens van dankbaarheid voor al wat wij van hem geleerd en door en met hem genoten hebben — en eindelijk nog een woord van bemoediging en opwekking door te wijzen op het voorbeeld dat hij ons heeft nagelaten — want waar hij, niet slechts met kalme gelatenheid, in zijne lotsbeschikking berustte, toen hij midden uit zijn werkkring werd weggeroepen, maar in gemoedelijke overtuiging, dat het zóó goed was, omdat het Gods wil was en God de hoogste liefde is, daar betaamt het ons althans te berusten in dit ondoorgrondelijke raadsbesluit.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

„Ja! wij brengen hem de grootste hulde, wij vereeren zijne nagedachtenis het meest (en dit is toch het doel van ons hier zijn) wanneer wij zijne voetstappen drukken, het door hem begonnen werk voortzetten en zorg dragen dat, terwijl zijn ligchaam aan de aarde wordt wedergegeven, zijn geest onder ons blijft voortleven in eeuwigheid!"

De Heer F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, getroffen en geroerd door al hetgeen hij bij dit graf zag en hoorde, ontboezemde zijn gevoel in de volgende bewoordingen.

„Zou ik bij dit graf zwijgen? Wel ben ik alleen gekomen om te hooren wat anderen te getuigen hebben, en te deelen in het vereeren van den overledene. Ook heb ik er in gedeeld, met aandoening en van gansch harte. Het waren woorden van waarheid en liefde, die wij hoorden, op treffende wijze uitgesproken. Toch is het mij onmogelijk te zwijgen. Daartoe had ik hem te lief. Gedurende bijna vijf-en-twintig jaren was hij mijn vriend. Van den rijkdom zijner kennis heb ik ontvangen, en zijne liefde in ruime mate genoten met diepen eerbied voor zijne wetenschap. Waarlijk! hij was een profeet, en sprak in geestvervoering uit, wat hij van de godheid in de natuur, had ontdekt. Daarvan profeteerde hij in zijn gezin en in elken kring, waarin hij zich bewoog. Maar hij profeteerde ook van hem in wien wij de hoogste godsopenbaring erkennen. Diens voorbeeld te volgen, in zijne liefde Gods liefde te zien, was niet minder zijn lust en leven dan haar op te sporen en aan te wijzen in de natuur. Dat moet ik bij zijn graf getuigen. Ja! dierbare vriend! Gij geloofdet in Hem, die de Gods-openbaring bij uitnemendheid, de opstanding en het leven is; maar uw gelooven was ook werken in zijnen geest, uw leven weldoen in uwen kring, en met uwe krachten en gaven hebt gij ongelukkigen geholpen zooveel en waar het u mogelijk was. Daarom kondet gij sterven in de hope des eeuwigen levens. Ja! in het rijk der geesten hopen wij u weder te zien!

„God is liefde! dat was zijn laatste woord. Die het hoorde, heeft het hier getuigd, en met aandoening is deze getuigenis door ons vernomen. Zij heeft een weêrklank. Die blijve ons bij. Hij liet dien hooren. Ook ons moet die weêrklank kenmerken: laat ons liefhebben vooral die ongelukkig zijn, hun leed verzachten, tot hunne opheffing medewerken! Aan dit graf ons voornemen daartoe vernieuwd! Wij keeren terug tot onze levenstaak. Dat wij zijn voorbeeld volgen, ieder gelijk hij kan en hem de gelegenheid wordt aangeboden. Dat zij onze belofte. Zijne nagedachtenis sterke ons tot de vervulling!

„Zoo leve zijn geest ook in ons. Zoo bereiden wij ons zelven om hem weder te zien. En ons leven en sterven zij, gelijk het zijne, eene krachtige aanbeveling der overtuiging: God is liefde!"

Nadat het stoffelijk overschot in de groeve was neêrgelaten, sprak de behuwdbroeder van den overledene, de heer J. SCHRÖDER, secretaris-generaal bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken, eenige woorden van dankbaarheid tot allen, die aan den overledene de laatste eer hadden bewezen. De plegtigheid was afgeloopen; de overgroote menigte, uit alle standen der maatschappij, die haar verhoogd had, verspreidde zich; maar elk behield in zich de dankbare herinnering aan een' man, die op voortreffelijke wijze aan zijne roeping heeft beantwoord.

Aan deze hulde VAN DER KOLK zoo geheel waardig iets toe te voegen, ware haar bederven. Wij willen ons levensberigt derhalve alleen besluiten met den wensch dat het voorbeeld, door hem gegeven, niet verloren ga. —

H.

DE WAARDE VAN HET KUNSTMATIG BOUWMATERIAAL.

In het begin der vorige eeuw ontdekte men in Frankrijk een mortel, welke men Béton noemde; gedurende ruim vijftig jaren werd die gebruikt. Deze Beton door de Engelschen *Concrete*, door de Nederlanders *Beton*, door de Duitschers *Steinmörtel*, *Guszmörtel* en in den jongsten tijd *Guszstein* genaamd, is in de hoofdzaak een mengsel van hydraulische kalk, zand, kiezel, gebroken kiezelsteen, zand- en kalksteen of in plaats van deze laatste overblijfselen van muur- of tegelsteenen. Indien wij van eene ontdekking spraken, zoo meenden wij daarmede niet eene uitvinding, maar slechts eene weder-ontdekking, want het gebruik van den beton is overoud; reeds bij de bouwwerken der Romeinen, Grieken en Karthagers kwam hij veelvuldig voor en ook in de middeneeuwen werd die in Duitschland, Engeland, Frankrijk en Scandinavië vooral bij ringmuren, gewelven, fundamenten en dergelijke veel gebruikt. De Romeinen gebruikten den beton tot vulling of kern van twee kokermuren van zoogenaamd netvormig metselwerk, zooals de overblijfselen der villa van MAECENAS te Tivoli, van den Herculestempel ter zelfder plaatse, de villa van LUCULLUS te Frascati, de ringmuur van Paestum, en de puinhoopen der villa van DOMITIANUS te Castel-Gandolfo bewijzen. Behalve dit gebruik als kern van geblindeerde muurwerken gebruikten zij den beton ook tot het vormen van muren, die tusschen twee kastvormige toestellen gegoten werden, en vooral ook tot gewelven. Bij deze laatste zijn bijna alleen de plint- en graadbogen alsmede de hoofdribben van gebakken steen, al het overige is beton, welke voornamelijk bestaat uit roodachtigen of geelachtigen tufsteen en mortel. De gewelven van de baden van CARACALLA bevatten echter in plaats van tufsteen, puimsteen. Vloeren, regenbakken, waterleidingen en alle waterwerken bestaan bijna altijd uit beton, welke uit twee deelen fijn geslagen bloksteen en een deel kalkmortel is zamengesteld, men heeft echter ook vloeren gevonden, waarvan het mengsel bestond uit drie deelen fijn gestampte bloksteen, een deel stukken tigchelsteen en twee deelen kalkmortel, ja zelfs treft men er enkelen aan welke alleen uit gebroken keisteen en kalkmortel zijn zamengesteld. Bovendien gewaagt VITRUVIUS met lof van een mengsel bestaande uit twee deelen puzzolaanaarde en een deel kalk als bijzonder geschikt om aan het geweld des waters weêrstand te bieden.

Deze beton, door de volkeren der klassieke oudheid en door die van de middeneeuwen, zoo veelvuldig gebruikt, en waaraan de oude bouwwerken hoofdzakelijk hunne duurzaamheid te danken hebben, geraakte derhalve tot aan zijne wederontdekking in Frankrijk tot eene eeuwenlange vergetelheid en daarna kwam het, zonderling genoeg, na een gebruik van naauwelijks vijftig jaren weder in onbruik, om eerst weder met het begin dezer eeuw op nieuw en in uitgebreide mate aanwending te vinden, en wederom was het Frankrijk dat hem het eerst bezigde, waarop Engeland, later Duitschland en eindelijk ook Zweden volgden. Dit bouwmateriaal der toekomst heeft echter, hoe voordeelig het ook gebleken is te zijn, overal waar het door verstandige bouwmeesters is gebruikt, nog niet die algemeene toepassing gevonden, welke het verdient en eenmaal verkrijgen zal. Particulieren en regeringen gebruiken nog steeds in de eerste plaats de ontzaggelijk duurder gebakken of gehouwen steenen in plaats van den gegoten steen; wij kunnen ons derhalve niet onthouden

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

om een overzigt te geven der tot dusver met dat kunstmatig materiaal verkregen resultaten.

In het fransche departement Tarn begon men reeds in de jaren tusschen 1830 en 1840 niet alleen enkele muren, kroonlijsten, ornamenten, gewelven, zuilen enz., maar ook geheele gebouwen van beton te vervaardigen. Deze beton bestaat uit een deel door indompeling gebluschte kalk, een gedeelte zuiver scherp zand, en twee deelen kiezelgruis van 8 tot 12 duim grootte. De massa verkreeg des zomers reeds 6 uren na het aanbrengen den eersten graad van droogte of stevigheid, in den winter echter duurde het vast worden 12 uren; de stutbogen der arcaden nam men na verloop van vier dagen weg; die der gewelven, waarvan de boog drie ellen pees en 30 duim pijlhoogte hadden na eene maand, en de groote gewelven, waarvan de boog 5 ellen 30 duim pees had en die eene pijlhoogte hadden van eene el na $2\frac{1}{2}$ maanden. Sedert zijn vele openbare en particuliere gebouwen op deze wijze opgetrokken, zoo deed de fransche regering in het jaar 1853 in het kamp van Boulogne binnen zeven dagen eene rij stallen voor 350 paarden oprigten, welke sedert ruim tien jaren zich goed staande hebben gehouden.

In Engeland wordt men sedert 1814 den concrete (beton) veelvuldig gebruikt, en tot de zomer-residentie der koningin, Osborne-House, op het eiland Wight, behooren verscheiden gebouwen van twee verdiepingen, uit gegoten steen opgetrokken, welke sedert tien jaren stand houden, zonder dat het pleisterwerk bersten heeft bekomen. Men gebruikte daar een mengsel van een deel Medina-cement, twee deelen scherp grof zand en zes deelen groven kiezel. Deze Medina- of Romeinsche cement was uit de fabriek van FRANCIS *brothers* in Engeland, welke nog steeds op het vasteland veel afzet vindt, voor zoover het niet door den Stettiner Portland-cement is verdrongen, welke daarmede in Scandinavië veel concurreert. Op de zuidoostkust van Wight, in de Sandown-baai, bevindt zich ook sedert 1852 tot bescherming der kust, een 200 voet lange, 7 voet hooge, van onderen 5 en van boven $2\frac{1}{2}$ voet dikke zeebreker, welke boven het water bestaat uit een deel Medina-cement en acht deelen kleine steentjes en zand, onder het water echter uit een deel Medina-cement en vier deelen steentjes, maar zonder bijvoeging van zand. Men kon slechts gedurende den ebbe-tijd arbeiden, maar reeds bij het opkomen van den vloed was telkens het een duim dikke cement-bekleedsel zoo vast geworden, dat het na het wegnemen van de plankenvorm aan het water wederstand kon bieden. Deze muur, welke zich uitmuntend heeft gehouden, kan een wenk zijn voor de regeringen wier noordzee-eilanden en noordzee-kusten bestendig door den golfslag worden verkleind en eindelijk voor zooveel de eilanden betreft, met geheele vernietiging bedreigd worden.

In Zweden gebruikte men dezen beton tot het bouwen van geheele huizen, het eerst in het jaar 1828, na een grooten brand in de stad Boras. De architect RYDIN, die dit ondernam, vermengde zijn beton met een deel kalk en vijf deelen zand, waarvan de helft grover, met kleine scherpe steenen en verbrijzelde gebakken steen was vermengd.

In Duitschland wordt de beton voor hooge gebouwen sedert ongeveer twintig jaren gebruikt; hij maakt echter hoe langer hoe meer plaats voor het kalk-zand-pisé *). Dit bestaat over het algemeen, wanneer het goed is,

*) Het bouwen met pisé is afkomstig uit Spanje en het Zuiden van Frankrijk, waar het reeds in de oudste tijden gebruikelijk was. Men gebruikte daar leem als voornaamste verbindingsmiddel van de innig vermengde (pisé) en vastgestampte massa. PLINIUS gewaagt van deze vormmuren of *Parietes formacei* en te zijner tijd zag men nog op de bergen de wachttorens op gelijke wijze door HANNIBAL opgerigt.

uit een deel beste steenkalk en acht à tien deelen zuiver scherp zand, somtijds ook met kiezel vermengd en moet het sneller droog worden dan wordt er cement aan toegevoegd. Het gewone kalk-zand-pisé wordt in kastenvormige toestellen, welke den vorm van den muur hebben, in lagen van twee à drie duim hoogte met houten stampers vastgestampt, daarna wordt eene nieuwe even dikke laag van het mengsel er op gelegd en op dezelfde wijze behandeld en zoo voort totdat de $1\frac{1}{2}$ à 2 voet hooge kast vol is. Zulk een kast blijft dan 24 uren onaangeroerd staan, waarop dan weder eene kasten laag van $1\frac{1}{2}$ à 2 voet hoogte kan worden opgedragen. In Noord-Duitschland, in een gedeelte van Achter-Pommeren, vond deze methode het eerst ingang en wel in de jaren 1840 tot 1842 door zekeren heer PROCHNOW, daarna kwam zij door zekeren heer KARL LEUCHS in het jaar 1846 te Weisenau bij Neurenberg in gebruik en nu is zij in Noord- en Zuid-Duitschland vrij gelijkmatig algemeen. Men vervaardigt op de beschreven wijze een à twee verdiepingen hooge woonhuizen en logementen, bronnen, ijskelders, kleine bruggen, omheiningsmuren enz.

Gedurende geruimen tijd was men van meening dat Portland-cement en gewone kalkmortel niet goed met elkander konden worden vermengd, en toch is juist het tegendeel het geval, doordien een toevoegsel van goede Portland-cement bij de kalk den zoogenaamden hydraulischen mortel levert, welke men voor alle bouwwerken in het water zoowel boven als onder den grond met voordeel aanwendt, terwijl kalk-zand-pisé of beton door middel van een toevoegsel van cement spoediger verhardt en ook veel vaster wordt. Een met Portland-cement vermengden beton is veelvuldig gebruikt bij de spoorweg-gebouwen te Koningsbergen en Dantzig alsmede voor den bouw eener brug op den verbindings-spoorweg te Berlijn. De bouwraad BECKER, een man die zich ten opzigte van het bouwen met gietsteen, zeer verdienstelijk heeft gemaakt, vond bij herhaald onderzoek van verschillende particuliere gebouwen in Posen, Pommeren en Brandenburg, dat het met kalk-zand-pisé gebouwde zich verschillend staande hield, namelijk goed, waar alle voorzorgen waren genomen, en slecht waar men dit had nagelaten, en b. v. kinderen tot het instampen der massa had gebezigd.

Daar de vorm- of kastenbouw zeer afhankelijk is van de weêrsgesteldheid, kwam men op het denkbeeld om uit beton-mortel (met Portland cement) kunstmatige steenen of werkstukken in vervoerbare kasten-vormen te vervaardigen, welk werk men des winters en des zomers onder dak, in werkplaatsen of schuren, kan verrigten. Deze steenen droogen spoedig, en laten zich dan vervoeren, waarheen men ze hebben wil. Dit gebruik van den gietsteen heeft in Duitschland, Engeland en Frankrijk veel bijval gevonden, daar geheele huizen op die wijze zijn gebouwd, zoo b. v. te Londen het beroemde Surgeons-college van LINCOLN's-Inn fields, maar vooral legde men zich toe op het bouwen van kolossale waterwerken door middel van kunstmatigen steen. Bij de havenwerken te Dover en Alderney werden blokken gegoten, waarvan ieder 30 tot 120 engelsche kubiek voet inhoud had en 40 à 140 centenaars woog; naarmate der grootte vereischten zij 2 tot 3 maanden tijds om te droogen, waarna men ze door middel van duikerklokken in de zee deed zinken

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

en onder water behoorlijk vastmetselde. De cement voor deze werkstukken was deels Medina-, deels Portland-cement. De groote zeemuur te Brighton, de muren der dokken en vele kaaimuren zijn op dezelfde wijze daargesteld, men heeft ze echter aan de waterzijde door middel van gladde granietsteenen bekleed.

De beroemde havendam van Cherbourg, welke sedert LODEWIJK XIV milliarden in ongelukkige proefnemingen met natuurlijke steenen heeft verslonden, is eindelijk onder NAPOLEON III door middel van kunstmatigen steen, bestaande uit een deel Portland-cement en drie deelen scherp zand, eindelijk tot stand gekomen. Geen dezer blokken was minder dan 712 engelsche kubiek voeten (de engelsche kubiek voet = 0,028315 kub. el) en woog ongeveer 1040 centenaars. Men had ze, afwijkend van de engelsche handelwijze, op bijzonder daartoe gebouwde vaartuigen vervaardigd, na het hard worden, naar zee vervoerd en ter behoorlijker plaatse als „verloren steenen" neêrgelaten. Bij den aanleg der haven van Algiers werden zelfs blokken van eenen inhoud van 700 à 800 Weener kubiek voet (de Weener kubiek voet = 0,03158774 kub. el) in houten vormen vervaardigd en daarna op kunstmatige wijze in zee neêrgelaten. De hierbij gebruikte mortel bestond uit een deel gebluschte kalk, een deel Puzzolaan-aarde en een deel zand; de beton massa daarentegen uit een deel van dezen mortel en twee deelen stukjes steen; alles zorgvuldig door middel van machines vermengd.

In Duitschland zelf heeft men nog niet kunnen besluiten tot eene aanwending van kunstmatigen steen op zoo groote schaal, ofschoon ook daar havenwerken moeten verrigt worden, waarbij dit gebruik zeer aanbevelingswaardig was. Men heeft er zich tot dusver toe bepaald om gedeelten van gebouwen als trappen, stoepen, zerken, zuilen, pijlers, ornamenten uit kunststeen te vervaardigen en bovendien ook uit dit materiaal eene groote menigte huishoudelijke voorwerpen daargesteld van de paardenkrib af tot aan de moutkuip en het spiritus-reservoir. De merkwaardigste aanwending vond de kunstmatige steen in Rusland, doordien de stad Riga eenige jaren geleden haar kolossaal in gothischen stijl gebouwde gildehuis van binnen en buiten geheel met ornamenten van kunstmatigen steen deed versieren en ten vorigen jare hetzelfde deed verrigten aan den nieuw gebouwden stads-schouwburg. Dit laatste gelijkt uiterlijk op het berlijnsche theater, maar is iets grooter. Onder die ornamenten bevonden zich stukken van 50 tot 200 centenaars gewigt en niet alleen de kolossale zuilen met hunne ionische kapiteelen, maar ook alle soorten van reliefs waren vervaardigd uit kunstmatigen steen. Het opmerkelijkste was een 46 voet lang en 9 voet hoog frontespies, dat in haut-relief eene allegorische antieke voorstelling gaf van het doel van het gebouw. Deze voorwerpen werden allen te Berlijn in de kunststeen-fabriek van CZARNIKOW & C°. uit eene zeer zorgvuldige vermenging van Portland-cement, gespoelde geheel leemvrije kiezel en een toevoegsel van kiezelzure natron, deels in planken-, deels in gypsvormen gegoten; reeds na eenige uren waren zij verhard en na drie dagen tot het vervoer geheel geschikt; zij werden daarna op booten naar Stettin en van daar ter zee naar Riga gezonden; in weêrwil van het transport en het herhaalde overladen, hadden zij niet in het minste geleden en zij hebben zich in het noordelijke klimaat goed gehouden, want het heeft behalve de buitengemeene goedkoopheid, ook een groot voordeel dat het geen water opzuigt en dus door vriezen niet gelijk andere steenen barst, of in warme lucht met mos begroeid wordt. Daarbij komt nog dat de fabricatie aanmerkelijke verbeteringen kan ondergaan; zoo b. v. kan

men door aanwending van hydraulische drukking in plaats van stampen met menschenhanden zekerlijk aan het materiaal eene onvernietigbare vastheid geven.

Een ander kunstmatig bouwmateriaal is de door FR. ACCUM uitgevonden gebrande steenmassa, welke gevormd wordt uit kiezelaarde en ijzeroxydehoudende leem, welke met gemalen charmotte-scherven en talkaardehoudende leem worden vermengd. Bij de bereiding van deze deeg, welke gevormd en gemodelleerd wordt, is buitengemeene zorgvuldigheid vereischt, maar dan verkrijgt men ook een materiaal, dat door geen invloed van het klimaat wordt aangetast, buitengewoon geschikt is voor beeldhouwwerken en eene bijzondere scherpte van omtrekken veroorlooft, alsmede wegens zijne groote billijkheid overal boven den zandsteen is te verkiezen, ja gedeeltelijk zelfs boven het marmer. ERNST MARCH te Charlottenburg heeft zich benevens den uitvinder het meest verdienstelijk gemaakt in de volmaking van deze massa, en uit zijne fabriek zijn sedert 1842 onder anderen gekomen de balustrade voor het paleis te Berlijn aan den Lustgarten, benevens de balustrade en de kapiteelen der slotkapel, vele ornamenten van het nieuwe museum, alsmede van de nieuwere kerken te Berlijn. Aan al deze zaken kan men bij uiterlijke schoonheid eene voortreffelijke duurzaamheid niet ontzeggen. Een ander voordeel van deze massa is vooral bij vloeren en trappen, dat men die door het inleggen van gekleurde strepen, mozaïken, arabesken en ingebrande figuren prachtig kan versieren. Het specifieke gewigt van deze gebrande steenmassa is 2,123, dien tengevolge weegt een kubiek voet 140 pond.

Een insgelijks zeer aanbevelingswaardig kunstmatig bouwmateriaal is het onechte marmer. Men vervaardigt het op verschillende wijzen. Eerstens door leisteen, waarop men eene papierdikke emailsoortigen deklaag inbrandt, welke iedere marmersoort oogbedriegelijk nabootst en vochtigheid, vorst, even als hitte gelijkelijk trotseert. Engeland en Duitschland zijn in de fabricatie van onechte marmeren platen mededingers, maar het duitsche fabricaat heeft het voorregt van grooter billijkheid, want b. v. ROHLACHER te Salzungen levert even fraaije en goede, ruim 20 vierkante voeten groote platen van Obersteinacher schiefer gelijk MAGNUS te Londen, maar oneindig goedkooper.

Te Nymphenburg en Meissen heeft men eene met het porselein overeenkomende massa zeer voordeelig als marmer weten te gebruiken.

In Engeland hebben de fabrikanten van Staffordshire veelvuldige proeven genomen met het vervaardigen van kunstmatig marmer, tot dusver echter hebben slechts MINTON & C°. eene uitmuntende nabootsing van het parische marmer verkregen door eene eigenaardige leemmassa, welke men in Engeland parian noemt. Na hen hebben de fransche fabrieken te Creil en Montereau eene soortgelijke massa, aldaar pâte de paros genaamd, weten te verkrijgen. Beide mengsels verkrijgen na het branden een schitterenden glans en den geelachtigen toon van het antieke marmer, dat zij moeten voorstellen. Men vervaardigt daaruit aan deze en gene zijde van het kanaal reliefs, borstbeelden, geheele figuren, platen en allerlei ornamenten. Een ander marmer uit zinkoxyde en zinkoxydule vermengd heeft eene verblindend matte kleur, weshalve het bijzonder is geschikt voor de vervaardiging van menschelijke figuren, gepolijst en met aardkleuren geverwd of geaderd, levert het ook fraaije dekvlakken voor binnenmuren alsmede voor vazen en grafteekens van allerlei aard. Ten vorigen jare waren in de reeds genoemde berlijnsche fabriek van CZARNIKOW verscheiden belangrijke monumenten en reliefs uit dit onecht marmer ten toon gesteld, alsmede platen en vaatwerken uit gewone cement-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

kunststeen, welke door politoer een marmersoortigen glans hadden bekomen en alzoo een bewijs leverden van hunne groote hardheid en digtheid.

Een voortreffelijk materiaal is ook het sedert 1825 bekende olie-cement, dat naar zijnen uitvinder ook wel KREVE'sche olie-cement genoemd wordt. Het bestaat uit charmotte-meel, zilverglit of loodschuim en lijnolie; het mengsel is volgens het recept van LINKE aldus: Op 1 centenaar charmotte-meel 9 pond gestampte en gezeefde loodschuim, 10 pond cement en een kwart lijnolie (charmotte-meel bestaat hoofdzakelijk uit kiezelaarde, leemaarde, ijzeroxyde, kalkaarde, kali of natron). Deze cement is bijzonder geschikt voor loodregte vlakken, wordt door het water niet aangetast, is buitengemeen hard en polijstbaar en laat zich door toevoeging van minerale- en ook door aardverwen, bijzonder fraai kleuren, alleen blaauw heeft wegens den lichtgelen toon van dit olie-cement een groenachtigen tint; andere kleuren houden goed stand. De platform van de berlijnsche sterrewacht is daarmede gedekt en de prachtige vloeren van het paleis van den prins van Pruissen zijn daaruit vervaardigd. Tot kleuring van deze laatsten gebruikte men bolus, menie, doodekop, frankforter zwart en terra di Siena. Terwijl elk ander cement eene vochtige vlakte tot oplegging vereischt, moet het olie-cement er eene hebben, welke volkomen droog en zoo mogelijk met vet ingesmeerd is; indien men in strijd met dit voorschrift handelt, dan brokkelt hij af. De behandeling van het olie-cement vereischt bovendien groote zorgvuldigheid en bijzondere oefening.

De tot nu toe genoemde kunstmatige stoffen kunnen overal aanbevolen worden waar de daarmede overeenkomende natuurlijke stoffen in geene genoegzame hoeveelheid voorhanden zijn, nu komen wij echter tot een materiaal dat tot dusver nergens eene aanbeveling heeft verdiend, namelijk de onechte asphalt. De echte asphalt is eene in de aarde voorkomende zwarte, glanzige, uiterlijk op de steenkool in kleur en in de breuk op de pik gelijkende harstmassa, welke gewoonlijk gedrongen is in leemachtigen, kalkachtigen of kalkzandigen steen. Deze met asphalt doordrongen steen noemt men mineraal-asphalt-steen of natuurlijke asphalt, ook wel kortweg asphalt. Hij wordt gebroken of men doet hem door middel van buskruid springen en heeft na zijne vermenging met asphalt eene lichtgele of koffijbruine kleur. Hij wordt door hitte of door malen fijn gemaakt en gezeefd, daarna aan het vuur blootgesteld en geraakt, na eene toevoeging van aardharst, in vloeibaren toestand, waarop hij in vierhoekige, twee tot drie duim hooge brooden gevormd en als mineraal asphalt-mastix of ook slechts als asphalt in den handel gebragt wordt. Dit asphalt is waterdigt, zamenhechtend, buigzaam en zwart, is zeer geschikt tot het beleggen van vloeren en trappen maar is zeer gevaarlijk bij brand en bemorst zeer spoedig de ingelegde mozaïkvloeren, indien het niet zeer zuiver behandeld wordt. Het onechte asphalt deugt volstrekt niets, want het smelt in de zon, springt bij de koude of onder zware lasten en loopt schielijk af, waarbij het veel slijk en stof afgeeft. Dit wordt vooral bewerkt door zijne te groote vermenging met zand en de spoedig vervliegende houtteer of steenkolenteer, steenkolenpik of kolophonium. De eigenlijke kunstmatige of fransche asphalt bestaat uit bitumin, fijn gemalen koolzure kalk, zand, en is gewoonlijk met bovengenoemde zelfstandigheden sterk vermengd. Het gebruik van dit onechte asphalt is te minder aan te bevelen, nu men bij Limmer in Hannover sedert 16 jaren eene zeer vruchtbare asphaltmijn bezit, welke een echt materiaal van voortreffelijke hoedanigheid en veel goedkooper dan het fransche en zwitsersche levert.

Daar de steenpap (papier maché) niet tot zwaar maar alleen tot zeer ligte ornamenten bruikbaar is, gaan wij dit met stilzwijgen voorbij en willen er alleen op wijzen dat de Weener fabrieken het in dit opzigt tot nu toe het verst hebben gebragt. —

TECHNICUS.

JAN GERRIT HULLEMAN.

NEDERLANDSCH GELEERDE EN PHILOLOOG.

Naauwelijks was het graf gesloten, dat het stoffelijk overschot bevatte van SCHROEDER VAN DER KOLK of de nederlandsche wetenschappelijke hemel werd andermaal verduisterd. Eene schitterende ster ontviel daaraan. JAN GERRIT HULLEMAN, de zoo ijverige beoefenaar der oude letteren, ontsliep na een ziekte van eenige maanden in 47-jarigen ouderdom. De slag daardoor aan het vaderland toegebragt was des te gevoeliger, naarmate in den jongsten tijd zich minder geleerden hebben aangegord om in dat vak den voorheen zoo schitterenden vaderlandschen roem te handhaven en bij de vroeger door de voorvaderen behaalde lauweren nieuwe te voegen. Die slag beroofde het vaderland en de geleerde wereld van een zeer verdienstelijk man, van wien men uit aanmerking van zijn niet vergevorderden leeftijd, nog zooveel diensten kon en mogt verwachten.

Wij herinnerden ons, toen wij ons ter neder zetteden om dit beknopt levensberigt te schrijven, de woorden gesproken door een lofredenaar van KIST, die, trachtende den invloed te schetsen, welken VAN HEUSDE op den gang en de ontwikkeling van het hooger onderwijs in ons vaderland heeft gehad en dit vooral „wegens de talrijke schaar van jongelingen, door zijn bezielend onderwijs opgewekt en gevormd: eene school, zoo groot als door weinige hoogleeraren in ons vaderland gesticht is geworden; en dat wel van leerlingen, die allen in meerdere of mindere mate, vervuld van dankbare vereering voor den meester, het gemeenschappelijke streven hebben aan den dag gelegd, om, in zijnen geest en langs den door hem gebaanden weg, ieder zijn eigen vak op eene nieuwe en eigenaardige wijze historisch te beoefenen." Tot deze geestesrigting behoorde oorspronkelijk ook HULLEMAN. Door de betrekking, welke zijn vader had bij de Academie van Utrecht, was hem die weg gebaand; eerlang behoorde hij met DE GEER en KEMINK tot de meest hoopgevende leerlingen van den beroemden voorganger. Op diens aansporing was het, dat hij begon de grieksche geschiedschrijvers te bestuderen, in de hoop dat het hem mogt vergund worden, eenmaal eene critische geschiedenis der griekse historiographie te leveren. Deze arbeid kwam hem des te gewigtiger voor, naarmate hij zich minder tevreden gevoelde met de hernieuwde uitgave van het beroemde werk van VOSSIUS, *De Historicis Graecis et Latinis*, eenigen tijd later door den duitschen hoogleeraar ANTONIUS WESTERMANN in het licht gegeven. Toen hij in het jaar 1838 aan het koninklijk Athenaeum te Maastricht als docent geroepen, zijne kort te voren gehuwde echtgenoote, ALIDA DE WIT, door den dood verloor, wijdde hij al den beschikbaren tijd zijner eenzaamheid aan den grootschen arbeid, hem door den utrechtschen geschiedkenner aanbevolen, en gaf daarvan eene uitmuntende proeve, toen hij de overblijfselen van DURIS van Samos in 1841, en een drietal jaren later die van PTOLEMAEUS van Eordea, van ARISTOBULUS den Cassandriër en van CHARES den Mytilener in het licht gaf;

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

later ook nog de Fragmenten van CORNELIUS ALEXANDER polyhistor; van ALEXANDRIDAS den Delphiër, als ook van JUBA II, den vorstelijken geschiedschrijver, wiens jammerlijk lot, na de vernedering zijns koninklijken vaders, hem onderscheiding in letteren en wetenschappen deed zoeken. HULLEMAN begon echter weldra in te zien, van welken grooten omvang de door hem ondernomen arbeid was, en den twijfel te voeden, of hij dien ooit geheel zoude kunnen volvoeren. Hij schijnt in dezen zijn historischen arbeid ook eenigzins gestoord te zijn door de buitengemeene zorg en moeite door hem, na D. J. VAN LENNEP's dood, aan de uitgave van het *Scutum Herculis* besteed. Trouwens hij heeft meer dan eenmaal getuigd, dat hem deze arbeid ongewoon veel tijd en inspanning heeft gekost, daar het werk door den beroemden overledene niet tot dien staat van rijpheid was gebragt, waarop hij aanvankelijk gerekend had.

Eene groote verandering in zijn werkkring bragt zijne benoeming in 1847 tot conrector bij het amsterdamsche Gymnasium te weeg; waaromtrent hij in het begin van dat jaar uit Maastricht aan een zijner vrienden schreef: „Die weet, hoe zeer ik sedert vele jaren er naar haakte, om uit dit land van ballingschap eindelijk in mijn vaderland terug te keeren en daar eene betrekking te verkrijgen, die bij eene behoorlijke bezoldiging mij ruime gelegenheid aanbood tot voortzetting mijner bijzondere studiën; die weet, hoe ik in mijne pogingen daartoe, om redenen, welke met de geschiktheid van docent niets gemeen hebben, somwijlen bitter werd teleurgesteld; die kan zich eenigermate een denkbeeld vormen van de alleraangenaamste verrassing, welke mij heden ochtend door uwen brief, den eenigen, dien ik ontving, geschonken werd." Eerlang bemerkte hij echter, dat hem te Amsterdam voor deze zijne „bijzondere studiën" niet zoo veel vrije tijd als hij tot dusverre had gehad, beschikbaar bleef: immers hij werd voor allerlei arbeid gezocht, muntte als docent aan het Gymnasium bijzonder uit, en weldra was het te voorzien, dat hem vroeger of later een meer uitgebreide werkkring zou aangewezen worden. Het was omstreeks dien tijd, dat hij zich door de studie der romeinsche oudheid liet verlokken, om den tijd, die hij tot dusver aan zijn arbeid over de grieksche geschiedschrijvers gewijd had, aan die van Latium toe te wijden. Dit werd bijzonder blijkbaar, toen HULLEMAN in 1855 voor het programma van het amsterdamsche Gymnasium zijne verhandeling over de *Annales Maximi* bewerkte, en vooral toen hij later te Leiden zijne inaugureele Oratie hield over de auteuren van den zoogenaamden zilveren tijd. Het schijnt dat HULLEMAN hiertoe gekomen is, doordien de gebroeders CAR. en THEOD. MULLER het werk, door hem ten aanzien der slechts fragmentarisch tot ons gekomene grieksche historieschrijvers begonnen, met groote zorg en uitvoerigheid hebben ten uitvoer gebragt en uitgegeven onder den titel: *Fragmenta Historicum Graecorum. Accedunt Marmora Parium et Rosettanum, hoc cum* LETRONNII, *illud cum* C. MÜLLERI *commentariis.* Par., 1841—1851. 4 vol. 8°. maj.

In de koninklijke Academie van wetenschappen, in welke HULLEMAN in het voorjaar van 1856 verkozen werd, heeft hij bij tweederlei onderwerpen zijn kritischen aanleg bewezen. Vooreerst toen hij den πέπλος, die aan ARISTOTELES wordt toegeschreven, uit een oordeelkundig oogpunt beschouwde, en, tegen het afwijkende gevoelen van den beroemden SCHNEIDEWIN, overtuigend betoogde, dat er geen grond bestaat om dat smakelooze mengelwerk aan den grooten Stagiriet toe te kennen. Tot dit onderzoek kreeg HULLEMAN aanleiding door het bestuderen der Πολιτεῖαι, van ARISTOTELES, waarmede hij zich destijds bezig hield, voornamelijk als voortzetting van zijne vroegere studiën betreffende de grieksche Historici, daar de beroemde Wijsgeer in dat werk ook de volksoverleveringen omtrent den oorsprong der grieksche Staten oordeelkundig beschouwt, en in die traditiën het ware van het valsche zoekt te onderscheiden. Uit eenen brief aan een zijner vrienden den 16den Jan. 1862 geschreven blijkt, dat de onvermoeid werkzame man, ofschoon toen reeds vrij ernstig ongesteld, dezen gewigtigen arbeid nog geenszins had opgegeven. Hij zegt daarin: „Ik ben dezer dagen weer tot ARISTOTELES Πολιτεῖαι teruggekeerd, maar betrekkelijk weinig gevorderd, deels wegens mijne ongesteldheid, deels omdat ik er mij niet geheel aan kon wijden, wegens de *Sestiana*, die ik eerstdaags denk te behandelen. Daarbij is het een werk van een' verbazenden omvang en omhaal, welks 300 fragmenten in grieksche antiquiteiten en grieksche geschiedenis diep ingrijpen. Kon ik slechts de commentatio of pars prior afkrijgen! Ik maakte er dan in het Hollandsch een resumé van, en droeg het in eene Vergadering van de Academie voor, om dáár ten minste weêr eens *iets* te doen; maar in den gewonen tijd heb ik slechts over enkele snipperuren te beschikken, en die zijn voor zulk een werk de ware niet." Niet minder toonde HULLEMAN den critischen, zelfs nu en dan satirischen aanleg, welke hem eigen was, wanneer hij, gelijk meermalen, met enkele andere leden de bij de Academie ingekomen proeven van moderne latijnsche poëzy beoordeelde, en gelijk daarvan steeds het gevolg was, meende te moeten veroordeelen. Men heeft HULLEMAN in dezen van overdrevene strengheid beschuldigd; van eene gestrengheid, die noodwendig moest afschrikken hen, die dit vooral in onzen tijd zoo moeijelijke vak met groote inspanning van tijd en krachten zouden willen beoefenen. Het is niet te ontkennen, dat HULLEMAN de liefhebberij, welke wijlen de geleerde HOEUFFT op eene zoo belangelooze wijze heeft getracht in het bedreigde leven te houden, geenszins heeft aangemoedigd; maar men kan zijne denkwijze ten deze zeer goed verklaren, en er tot op zekere hoogte volkomen in deelen. De redenen, die tot instandhouding van de genoemde kunstoefening worden aangevoerd, zouden, indien zij eenige geldigheid hadden, evenzeer op het praktische beoefenen der grieksche dichtkunst van toepassing zijn; immers, indien men zoodanige oefening dienstig acht om in de esthetische of critische verklaring van de werken der oude grieksche en romeinsche dichters beter te slagen; want er bestaat geene reden, om in dezen eenig onderscheid tusschen Griekenland en Rome te maken. Toen het latijn nog de algemeen gebruikte taal der geleerden was, laat het zich denken, dat men ook buitenslands van zijn dichterlijk talent eenige waardering te gemoet zag en hoopte, wanneer men latijnsche verzen in het licht gaf; maar eene juistere beoordeeling heeft in de openbare meening groote verandering gebragt. De hemelsche gave der Poëzy is te edel om tot zulk eene onvruchtbare liefhebberij te worden verlaagd, en eene doode taal is niet geschikt om tot de hoogste oefening en inspanning van het geestesleven te worden gebezigd. Aan oorspronkelijkheid, ook in den vorm, die men teregt van den hedendaagschen dichter verlangt, is bij zulk een nazingen der oude vernuften van Griekenland en Italië naauwelijks te denken; men worstelt met groote moeite tegen de hinderpalen, die eene geheel nieuwe gedachtenwereld tegen het gebruik maken van doode vormen oplevert; het gewaad van schier twee-duizend jaar geleden misstaat den man der negentiende eeuw; het speeltuig van een lang begraven voortijd klinkt al te vreemd bij een verwend nageslacht; en wanneer men in de zware kunstoefening eenigzins slaagt, heeft men slechts op de belangstelling van zeer weinigen, van dezulken die anders wel eens min dichterlijk gezind zijn, te hopen; terwijl men

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

van de deelneming van het opkomende geslacht, en vooral van de aanmoedigende toejuiching van het meest bevallige gedeelte van het geslacht, van lezeressen of hoorderessen, anders zoo vatbaar voor het aandoenlijke schoon eener gevoelvolle poëzy, geheel moet afzien. Wat ons betreft, wij zijn van oordeel dat al het goud van het Hoeufftiaansche legaat niet voldoende is om tegen deze nadeelen op te wegen; en dat, nu de kritiek haar onverbiddelijk oordeel over hetgeen ons uit de Oudheid, hetzij echt of onecht, overbleef, onbekommerd om eeuwen-oude vooroordeelen, oppermagtig uitspreekt, het te vergeefs zoude zijn, hare gestrengheid te willen verbidden ten opzigte eener kunstoefening, welke tot eene andere eeuw behoort, en de goddelijke gave der heiligste aandrift in den mensch, wel verre van haar verdiende bewondering en eerbied te verwerven, aan medelijden of bespotting overlevert.

Deze uitweiding, moet niet slechts ter regtvaardiging van HULLEMAN'S oordeel over de moderne latijnsche poëzy dienen, maar te gelijk de beweegredenen kenbaar maken, om welke zoo velen telkens meer betreuren, dat het legaat van den achtenswaardigen HOEUFFT niet op eene voor de wetenschappen meer vruchtbare wijze kan worden gebezigd. Het was trouwens ook niet enkel met opzigt tot de moderne latijnsche Muze dat HULLEMAN steeds aan zijne zinspreuk *Severe sed vere* zich getrouw betoonde. In de eenige, maar zeer merkwaardige boekbeoordeeling, welke men van zijne hand in de *Mnemosyne* bezit, is diezelfde regel bestendig gevolgd; en bij eene antikritiek, welke in den *Gids* van hem verscheen, geeft hij duidelijk te kennen, dat hij ook van zijne beoordeelaars niets anders verlangde.

Weinige maanden voor 'smans dood zagen zijne vrienden met bekommering het gestel van den gullen en opregten man inwendig ondermijnen, allen vreesden dat zij hem niet lang meer in hun midden zouden behouden. Die vrees was niet ongegrond, want den 29sten Mei 1862 werd HULLEMAN aan deze aarde onttogen.

Zacht ruste de asch van den uitstekenden letterkundige en moge het ons vaderland nimmer aan even wakkere beoefenaars ontbreken van een vak, dat weleer een der voornaamste titels zijner glorie heeft uitgemaakt.

HULLEMAN laat geene kinderen na. Zijne geschriften zijn als zoodanig te beschouwen, en daarom laten wij de lijst daarvan hier volgen:

Bekroonde Verhandeling op de Prijsvraag der utrechtsche Hoogeschool: *Ex antiquae Politicae principiis atque ex ipsa civitatem antiquarum historia effatum explicetur Veterum, quod apud Ciceronem est pro Cluentio, cap.* 53: „Legum omnes servi sumus, ut liberi esse possimus." 1837. *Diatribe in T. Pomponium Atticum.* Tr. ad Rh. 1838. DURIDIS SAMII *quae supersunt.* Tr. ad Rh. 1841. PTOLEMAEI EORDAEI, ARISTOBULI CASSANDRENSIS et CHARETIS MYTILENAEI *reliquiae.* Trai. 1844. *De Scriptis et vita* JUBAE MAURUSII *Disputatio.* In de *Symbolae Literariae,* Vol. VIII. Trai. 1845. *Disputatio Critica de* ALEXANDRIDA DELPHO. In de *Symbolae,* Vol. IX. 1848. *Commentatio de* CORN. ALEXANDRO POLYHISTORE. In de *Miscellanea Philologa et paedagogica.* fasc. I, Trai. 1849. *Quaestiones Graecae.* 2 partes in de *Miscellanea* 1850 en 1851. *Annotationes de Historicis Graecis,* aldaar 1850. Beoordeeling van WYNNE. *De fide et auctoritate Appiani in bellis Romanorum civilibus enarrandis.* De *Mnemosyne,* Dl. V, Stuk 2. *De* PAULO *qui fertur* CLAUDIO. In de *Mnemosyne,* Dl. V, Stuk 3. HESIODI *scutum Herculis.* Ex schedis D. J. VAN LENNEP edidit J. G. HULLEMAN. Amst., 1854. *Disputatio critica de Annalibus Maximi.* In het Programma des Gymnasiums te Amsterdam, voor

1855. *Open Brief aan* Dr. ENGELBREGT, tot toelichting en wederlegging van zijne Recensie, geplaatst in den *Gids* van Febr. 1856. *Iets over de δοκίμασια der ἔφηβοι.* Medegedeeld in de Sectie voor *Letterkunde en Wijsbegeerte* van het *Provinciaal utrechtsch Genootschap van K. en W.* 1857. *Oratio de literarum praesertim Latinarum apud Romanos studiis Nerva Traiano Imp.,* Lugd. Bat. 1858. *Bedenkingen tegen de echtheid van den zoogenaamden Πέπλος van* ARISTOTELES. In de *Verhandelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen,* Afd. Letterkunde, Dl. I, 1858.

H.

STATISTIEK VAN IERLAND IN 1862.

LANDBOUW EN LANDVERHUIZING.

De belangrijke werken van den heer W. DONELLY, directeur-generaal van het bureau der statistiek in Ierland, zijn algemeen bekend, en worden bijzonder geprezen. Het verslag onlangs door hem openbaar gemaakt voor het jaar 1862, bevat zoowel ten aanzien der productie des lands als van de emigratie uit de verschillende havens van Ierland, van 1 Januarij tot 31 December 1862, documenten, welke hoogst belangrijk zijn. De opgaven betreffende den aard der voortbrengselen en hunne hoeveelheid zijn in ieder district opgenomen door personen, die in de plaats zelve woonden en eene bijzondere geschiktheid hadden voor deze soort van arbeid, waarvan men de naauwkeurigheid nog gemakkelijker kon nagaan, daar ieder district volkomen overeenkwam met een kiesdistrict. De namen en de adressen der personen, welke deze verschillende berigten verschaften, werden met zorg opgeteekend door den verzamelaar, en om eene grootere mate van zekerheid aan deze documenten te geven, heeft men voor elke soort van productie de in iedere plaats gebruikelijke maten en gewigten behouden. De iersche acre, die van Cunningham, de engelsche acre, zijn aangeduid, wanneer men zich daarvan bedient. Men heeft tot dezelfde aanwijzingen de toevlugt genomen, wanneer men die uit noodzakelijkheid in gewoonlijk aangenomen maten en gewigten moest herleiden. Bij de ontvangst dezer documenten, werden zij gecopieerd en gezonden naar ieder der bureaux van het ressort, om er onderzocht te worden. Het is aan hunne goede diensten dat men de herziening heeft te danken van 2380 dossiers van de 3438 kiesdistricten, welke in Ierland bestaan. In een groot aantal gevallen zijn de oorspronkelijke gegeven in de bureaux als naauwkeurig beschouwd en wanneer men er feilen in aantrof, dan waren zij het gevolg gelijk bij vele soortgelijke gelegenheden, van de herleiding der posten door de berekenaars. De tabellen der schatting van het gemiddelde der producten geven voor 1861 en 1862 de opbrengst der granen in quarters, barrels en tonnen. Men heeft voor Ierland eene tabel vervaardigd van de uitgestrektheid der bebouwde gronden, de gemiddelde opbrengst van de voornaamste producten in 1847 en over ieder jaar van 1849 tot 1862. Op die wijze heeft men de kennis verkregen van de oppervlakte en de uitgestrektheid door iedere soort van product beslagen in elke provincie en in ieder graafschap gedurende de jaren 1861 en 1862. De tabellen, welke wij laten volgen toonen de uitgestrektheid aan, door elke soort van product beslagen, de schatting van de gemiddelde opbrengst van den grond in 1861 en 1862 alsmede het verschil in meer of in minder vergeleken met het vorige jaar. De vermindering der ge-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

middelde opbrengst van den oogst in 1862 vergeleken met die van 1861 kan men, behoudens voor het vlas en de aardappelen, en teregt toeschrijven aan het ongunstige weder, dat in 1862 heeft geheerscht. Men moet tevens ook opmerken, dat de voordeelen, welke ontstaan moesten uit de toepassing van het draineren, minder blijkbaar waren in het laatste jaar dan in 1860 en 1861 b. v. welke beide buitengewoon regenachtige jaren waren geweest. Niettemin hebben zij die goed gedraineerde gronden hadden, die kunnen bezaaijen en oogsten, ter bekwamer en gunstiger tijd. De oogst geschiedde bij hen betrekkelijk vroeg, aan de andere zijde echter konden de pachters, die geen gedraineerde landen hadden, deze eerst in het midden der lente bewerken en ten gevolge van de ongeregeldheid der jaargetijden, welke steeds regenachtig waren, bleef de opbrengst der granen, op vele plaatsen beneden het gemiddelde; in sommige plaatsen zelfs bereikten de producten de rijpheid niet, vooral op de gronden die gedraineerd moesten worden.

De eerste tabel, welke wij mededeelen, toont de uitgestrektheid der voornaamste producten in 1861 en 1862 met inbegrip hunner vermeerdering of vermindering op gelijke producten in het vorige jaar.

Aard der producten.	Uitgestrektheid bebouw in.		Vermeerder.	Verminder.
	1861.	1862.	in 1862.	
	acres.	acres.	acres.	acres.
Tarwe	401,243	365,321		35,922
Haver	1,999,160	1,977,528		21,632
Garst	198,955	192,302		6,653
Rogge en Spelt	11,582	12,128	546	
Aardappelen	1,133,504	1,018,112		115,392
Turneps	334,104	376,715	42,611	
Beetwortelen	22,833	23,114	281	
Kool	30,020	30,543	523	
Vlas	147,957	150,070	2,113	
Hooi	1,546,206	1,552,924	6,718	

Vermindering: totaal enz.: 135,807.

Uit voorgaande tabel blijkt dat de granen, namelijk die, welke tot voedsel van den mensch gebruikt worden, en vooral de tarwe, eene vrij aanzienlijke vermindering hebben ondergaan, en dat de vermeerdering vooral plaats heeft gehad op de producten, welke dienen voor het voedsel en het vetmesten van het vee, de turneps, dit standaard-product van den engelschen landbouw, het hooi, de kool en de beetwortel. In Ierland heeft blijkbaar eene omwenteling plaats in den landbouw, welke strekt om dien meer aan den engelschen gelijk te maken. Indien de aardappelen, welke vroeger het hoofdvoedingsmiddel der Ieren waren, in zeer merkbare verhouding zijn verminderd, dan kan men onderstellen dat zij vervangen zijn of door meer afwisselende voedingsmiddelen of door eene grootere hoeveelheid vleesch.

De volgende tabel geeft een overzigt van vergelijkende opbrengst per reglementaire acre voor iedere soort van product voor de jaren 1861 en 1862 met de verhouding hunner vermeerdering of vermindering in het laatste jaar.

Aard der producten.	Opbrengst per acre.		Vermeerdering of vermindering.	
	1861.	1862.	in 1862.	
Tarwe (in barrels van 20 stones)	3,6	3,2		0,4
Haver (*id.* van 14 *id.*)	6,4	5,9		0,5
Garst (*id.* van 16 *id.*)	6,2	6,2		
Spelt (*id.* van 16 *id.*)	6,4	6,1		0,3
Rogge (*id.* van 20 *id.*)	4,3	3,7		0,6
Aardappelen (van 20 *id.*)	13,1	16,9	3,8	
Turneps	10,2	10,1		0,1
Beetwortels (*id.*)	10,2	9,6		0,7
Kool (*id.*)	10,4	8,4		2,0
Vlas (in stones van 14 pond)	24,4	25,9	1,5	
Hooi (tonnen)	1,8	1,8		

Eindelijk toont eene derde tabel de totale opbrengst der voornaamste producten van Ierland in 1861 en 1862 en hunne proportionele vermeerdering of vermindering in vergelijking met het voorgaande jaar.

Aard der producten.	Schatting der producten.		Vermeerdering of vermindering.	
	1861.	1862.	in 1862.	
	quarters.	quarters.	quarters.	quarters.
Tarwe	851,871	683,048		168,823
Haver	8,045,689	7,283,400		762,289
Garst	685,381	661,833		23,548
Spelt	12,531	11,537		944
Rogge	22,626	21,208		1,418
	tonnen.	tonnen.	tonnen.	tonnen.
Aardappelen	1,858,433	2,148,402	289,869	
Turneps	3,392,884	3,792,682	399,798	
Beetwortels	235,648	221,978		13,960
Kool	310,907	256,425		54,482
Vlas	22,568	24,258	1,690	
Hooi	2,810,352	2,781,523		28,823

Bij deze stukken, welke ons het bedrag aantoonen van de iersche productie gedurende die twee jaren, is het niet onbelangrijk de uitkomsten te kennen van de landverhuizing gedurende het jaar 1862. In dat tijdperk hebben 72730 personen de havens van Ierland verlaten en de opnemers der statistiek hebben kunnen nagaan dat zij het meest allen denden zonder voornemen om terug te keeren. Van dit getal landverhuizers waren 38,445 mannen en 34,286 vrouwen. Vergeleken met de landverhuizing van het jaar 1861 toont die van 1862 eene vermeerdering aan van 6334 personen. De volgende tabel toont het contingent aan door iedere provincie geleverd tot de landverhuizing in de jaren 1861 en 1862.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

Bewoners van	Mannen.		Vrouwen.		Totaal.	
	1861.	1862.	1861.	1862.	1861.	1862.
Leinster	4,370	6,424	4,206	4,944	8,576	11,368
Munster	11,902	17,851	10,502	15,501	22,404	33,552
Ulster	10,262	6,970	11,061	7,145	21,323	14,115
Connaught	2,941	2,829	3,183	3,415	6,124	6,244
Niet genoemde provinciën.	2,889	2,162	2,967	2,466	5,865	4,938
Andere landen	1,520	1,898	524	715	2,104	2,613
Totalen:	33,893	38,444	32,443	34,186	66,396	72,730
Vermeerdering 1862:		4,551		1,743		6,334

Op het totale cijfer der landverhuizers van 1862 kwamen er 11,368 uit de provincie Leinster, 33,452 uit die van Munster, 14,115 uit die van Ulster en 6244 uit die van Connaught. De personen, van welke men geene zekerheid de woonplaats heeft kunnen nagaan, waren ten getale van 4938 en 2613 behoorden tot andere landen dan Ierland. Wat den ouderdom dezer emigranten betreft zoo heeft men nagegaan, dat op 100 personen er 63.3 waren van vijftien tot vijf en dertig jaren; 16.8 beneden vijftien jaren; 12.1 boven de vijf en dertig jaren. Voor ieder honderdtal berekent men 80.2 van een ouderdom tusschen vijf en vijf en veertig jaren.

Ten slotte is het als een kenmerk der zeden en gewoonten des lands aan te merken, dat de heer DONNELLY de bereidwilligheid niet alleen roemt van de grondeigenaren en pachters, maar ook van de leden der geestelijkheid van alle rangen en ook van die der organen der drukpers die zich gewillig hebben betoond om de bedoelingen der regering te ondersteunen. De ijver door ieder hunner aan den dag gelegd en de mededeeling van die stukken heeft de taak van de statistiek-opnemers aanmerkelijk vergemakkelijkt, en hen tevens in de gelegenheid gesteld de meest voldoende resultaten te verkrijgen. Aan al die omstandigheden heeft hij het te danken, dat hij een werk heeft kunnen leveren hetwelk op eene zoo naauwkeurig en met de waarheid zoo veel mogelijk overeenkomende wijze den toestand aantoont van den landbouw in Ierland. Het was eene zeer moeijelijke onderneming, want dit onderzoek vereischte de telling van het vee en de opneming der cultures over meer dan 600,000 bijzondere pachthoeven, welke eene oppervlakte besloegen van ruim 20 millioen acres of 16 millioen bunders. —

N.

PRINS ADAM CZARTORYSKI.

Geboren te worden om den ondergang des vaderlands en het mislukken van alle pogingen voor zijne wedergeboorte te beleven, is voorzeker een hard lot. Dit lot heeft den prins ADAM CZARTORYSKI getroffen. Hij was een afstammeling der Jagellonen en werd den 14den Januarij 1770 geboren, dus twee jaren voor de eerste verdeeling van Polen. Hij was de oudste zoon van den veldmaarschalk-generaal en starost van Podolie, prins ADAM CASIMIR CZARTORYSKI, die bij de laatste koningskeuze in Polen tegenkandidaat van STANISLAS PONIATOWSKI werd gesteld. In het ouderlijke huis met zorg opgevoed, begaf hij zich naar Edinburg en Londen om er zijne opvoeding te voltooijen. Bij den opstand onder KOSCIUSKO vatte hij de wapenen op en onderscheidde zich zoodanig door zijne dapperheid dat de veldheer hem op het slagveld de orde van verdiensten schonk. Na de nederlaag van het nationale leger moest hij op bijzonder bevel van KATHARINA II als gijzelaar naar Petersburg worden gevoerd. Hier werd hij aan het hof met den jongen grootvorst ALEXANDER bekend, en weldra ook diens vriend en vertrouwde; daarom verwijderde hem de wantrouwende PAUL, doordien hij hem den post van gezant te Turyn opdroeg.

Naauwelijks had ALEXANDER den troon bestegen of hij riep zijn poolschen vriend terug en droeg hem het bestuur der buitenlandsche zaken op. Nu deed zich voor CZARTORYSKI het uitzigt op dat hij den keizer, die toen nog in zijn vrijzinnig en menschlievend tijdperk was, te winnen voor het herstel van Polen. Hij wist aan het denkbeeld van een groot slavisch rijk, dat in zijne poolsche helft constitutioneel, in zijne russische helft patriarchaal geregeerd zou worden, iets aanlokkends te geven en zijn keizerlijken vriend steeds meer daarvoor te stemmen. Tusschen hem en zijn doel traden echter steeds de kuiperijen der oud-Russen en ten deele ook de algemeene politieke omstandigheden in Europa. Zoo lang NAPOLEON oppermagtig bleef, was het niet doelmatig om Pruissen en Oostenrijk te beleedigen door de teruggaaf te eischen van hunne poolsche provinciën. Om die oppermagt te breken, trok ALEXANDER met Oostenrijk te velde, maar zag zijn droom van russische onverwinnelijkheid bij Austerlitz verdwijnen. CZARTORYSKI vergezelde hem zoowel in dezen oorlog als in dien van het volgende jaar, welke met den vrede van Tilsitt eindigde. Aan elke der volgende gebeurtenissen verbond hij vaderlandslievende verwachtingen. Eerst vervulde hem de fransch-russische vriendschap met het blijdste vertrouwen, vervolgens toen de vredebreuk volgde, trad hij in den russischen raad van state te voorschijn met het voorstel dat men den oorlog van 1812 daarmede zou openen, dat men de Polen voor hun te herstellen koningrijk onder de wapenen riep.

Het jaar 1815 vervulde een gedeelte zijner wenschen. Wel bevatte het nieuwe koningrijk Polen slechts een deel der provinciën, welke vóór 1772 tot het rijk hadden behoord; maar het was toch een kern, waaraan het andere kon worden toegevoegd; het had zijne eigene constitutie, zijne nationale inrigtingen en zijne bijzondere overheden. Prins ADAM werd tot senator-palatijn benoemd en nam zitting in de eerste kamer. Met smart moest hij ontwaren dat de keizer aan zijne vroegere gezindheid ontrouw was geworden. De oud-russische partij had zich van hem

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

meester gemaakt en de geest des tijds, dien hij vroeger dweepend had gehuldigd, scheen hem nu toe als een afval van God. De prins bestuurde de hoogeschool te Wilna, waarvan hij curator was, op vrijzinnige wijze. In 1821 beweerde men dat onder de studenten sporen had ontdekt van demagogische vereenigingen en begon een met brutaliteit gevoerd onderzoek. CZARTORYSKI legde nu zijne betrekking neder en keerde tot het ambtelooze leven terug. Op zijn kasteel Pulawy hield hij sarmatische vergaderingen en ontving er alle uitstekende Polen van de vrijzinnige partij. Onder keizer NICOLAAS werd het fraaije landgoed derhalve het voorwerp van het scherpst toezigt der policie en het werd welligt door even veel spionnen als patriotten bezocht.

De prins trad zonder aarzelen tot den opstand van 1830 toe. Hij werd lid van den raad van bestuur, welke na het gevecht in de straten werd gevormd; hij onderhandelde met den grootvorst KONSTANTIJN over den aftogt der Russen en aanvaardde het voorzitterschap van de voorloopige regering. De helft van zijn vermogen offerde hij op het altaar des vaderlands. Na de moordtooneelen van 15 en 16 Augustus 1831 nam hij geen deel meer aan de regering. Hij sloot zich als vrijwilliger bij de legerafdeeling van den generaal RAMORINO aan en trad met haar in September 1831 op oostenrijksch gebied.

Het overige zijns levens bragt hij in droeve ballingschap door. Te Londen, waarheen hij zich het eerst had begeven, vertoefde hij niet lang en vestigde zich daarna te Parijs met der woon. Ofschoon zijne in russisch Polen gelegen goederen in beslag waren genomen, bleven hem van zijne galicische bezittingen nog zooveel inkomsten over dat hij met vorstelijke pracht kon leven. In den winter bewoonde hij het hôtel Lambert, in den zomer het nabijgelegen kasteel Montfermeil. Hij was het hoofd der poolsche aristocratische partij en werd door haar beschouwd als den regtmatigen koning van Polen. Elke wending der europesche politiek, elke groote gebeurtenis wekte zijne oude verwachtingen weder op, en verlevendigde zijne politieke werkzaamheid. Bij de oostersche krisis van 1840, bij den galicischen opstand van 1846, bij de groote omwenteling van 1848, bij den Krim-oorlog, bij den laatsten italiaanschen oorlog, meende hij steeds dat de regte tijd gekomen was. Voor de tegenwoordige poolsche beweging deed hij meer dan vaderlandslievende wenschen uiten. In elk geval was de hoop op een onafhankelijk Polen bij hem niet uitgedoofd, toen hij den 15den Julij 1861 overleed. Uit zijn huwelijk met prinses ANNA SAPIEHA laat hij drie kinderen na: 1°. Prins WITOLD, geb. 6 Junij 1824, gehuwd met prinses MARIE, geboren gravin GROCHOLSKA; 2°. Prins LADISLAS, geb. 3 Julij 1828, gehuwd met prinses MARIE AMPARO, geboren gravin VISTA ALEGRE, dochter van koningin CHRISTINA van Spanje en den hertog van RIANZARES; 3°. Prinses ISABELLA, geb. 19 Dec. 1832, gehuwd met J. graaf DZIALYNSKI. —

II.

STEENKOLEN EN IJZER IN RIJNLAND-WESTPHALEN.

De krachtige vlugt, welken de duitsche nijverheid heeft genomen, berust hoofdzakelijk op het uitgebreide verbruik van steenkolen en ijzer. Sedert men spoorwegen heeft, zijn de vrachtprijzen aanzienlijk goedkooper, zijn de débouchés vermeerderd, de plaatsen van productie nader tot die van comsumtie gebragt. Zonder ijzer geen spoorwegen, zonder steenkolen geen goedkoop ijzer. Dit metaal is de steun van de materiële productie van onze dagen. Indien de beroemde scheikundige LIEBIG den graad van beschaving eens volks afmeet naar zijn verbruik van zeep, dan mogen wij teregt denzelfden maatstaf aannemen voor het verbruik van ijzer. Dit vermeerdert van jaar tot jaar, ofschoon de productie van ijzer in gelijke verhouding toeneemt. Terwijl het tolverbond in het jaar 1848 slechts 3,277,922 centenaars ruw ijzer produceerde, beliep de productie van het jaar 1857 reeds 9,340,209 centenaars. Aan steenkolen werden in het tolverbond in 1857 225,585,315 centenaars tegen 87,671,310 centenaars in 1848 gewonnen. De invoer van vreemde steenkolen in het tolverbond heeft hoofdzakelijk plaats uit Engeland en uit Bohemen. De invoer van belgische steenkolen heeft geheel opgehouden. Evenzoo zendt Engeland jaarlijks aanzienlijke hoeveelheden ruw ijzer naar het tolverbond. Het strijden tegen deze dubbele concurrentie is sedert vele jaren het onvermoeide streven der duitsche eigenaars van mijnen en hoogovens, vooral van de rijn-westphaalsche, en wij zullen vervolgens zien welke uitkomsten zij hebben verkregen.

Onder de staten van het tolverbond, welke steenkolen en ijzer produceren, bekleedt Pruissen den eersten rang. In het jaar 1857 produceerde Saksen 233,741 centenaars ruw ijzer en 22,492,573 centenaars steenkolen; Pruissen daarentegen 7,147,629 centenaars ruw ijzer en 194,191,236 centenaars steenkolen. Hiernaar kan men de verhouding afmeten, waarin de steenkolen- en de ijzerproductie van Pruissen staat tot de daaraan naastbijkomende van Saksen. In het jaar 1861 bedroeg in geheel Pruissen de productie van steenkolen en bruinkolen 301,601,473 centenaars. Uit andere tolverbondsstaten werden in Pruissen ingevoerd 13,408,640 centenaars; naar andere tolverbondsstaten werden uitgevoerd 13,408,640 centenaars, zoodat voor de consumtie zelve 277,160,042 centenaars overbleven. In genoemd jaar leverden de hoogovens 8,402,386 centenaars ruw ijzer; 584,391 centenaars gegoten goederen uit ertsen, 1,760,619 centenaars gegoten goederen uit ruw ijzer, 5,733,789 centenaars staafijzer, 815,871 centenaars ijzerblik, 421,496 centenaars ijzerdraad, 379,046 centenaars ruw staal, 209,920 centenaars gegoten staal, zoodat, indien men de andere ijzeren producten tot ruw ijzer reduceert, de totale behoefte aan ruw ijzer in Pruissen 11,415,491 centenaars bedraagt. Voor het jaar 1852 werd die behoefte geraamd op 15,658,208 centenaars. De consumtie is derhalve sedert dien tijd meer dan het dubbele gestegen, terwijl de eigenlijke productie nagenoeg verdrievoudigd is.

De beide westelijke provinciën, Rijnland en Westphalen vormen, benevens Silezië, de hoofdpunten der pruissische mijn- en metaal-industrie. Wij zullen hier alleen in beschouwingen treden over de steenkolen- en ijzerproductie van Rijnland en Westphalen, welke in de laatste jaren eene bijzondere ontwikkeling heeft ondervonden. De oprigting van vennootschappen tot de exploitatie van mijnen en smelterijen, alsmede de

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

aanleg van spoorwegen, welke in het verkeer buiten de bevaarbare rivieren voorzien, had eene op grootsche schaal vermeerderde werkzaamheid op het gebied der mijn- en metaal-industrie ten gevolge. De geld- en handelscrisis verlamde deze gedurende eenigen tijd. Zij had het nut dat zij vele kunstmatig gevoede illusiën vernietigde en de actiën der mijnen en ijzersmelterijen aan het beursspel onttrok, waaraan zij tot op het tegenwoordige oogenblik nog niet zijn teruggegeven. Verscheiden op losse grondslagen opgerigte vennootschappen ontbonden zich weder; verscheiden op gelijke wijze geëxploiteerde mijnen werden gestaakt. Verliezen aan gelden, wel is waar op groote schaal, waren het natuurlijk gevolg, daar hoogdravende prospectussen de kapitalisten hadden verleid tot het inteekenen op actiën en het maar al te spoedig bleek dat de daarvan gekoesterde of opgewekte verwachtingen ijdel waren. Dit geschiedde echter niet overal. De meerderheid der mijnen door vennootschappen geëxploiteerd doorstond de krisis. Zij maakten gebruik van alle nieuwe uitvindingen op technisch gebied tot vermindering der exploitatiekosten en daar het bestuur over het algemeen zuiniger werd en tengevolge van aanhoudend aandringen zoowel de staat als de transportmaatschappijen verligtingen verleenden, zoo werd de toestand der mijnen en smelterijen in den laatsten tijd gunstiger, ofschoon er nog veel te doen blijft, alvorens het mogelijk zal zijn om de concurrentie van het buitenland te bestrijden en de markt in het tolverbond uitsluitend te beheerschen. Bijzondere verdienste jegens de bevordering van het mijnwezen in Westphalen heeft de vereeniging voor de belangen van den mijnbouw in het oppermijndistrict Dortmund verworven, welke rusteloos zich beijverde om den afzet van steenkolen naar het oosten te vermeerderen door het verkrijgen van een lager vrachttarief, hetgeen haar eindelijk ook is gelukt.

Wij beginnen onze schets van de steenkolen-productie van Rijnland en Westphalen met een overzigt der afzonderlijke steenkoollagen. De voornaamste bevinden zich aan de Saar, in het Inde en Wurmdistrict bij Aken, Stolberg en Eschweiler, aan de Roer, alsmede bij Ibbenbüren. Het steenkolenbekken van de Saar behoort tot de zuidelijke voorste bergen van den Hundsrück en vormt, tusschen Nahe en Saar gelegen, een terrein ter lengte van 13 mijlen en ter breedte van eene mijl. De heerlijkste landschappen doen zich aan het oog van den wandelaar op, die deze streken doorkruist. Nu eens vestigt hij den blik op de bouwvallen van overoude burgten, op zonderling gevormde rotsen, dan weder op gothische kerken in de groene dalen, of hij wendt dien naar mijnen en smelterijen, die in het opper-Nahedal en aan de Saar getuigenis afleggen van den rijkdom van den grond aan steenkolen en ertsen, alsmede van de bedrijvigheid der inwoners. De lagen der steenkolen-formatie bestaan uit zware leem, welke vele overblijfselen van planten bevatten. Ter zijde van den spoorweg bij Neunkirchen ziet men op de plaatsen, waar de bergen doorgestoken zijn, versteende stammen van reusachtige varens, waaruit in den voorwereldlijken tijd de steenkolen door de zamenwerking van vuur en water gevormd werden. Het aantal mijnaderen, welke het exploiteren waardig zijn, bedraagt ruim 100, met eene totale dikte van 338½ voet kalksteenaderen, en enkele lagen van koolijzersteen. De heer VON DECKEN heeft berekend dat het gewigt der tusschen Saar en Blies gelegen gedeelte van de Saarbrücker steenkolen-formatie 90,8 billioen ponden met 72,6 billioen ponden kolenstof bedraagt, en tot vorming daarvan 1,004,177 jaren noodig zijn geweest.

De naastbijgelegen steenkolenlagen bevinden zich in het stroomgebied

der Inde en van den Wurm in het regeringsdistrict Aken, waar zich het hooge veen, een gedeelte der Ardennen steeds vlakker begint te worden. Kalksteen, zandsteen en leem, vergezellen hier de steenkoollagen. Men vindt daarbij ook aderen lood- en zinkerts; het eerste vooral bij Commern, het laatste inzonderheid bij Stolberg, alsmede op het zoogenaamde neutrale gebied bij Eupen en toebehoorende aan de maatschappij *de la Vieille Montagne*. De mijnaderen van de Inde zijn bolvormige maar regelmatige aderen; die van het Wurmdal daarentegen sterk opgeheven of diep ingezonken, zoodat hunne doorsnede voortdurende zigzaglijnen vormt. Terwijl de mijnen aan de Saar gedeeltelijk uit bakkolen, gedeeltelijk uit sinter- en zandkolen bestaan, vindt men in de Inde-streek de vetkolen, die bijzonder geschikt zijn voor de smelterijen, in het Wurmdistrict daarentegen glanzige of droge, welke voortreffelijk zijn voor huishoudelijk gebruik. Verscheiden technici zijn van meening dat de Saarkolen voor het smeltproces en andere industrieële doeleinden beter geschikt zijn dan de Roerkolen.

De mijnen in het Inde- en Wurmdistrict behooren aan particulieren of aan vennootschappen, waaronder de vereenigde maatschappij voor de steenkolenmijn-exploitatie. Aan de Saar zijn de meeste en de belangrijkste mijnen eigendom van den staat. Daartoe behooren de Gerhardsmijn bij Louisethal, de mijn von der Heydt in het Burbachthal, de Duttweilermijn in de nabijheid van Saarbrücken, de Heinitzmijn in het Holzhauerthal met kolossale coaksbranderijen, de Koningsmijn bij Neunkirchen, de Redenmijn tusschen Neunkirchen en Friedrichsthal, de Geislauterermijn, de mijn Altenwalde tusschen Sulzbach en Friedrichsthal, de Kroonprinsmijn bij Schwalbach. De grootste productie is die van de Gerhardsmijn.

De belangrijkste steenkolenmijnen van het Inde- en Wurmdistrict bevinden zich in de nabijheid van Eschweiler, gelijk de reiziger, die door middel van den spoorweg de landstreek doorsnelt, aan de vele schoorsteenen ontwaart, welke alom uit den groenen krans der boomen verrijzen. Hier is de mijn Centrum de belangrijkste. Andere liggen bij Stolberg, Herzogenrath en Bardenberg. De mijnen te Eschweiler waren reeds in de vijftiende eeuw in het bezit van den hertog van Gulick, want in 1492 deed een hunner de geschreven mijnregten naar die van Coll vervaardigen. In het jaar 1646 wordt REINHARD REKLINGHAUSEN als bestuurder der steenkolenmijnen te Eschweiler genoemd. Bardenburg is een groot dorp op twee uren afstands van Aken. Herzogenrath is een marktvlek in het Wurmdal en is gelegen aan den Aken-Dusseldorper-spoorweg. De exploitatie geschiedt door middel van grootsche stoommachines en de diepe mijnen, welke reeds sinds lang zijn voltooid, terwijl zij in vele mijnen in het Roerdal eerst begonnen worden. Onderstaande tabellen geven een overzigt van de sedert 1852 tot 1861 geproduceerde steenkolen in tonnen met opgave der waarde op de plaats van oorsprong.

ROERBEKKEN.

	Tonnen.	Thaler.
1852 :	9,609,810.	3,381,406.
1853 :	10,731,474.	3,942,994.
1854 :	13,350,496.	6,020,544.
1855 :	16,216,116.	9,003,610.
1856 :	17,552,509.	10,511,178.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

	Tonnen.	Thaler.
1857 :	18,176,280.	10,768,990.
1858 :	19,492,513.	11,431,209.
1859 :	18,966,777.	9,873,435.
1860 :	21,381,269.	9,082,160.
1861 :	24,823,105.	9,208,589.

BEKKEN VAN AKEN.

	Tonnen.	Thaler.
1852 :	2,125,696.	1,098,024.
1853 :	2,314,786.	1,190,425.
1854 :	2,767,405.	1,604,658.
1855 :	3,038,807.	1,906,354.
1856 :	3,090,752.	1,839,941.
1857 :	3,446,855.	2,101,023.
1858 :	3,533,199.	2,170,702.
1859 :	3,198,390.	1,735,808.
1860 :	3,159,324.	1,734,698.
1861 :	3,568,743.	1,818,211.

Het aantal der in 1861 in exploitatie gebragte mijnen en van hunne werklieden bedroeg in het Saarbekken 27 met 12,875 arbeiders; in het bekken van Aken 20 met 5330 werklieden. De gemiddelde prijs van een ton steenkolen bedroeg in 1861 aan de Saar 15,$_{27}$ groschen, bij Aken 15,$_{28}$ groschen. In het jaar 1852 was die prijs 12,$_{80}$ resp. 15,$_{50}$ groschen, zoodat de prijzen aan de Saar zijn gestegen. De verzending van de daar aanwezige mijnen geschiedt in de eerste plaats langs den waterweg van den Rijn en de Moezel, vervolgens per as en per spoor. De Rhein-Nahespoorweg voert de Saarkolen naar den midden- en boven-Rijn, alsmede naar Nassau en vooral naar het Lahndal, waarheen de beladen wagens door middel van de transport-inrigting bij Bingerbrück en vervolgens langs den Nassauschen Rijnspoorweg en den Lahnspoorweg vervoerd worden. De Ludwigshafen-Bexbacherspoorweg voert verder de Saarkolen naar de Pfalz en naar Baden, terwijl de spoorweg naar Forbach en Metz het vervoer naar Lotharingen en de Saarbrücken-Trier-Luxemburgsche spoorweg het transport naar het groothertogdom Luxemburg bezorgt. Na de voltooijing van den spoorweg Keulen-Trier zal de Saarkool algemeene verspreiding vinden in de Eifel, daar echter ook de concurrentie aantreffen van de Roer- en de Akensche kolen. Een spoorweg van Düren naar Call, waar groote loodmijnen aanwezig zijn, wordt thans aangelegd. Eene tweede zijspoorweg zal van Brühl naar Call loopen om de Roerkolen naar de Eifel te vervoeren. Reeds nu worden veel Roerkolen naar Trier verzonden, maar alleen tot huiselijk gebruik daar de Saarkolen sterk rooken en veel vuilnis veroorzaken.

De Eschweiler en Akensche steenkolen worden door middel van de Rijn- en Aken-Dusseldorpsche spoorwegen vervoerd. Daar evenwel de consumtie in de veelvuldige industrieële etablissementen van het regeringsdistrict Aken zeer groot is, zoo is het vervoer naar verafgelegen streken niet aanzienlijk. De nabijheid der grenzen en van de kom der Roerkolen belemmert insgelijks den afzet. In het jaar 1862 werden 2,287,637 centenaars naar stations van den Rijnspoorweg gezonden. Rekent men voor den Aken-Dusseldorper spoorweg evenveel, dan kan men nagaan

hoe groot de consumtie is op de plaats der productie en in haren naaste omgeving. Belgische steenkolen worden er niet meer aangevoerd.

Wij wenden ons thans tot de kolenlagen aan de Roer, daar de bij Homberg en Meurs ontdekte mijnen nog niet in exploitatie zijn. Het Roerdal bezit tot aan de uitmonding der rivier in den Rijn eene groote reeks industrieële etablissementen, bloeijende steden en dorpen, met eene welvarende bevolking. Wij behoeven hier alleen te noemen: Mülheim, Duisburg, Werden, Essen, Kettwig, Wetter, Hagen, Bochum, Witten enz. Tallooze mijnen en smelterijen dienen tot productie van steenkolen en ertsen en tot bewerking dezer laatste, terwijl verscheiden groote spoorwegen en eene menigte mijn-spoorwegen den afvoer van kolen, ertsen en metalen, alsmede den aanvoer van grondstoffen bezorgen. Waarheen men zijne blikken wendt, ontwaart men reusachtige schoorsteenen, hoort men raderen snorren, stoomwerktuigen zwoegen. De spoorwegen van Dusseldorp naar Soest en Rheine, van Deutz naar Minden en van Oberhausen naar Emmerik, verder van Duisburg naar Witten doorsnijden de belangrijkste steenkoolmijn- en smelterij-districten. Een nieuw ontworpen weg van Osterrath, een station aan den Keulen-Kleefschen-spoorweg, naar Essen en Munster, met eene inrigting voor het vervoer per as, zal voor den afzet van de steenkolen van de Beneden-Roer langs den linker Rijn-oever dienstig zijn, en de vele mijn-spoorwegen opnemen, verder ook den afzet der Roerkolen naar Nederland bevorderen, welke tot dusver slechts langs den waterweg plaats had. De kolenformatie van het Roerbekken bestaat uit koolschiefer en koolzandsteen met kolenaderen en leemijzersteen-lagen, uit koolvrije zandsteen en uit veelvuldig afwisselende leemschieferaardige steensoorten, als: kiezelschiefer, aluinschiefer en bitumineusen kalksteen. De steenkool houdende lagen bevatten ook kooljizersteen of blackband, welke in den jongsten tijd veel geproduceerd is en met andere, vooral Siegensche en Lahn-ertsen vermengd, naar de smelterijen wordt gezonden. De steenkolen-mijnbouw aan de Roer is oud en bevond zich vroeger in handen der vorstin-Abdis van Essen en van eenige dynasten. Eerst met de inbezitneming van het land door Pruissen begon het mijn- en smelterijwezen de tegenwoordige, steeds hooger stijgende vlugt te nemen. Hiervan getuigen niet alleen de van jaar tot jaar vermeerderde mijnen en fabrieken, maar ook de toenemende productie, welke zoo groot is geworden, dat de eigenaren der mijnen reeds hunne aandacht hebben gevestigd op eene overproductie en de middelen hebben in overweging genomen om hierin te voorzien.

De steenkolenlaag begint ongeveer in de nabijheid van Mülheim aan de Roer en strekt zich uit aan beide zijden dezer rivier, alsmede tot in de streek van Elberfeld over het brongebied van de Roer met een zijtak naar Keur-Hessen. Eene menigte vennootschappen en particuliere mijnbezitters legt zich toe op de exploitatie en tegeldemaking der aldaar liggende schatten van den grond. Op het einde van het jaar 1855 waren in het märkische mijndistrict 151 steenkolenmijnen in exploitatie en 614 stonden tijdelijk stil. Het Essen-Werdensche mijndistrict had in het jaar 1860 negentig mijnen in exploitatie. Terwijl in het jaar 1859 in het märkische district 38,554,280 centenaars geproduceerd werden, bedroeg de productie in het Essen-Werdensche district 39,415,772 centenaars. In het jaar 1860 verkreeg men daar 10,926,086 tonnen à 4 schepels tegen 9,343,780 tonnen in 1859. In het Roerbekken werden over het geheel verkregen:

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

Productie hoeveelheid in tonnen.		Geldswaarde in thaler.	
1852	9,609,810.	1852	3,381,406.
1853	10,731,474.	1853	3,942,994.
1854	13,350,496.	1854	6,020,544.
1855	16,211,116.	1855	9,003,610.
1856	17,552,509.	1856	10,511,178.
1857	18,176,280.	1857	10,768,990.
1858	19,492,513.	1858	11,431,209.
1859	18,966,777.	1859	9,873,435.
1860	21,381,269.	1860	9,082,160.
1861.	24,823,105.	1861	9,208,589.

In het jaar 1861 waren in het Roerbekken 270 mijnen met 25,068 arbeiders in werking. De gemiddelde prijs voor een ton aan de mijn bedroeg in 1852 $10,_{56}$ groschen, 1861 $11,_{13}$ groschen. De verzending geschiedt op verschillende wijzen. De grootste hoeveelheid wordt per schip langs de Roer afgevoerd. In het jaar 1860 werden afgezet: 1°. naar de Roer uit het Essen-Werdensche district 1,975,535 tonnen; 2°. naar den Keulen-Mindener spoorweg 6;392,829 tonnen; 3°. naar den Prinz-Wilhelm spoorweg 882,485 tonnen, 4°. cumulatief 1,021,835 tonnen. Het totale debiet voor geld bedroeg in 1860 10,272,686 tonnen tegen 8,281,906 tonnen in het vorige jaar. Op het einde van het jaar 1860 waren nog 678,338 tonnen voorhanden. Er werden ook 829,896 centenaars coaks afgezet en eene hoeveelheid van 824,482 tonnen steenkolen vercoakt. In het jaar 1862 vervoerde de Keulen-Mindener spoorweg circa 55 millioen centenaars, de Bergsch-Märkische spoorweg circa 40 millioen centenaars. Daaronder bevonden zich aanzienlijke hoeveelheden, welke langs den Roer-Sieg-spoorweg uit het Wittener district naar het Siegensche en Nassausche resp. van de Beneden-Roer langs den Keulen-Giessener spoorweg naar het Siegensche gezonden werden. Sedert de voltooijing der beide spoorwegen is over het geheel de afzet van steenkolen aanmerkelijk vermeerderd, daar de smelterijen in het district Siegen, op het Westerwald en in het Dyllthal gelegen thans steenkolen doen komen, die voor de opening van den Roer-Sieg-spoorweg 28 sgr. per centenaar, thans echter slechts 7 à 8 sgr. kosten. Somtijds echter waren in het geheel geen kolen te verkrijgen. De Wittener steenkolen worden veeltijds door middel van den spoorweg naar het Siegensche verzonden, terwijl Roerkolen over Deutz naar het Siegensche en Nassausche worden vervoerd. Op den Prinz Wilhelm spoorweg worden de kolen uit de streek van Steele naar Elberfeld en Dusseldorp gezonden.

Wij hebben reeds aangetoond, dat de vereeniging voor de belangen van het mijnwezen, welke haren zetel te Essen heeft, zich levendig interesseert voor de uitbreiding van den afzet van westphaalsche steenkolen naar het oosten. Hare bemoeijingen zijn met een goed gevolg bekroond. De noord-duitsche spoorweg-vereeniging heeft de vrachten voor steenkolen vastgesteld op een pfennig per centenaar en per mijl benevens 2 thaler expeditiekosten, waarbij zich de betrokken steenkolenmijnen verpligten moeten om een bepaald quantum te verzenden. Deze steenkolen worden met geregeld vertrekkende extra spoortreinen verzonden. De gevolgen van dezen maatregel waren weldra merkbaar. Bij de uitnemende hoedanigheid der westphaalsche steenkolen en hunne uitgebreide bruikbaarheid voor technische doeleinden, was het niet zeer moeijelijk de concurrentie met de engelsche steenkolen op te nemen, indien de vrachten niet te veel op den prijs invloed hadden geoefend. Deze toestand is nu

door genoemde verlaging aanmerkelijk veranderd. Op deze wijze kwamen de westphaalsche steenkolen naar Bremen, waar tot dusver de engelsche steenkolen de markt beheerschten. De silezische en saksische mijnbezitters zagen deze concurrentie met ongerustheid naderen. Het gelukte hun eindelijk de betreffende spoorweg-besturen over te halen om een gelijk tarief aan te nemen, zoodat thans silezische steenkolen naar Polen en Rusland verzonden kunnen worden.

Een beroemd technicus heeft berekend, dat de kosten van het vervoer van steenkolen met extra treinen slechts $0,_{602}$ pfennig per centenaar en per mijl bedragen, zoodat derhalve bij een tarief van 1 pfennig en met in aanmerking neming van het vervoer in massa nog eene aanzienlijke winst overblijft. Het is derhalve te verwachten, dat de drukkende expeditiekosten van 2 thaler per waggon zullen wegvallen. In den jongsten tijd heeft reeds eene verlaging plaats gegrepen. Bij de gedrukte steenkolenprijzen zou dit reeds van groot belang zijn. Berlijn is 75 mijlen van Essen verwijderd. De centenaar steenkolen kost derhalve tot het tarief van 1 pfennig per centenaar en mijl 6 sgr. 3 pfg. aan vracht. Berekent men den prijs van den centenaar aan de mijn slechts op 4 groschen, en voegt men de kosten van expeditie à $7\frac{2}{10}$ pfennig daarbij, dan verkrijgt men een verkoopprijs loco Berlijn van 10 sgr $10\frac{2}{10}$ pfg., welke te hoog is om met goed gevolg met de engelsche steenkolen te kunnen concurreren. Voor Maagdenburg en Brunswijk is de verhouding reeds gunstiger. Te Bremen zou bij den afstand van 41 mijlen van Essen de vracht per centenaar 4 sgr. $\frac{2}{10}$ pfg. bedragen. Daar heeft zich de westphaalsche steenkool in het afgeloopen jaar (1863) baan gebroken en aan de engelsche wezenlijke afbreuk gedaan. Het eerste gevolg van den aanvoer van westphaalsche steenkolen aldaar was dat men die op transatlantische stoomschepen gebruikte, om ze naar Cuba, Brazilië en Honoloeloe te vervoeren, op welke markten de duitsche steenkool reeds met de engelsche concurreert. In het jaar 1862 werden reeds met gewone treinen 217,300 centenaars, met extra treinen 4,482,900 centenaars over Minden uitgevoerd, of tegen 1861 reeds 2,980,900 centenaars meer. Hoezeer de verhouding op de Bremer markt veranderde, blijkt uit de volgende cijferopgaven. Bremen ontving in het jaar 1860 bij een verbruik van 8866 last steenkolen slechts 892 last of $10,_{6}$ pCt. uit Duitschland en de overige $84,_{4}$ pCt. uit Engeland. In het jaar 1861 heeft het bij een verbruik van 11918 last reeds 8989 last of 75 pCt. uit Duitschland en nog slechts 25 pCt. uit Engeland ontvangen. De westphaalsche steenkool heeft insgelijks ten gevolge der verlaging van de vrachten haren weg naar Thüringen en Keur-Hessen gevonden, en de concurrentie geopend met de steenkool uit Zwickau. In den jongsten tijd zijn extra-treinen naar Mainz, Darmstadt en Aschaffenburg ingerigt, zoodat de steenkool ook naar Frankenland zal komen. Neemt men echter in aanmerking, dat de jaarlijksche steenkolenproductie in een 46-jarig tijdperk, van 1812 tot 1858, van 6,272,392 centenaars tot op 77,970,052 schepels is vermeerderd, dat zij, gelijk wij hiervoren zagen in 1861, reeds bijna 100 millioen centenaars bedroeg, dan wordt de ijver verklaard, waarmede de producenten trachten nieuwe débouchés te verkrijgen.

Het naastbij is Nederland gelegen, en toch trekt dit land in verhouding het kleinste gedeelte van zijne behoefte aan steenkolen uit Westphalen. Engeland en België zijn de voornaamste leveranciers. Vermits Nederland bijna zonder brandstoffen is en alleen de turf met groote kosten verkrijgt, zoo zou de toevoer van goedkoope steenkolen van groot belang zijn. De staat echter, zoowel als de gemeenten hebben op de brand-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

stoffen zware verbruiks-belastingen gelegd, die voor 1000 kilogrammen steenkolen 16 francs 6 centimes bedragen, en deze vloeijen in de schatkist, terwijl enkele steden als Amsterdam en andere een accijns van 6 francs 59 centimes voor dezelfde hoeveelheid heffen. Nederland huldigt het vrijhandel-stelsel, en toch belast het een der belangrijkste brandstoffen met eene bovenmatige belasting, welke de consumtie belemmert en de vlugt der fabrieknijverheid tegenwerkt. Hoe meer steenkolen een land invoert, hoe levendiger zijne stoffelijke productie wordt. Nederland ontvangt wel is waar steenkolen uit België, Engeland en Rijn-Pruissen, maar niet in die mate als zou geschieden, indien de verbruiksbelasting verviel. Aan de Staten-Generaal is dan ook een wets-ontwerp ingediend tot afschaffing van de belasting. Het is te hopen dat het zal worden aangenomen, zoodat het aan Nederland grenzende Westphalen de geheele behoefte aan steenkolen van dat land zal kunnen dekken, zoodra de vrachtprijzen zullen zijn verminderd *). De aan de Rijnspoorweg-maatschappij geconcessionneerde spoorweg van Osterrath naar Essen zal van groot belang zijn voor het vervoer van de Roerkolen naar Nederland. Osterrath is namelijk een station op de lijn Keulen-Kleef, en ligt ongeveer tegenover Duisburg. De gemeenschap tusschen de beide Rijnoevers wordt door eene traject-inrigting bezorgd.

In de nabijheid van Essen en Mülheim aan de Roer bevindt zich eene menigte kolenmijnen, welke door spoorwegen onderling als ook met den Mülheim-Essener paardenspoorweg verbonden zijn. Deze laatste is door de Rijnspoorweg-maatschappij als stam voor den nieuw aan te leggen weg overgenomen. Voortaan zullen de beladen steenkolenwagens door middel van de traject-inrigting over den Rijn gevoerd, en langs den linker Rijnoever hetzij naar Nederland of naar de Eifel, den Midden-Rijn en Nassau vervoerd worden. De in aanleg zijnde spoorweg van Kleef naar Elten en Zevenaar, een station van den nederlandschen Rijnspoorweg, zal dienen om de steenkolen zonder oponthoud naar Nederland te vervoeren, terwijl een tweede spoorweg van Kleef naar Nijmegen, die in ontwerp is, ook strekken zal om de steenkolen te vervoeren naar het gedeelte van Nederland, dat op den linker Rijnoever is gelegen.

Daar de Osterrath-Essener spoorweg tot Bremen en Hamburg zal worden voortgezet, zoo worden aan de steenkolen-producenten van het Roerdal ook naar die zijde nieuwe uitzigten geopend. In de eerste plaats zal de spoorweg over Munster en Rheine gelegd worden, waar hij zich zal kunnen aansluiten bij de oostfriesche lijnen. Emden en Leer ontvangen reeds nu westphaalsche steenkolen. Emden is $32\frac{9}{10}$, Leer $29\frac{4}{10}$ mijlen van Dortmund verwijderd. Vermits de engelsche steenkolen daar meestal als ballast worden ingevoerd, zoo hebben deze nog de bovenhand. Na de voltooijing van den bedoelden spoorweg, zal echter de prijs voor westphaalsche steenkolen goedkooper worden gesteld, en ongetwijfeld voor $6\frac{1}{2}$ of 6 groschen per centenaar naar de haven van Emden geleverd kunnen worden. De vracht van New-Castle naar Leer en Emden bedroeg in 1861 per centenaar $4\frac{1}{4}$ sgr., terwijl de steenkolenvracht van Dortmund, dus de naastbij gelegen plaats van steenkolen-productie $3\frac{1}{3}$ à $3\frac{1}{2}$ sgr. was. Het verschil in kostprijs der steenkolen in Engeland en Westphalen ondersteunt echter nog tot dusver de engelsche leveranciers. Binnen weinige jaren zal de verhouding geheel anders zijn, namelijk wanneer het Rijn-Elve kanaal voltooid zal zijn, en dagelijks geheele reeksen beladen steenkolenschepen van de Roer naar de Noord- en Oostzee zullen varen.

*) Nadat dit artikel was geschreven, is het wetsontwerp tot afschaffing der belasting op de brandstoffen door de Staten-Generaal aangenomen, en met 1°. Maart 1864 in werking gekomen. Sommige gemeenten hebben den accijns afgeschaft.

Dat de Roerkolen ten opzigte van hunne verhittingskracht zeer goed met engelsche en silezische kunnen concurreren, is bewezen door de nasporingen van Dr. BRIX. De opper-silezische kolen gaven nu gemiddeld $710{,}_{640} = 45{,}_{440}$ warmte-eenheden per 100 pond, of wanneer men als grootere eenheid de warmtehoeveelheid aanneemt, welke vereischt wordt om 100 pond water in stoom te veranderen, dus volgens aanwijzing van den technicus bij de smelterijen Dr. PETERS 5365 warmte-eenheden = 1 stook-eenheid, gemiddeld $84{,}_8$ stook-eenheden per tolcentenaar. De beste steenkolen van de mijn Reden gaven $92{,}_2$ stook-eenheden. Bij 7 soorten van westphaalsche steenkolen vond BRIX gemiddeld $94{,}_8$ stook-eenheden per tolcentenaar. De ader Stenmansbank van de mijn Engelsburg leverde $97{,}_{93}$ stook-eenheden. Hiervoor geven 100 tolpond opper-silezische steenkolen gemiddeld $84{,}_8$, in maximum $92{,}_2$, westphaalsche gemengde kolen gemiddeld $94{,}_4$, in maximum $97{,}_3$ stook-eenheden, zoodat de laatste eene 12 pCt. hoogere verhittingskracht bezitten. De genoemde technicus heeft het rondborstig verklaard, dat de beste westphaalsche steenkolen de beste silezische in warmtekracht overtreffen; dat de westphaalsche gemengde vette kolen gemiddeld 12 pCt. meer geven, dan gemiddeld de silezische stukkolen, en dat de beste opper-silezische steenkolen van de mijn Königin Louise nog niet geheel de gemiddelde warmtekracht der westphaalsche vette kolen bereiken. Hieruit blijkt hoezeer deze laatste hunne débouchés kunnen uitbreiden, indien de staat de belasting op de steenkolenmijnen, en indien de spoorwegen de vervoertarieven verlagen.

Wij gewagen hier nog van de aan den staat behoorende steenkolenmijnen bij Ibbenbüren in Westphalen, wier productie in 1861 470,608 tonnen bedroeg, verder de mijnen in de omstreken van Minden met eene gemiddelde productie van 57,729 tonnen, om ons overzigt van den steenkolenmijnbouw te sluiten en tot de ijzerproductie in Rijnland-Westphalen over te gaan.

Als grondslag daarvan zijn de ertslagen te beschouwen, welke vooral in het siegensche het veelvuldigst voorkomen. Behalve de bij de steenkolen voorkomende blackband wordt ook nassausche roodijzersteen van de Lahn in de smelterijen aan de Roer en den Rijn gesmolten. Sedert de opening van den Roer-Sieg en den Deutz-Giessener spoorweg komen ook ijzererts en uit het Dillthal in Nassau ten verbruik.

Op den linker Rijnoever vindt men ijzersteenlagen op den Hündsrück en in de Eifel, namelijk in den omtrek van Schleiden en Call, waarheen thans van Düren een spoorweg wordt aangelegd. Later zal deze tot Trier worden voortgezet, en door een zijtak met den spoorweg op den linker Rijnoever worden in gemeenschap gebragt. De ertsen aan de Saar even als op den Hundsrück bestaan meestal uit leemijzersteen met gemiddeld 25 pCt. ijzergehalte. Tot verbetering der ertsen wordt nassausch roodijzersteen daarbij gevoegd. Aanzienlijke ijzermijnen vindt men te Neunkirchen, van den spoorweg van Bingen naar Saarbrücken, te Dillingen bij Saarlouis, Geislautern en Bettingen. De Hubertus-, Marien- en Alfsmelterijen verwerken bruinijzersteen van den Hundsrück, terwijl de Quintsmelterij in de nabijheid van Trier aan de monding van de Kyll in de Moezel gelegen, bij voorkeur Eifel-ertsen smelt. In de Eifel bevinden zich nog meer andere smelterijen, waarvan de bedrijvigheid echter gering is, vermits de steenkool of ontbreekt of bij aanvoer te kostbaar wordt. De sedert verscheidene jaren geprojecteerde Eifelspoorweg zal ook hier van

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

onberekenbaar nut zijn. In het district Düren liggen omstreeks 20 ijzersteenmijnen. Ook in de districten Prüm, Wittlich en Schleiden komen ijzerertslagen en ijzersmelterijen voor, maar deze bevinden zich in het bezit van particulieren. Te Aken, Stolberg en Eschweiler daarentegen behooren de mijnen aan vennootschappen. De vennootschap Phönix te Ruhrort heeft te Eschweiler-Auer bij Eschweiler een uitgestrekt etablissement met 33 poedelovens, 11 zweetovens en 4 pletterijen. Zij bezit ijzersteenmijnen in de Eifel alsmede in Nassau. In het boekjaar 1860/61 werden daar gefabriceerd 176,435 pond spoorwegschenen, 2,023,344 pond ijzerblik, 865,326 pond raderhoepels, 1,354,554 pond spoorwegraderen, 8,082,568 pond handelijzer, in het geheel 14,307,651 pond. De maatschappij Concordia te Eschweiler bezit insgelijks hoogovens. De maatschappij voor mijnbouw en ijzersmelterijen te Eschweiler heeft concessie voor het produceren van steenkolen, ijzer, kalmei en lood.

Wenden wij ons nu naar het land van Siegen, dan vinden wij daar een sedert eeuwen bloeijenden mijnbouw van ijzersteen, als ook de daarmede in verband staande ijzerproductie, welke van jaar tot jaar eene hoogere vlugt neemt. Het ijzergehalte van de siegener ertsen bedraagt 30 à 40 pCt. Men vindt zelfs bruin- en roodijzersteen van 60 à 70 pCt. Dit rijke gehalte, vereenigd met gemakkelijke smeltbaarheid, verleent aan de siegener ertsen eene groote waarde. Tien jaren geleden werden hoofdzakelijk houtskolen gebruikt in de ijzersmelterijen, steenkolen kostten te Siegen 25 à 28 groschen per schepel. Thans is deze toestand aanmerkelijk veranderd. Door de vergemakkelijking van vervoer, welke sedert twee jaren heeft plaats gehad, werden aanzienlijke hoeveelheden ijzerertsen naar de hoogovens aan den Rijn en aan de Roer verzonden. In het jaar 1862 werden alleen uit het district Siegen 180,000 tonnen tot den prijs van 200,000 thaler uitgevoerd. De totale productie aan ijzersteen in het siegensche bedroeg in het jaar 1863 317,993 tonnen ter waarde van 358,500 thaler.

In het district waren 17 hoogovens in werking, welke 485,000 centenaars ruw ijzer ter waarde van 717,000 thaler, en 109,000 centenaars ruw staalijzer ter waarde van 228,000 thaler produceerden. In weêrwil der vermeerderde productie is de geldswaarde verminderd, omdat de prijzen gedaald waren, zoodat op het einde van 1862 1000 pond houtskolen ruw ijzer 15 thaler, en gemengd met houtskolen en coaks geproduceerd ruw ijzer 14 thaler kostte. In ruw staalijzer was de handel beter. Gelijk uit het verslag der kamer van koophandel te Siegen blijkt, heeft de tentoonstelling te Londen de aandacht der Engelschen gevestigd op het siegener ruwe staalijzer, zoodat reeds aanmerkelijke verzendingen derwaarts hebben plaats gehad. De zoogenaamde verordening op de smelterijen en smederijen staat nog steeds de oprigting van meer hoogovens in den weg. De staat kan die echter niet zoo maar opheffen, en de belanghebbenden kunnen ook niet treden in het verleenen van schadeloosstelling aan degenen, die bij de opheffing dezer verordening oude regten en privilegiën zouden verliezen. De ijzergieterijen en de koelovens leverden 33,000 centenaars gegoten ijzer en 243,000 centenaars staafijzer, ijzerblik en ruw staal.

In het siegensche bevinden zich de meeste mijnen en fabrieken in handen van particulieren; de belangrijkste, de Müsener Stahlberg, is eenige jaren geleden overgegaan in het bezit van de Köln-Müsener vennootschap voor mijnexploitatie. De Stahlberg levert spaath-ijzersteen en werd reeds in de 14de eeuw geëxploiteerd. In het jaar 1862 produceerde de maatschappij 23,190 tonnen spaath-ijzersteen en 36,902 centenaars zilverhoudende lood en koperertsen. Op de hoogovens produceerde zij 9,080,000 pond staalijzer en op de smederijen 364,000 pond poedelstaal en 240,000 pond houtskolen-edelstaal. Bovendien werden 2923 pond zilver, 11,445 centenaars loodglit, 2020 centenaars lood en 705 centenaars koper gewonnen. Hoezeer de transportkosten door den spoorweg van Hagen naar Siegen verlaagd werden, blijkt uit het feit dat in het jaar 1862, 29,405 thaler minder aan vrachten betaald werden. Bij deze som komen nog 10,200 thaler bezuiniging bij de ertsproductie, 10,400 thaler in de grootere productie van ijzersteen en 7800 thaler in gunstige resultaten bij de smelterij-exploitatie. Over het algemeen hebben de smelterijen in de laatste drie jaren belangrijke veranderingen in hare productiekosten daardoor verkregen, dat zij zich de nieuwste technische uitvindingen eigen maakten, en een zuiniger bedrijf invoerden. Ook kwam haar de sedert 1 Januarij 1863 ingevoerde afschaffing der belasting op ijzerertsen op belangrijke wijze ten goede. Daardoor zijn de exploitatiekosten verminderd, zoodat de producenten in staat worden gesteld om aan de concurrentie van Engeland in het tolverbond beter het hoofd te kunnen bieden.

Eene andere vennootschap in het riviergebied van de Sieg, het Sieg-Rheinische-Bergwerks- und Hütten-Verein, heeft zijn etablissement in de nabijheid van Troisdorf, terwijl zijne ijzersteenvelden deels in het siegensche, deels in de omstreken van Siegburg zijn gelegen. De vennootschap heeft twee hoogovens in werking en produceerde in het jaar 1861 aan gegoten ijzer 14,714,715 pond, aan fijn ijzer, hoefijzer en fijne blikken 9,752,314 pond. Van producten der machinenfabriek werden in genoemd jaar voor 137,735 thaler omgezet. Hoe ook hier het spoorwegverkeer op de kosten van productie gunstig heeft gewerkt, blijkt uit het feit dat de mijn thans kalksteen verkrijgt à 16 sgr. per pond, terwijl deze hoeveelheid vroeger 25 sgr. kostte. Voor 1000 pond ruw ijzer werden gebruikt 2510 pond ijzersteen, 848 pond kalksteen en 1244 pond coaks.

De vennootschap Lenne-Roer in het Lennedal, alsmede de maatschappij Neu-Onge behooren met hare etablissementen tot het gebied van den Roer-Sieg spoorweg, welke daaraan eenerzijds de Roerkolen en anderzijds de ijzerertsen van het land van Siegen aanvoert. Beide maatschappijen hebben voornamelijk pletterijen en fabriceren alle soorten van ijzerblik. Aan de uitmonding der Lenne in de Roer komen wij tot het door talrijke ijzersmelterijen en steenkolenmijnen onderscheidene Roergebied. De Keulen-Mindener, de Bergisch-Märkische, de Witten-Duisburger, en de Prinz-Wilhelm spoorwegen zijn hier dienstbaar voor het kolossale vervoer van steenkolen, erts en ijzer. Van jaar tot jaar vermeerdert de ijzerproductie dezer streken; de stand daarvan blijkt het best uit het volgende overzigt. In het opper-mijndistrict Dortmund werden geproduceerd:

Jaren.	Aantal hoogovens.	Ruw ijzer centenaars.	Gegoten ijzer centenaars.	Te zamen centenaars.
1855	29	1,556,864	161,049	1,717,913
1856	36	2,275,363	169,393	2,444,756
1857	33	2,590,914	205,365	2,796,279
1858	31	2,318,216	207,464	2,605,680
1859	31	2,301,614	125,069	2,426,683
1860	27	2,586,839	139,425	2,726,264
1861	44	2,911,769	106,503	3,018,272

In het opperbergdistrict Bonn, waartoe ook de smelterijen aan den linker Rijnoever behooren, werd in 1861 in 83 hoogovens 3,828,428

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

centenaars ruw ijzer en 175,684 centenaars gegoten ijzer te zamen 3,704,112 centenaars geproduceerd. Op de geheele monarchie kwam in het genoemde jaar eene productie van 8,986,777 centenaars ruw ijzer. Hieruit blijkt hoe belangrijk de ijzerproductie der beide westelijke provinciën van Pruissen is, daar zij twee derden bedraagt van de geheele jaarlijksche voortbrenging. De productie van ijzererts was als volgt:

Jaar.	Opper-mijndistrict Dortmund. Tonnen.	Oppermijndistrict Bonn. Tonnen.
1855	406,655	1,015,366
1856	500,704	1,151,679
1857	746,733	1,291,570
1858	818,083	1,254,389
1859	594,608	944,085
1860	871,392	841,550
1861	890,447	1,163,566

Het spreekt van zelf dat de productie van ijzersteen de behoefte van de hoogovens niet dekt. Er worden ertsen uit het Siegensche, uit Nassau, en uit andere streken ingevoerd. De uitvoer uit het Siegensche is hierboven reeds opgegeven. De maatschappij Phönix te Ruhrort trekt van hare ijzersteenmijnen aan de Lahn circa 65 millioen pond jaarlijks, welke door 65 schepen op de Lahn en den Rijn naar de smelterijen van de Phönix worden gevoerd. Zij bezit ook ijzersteenmijnen bij Boppard, Honnef en Bensberg, welke echter thans niet geëxploiteerd worden. De ijzerertslagen van het land van Berg op den regter Rijnoever, zullen eerst dan later kunnen worden bewerkt wanneer de geprojecteerde spoorweg Keulen-Soest zal zijn aangelegd. Deze zal loopen door het Dhünthal over Wipperfürth en Hagen en derhalve streken doorsnijden, welke in industrieel opzigt van groot belang zijn en alle voorwaarden bezitten voor eene grootsche metallurgische exploitatie. Men meldt zelfs nu dat het bankiershuis OPPENHEIM te Keulen den verlangden borgtogt van 500,000 thaler heeft gestort, zoodat de concessie voor den Keulen-Soester spoorweg eerlang zal kunnen worden verleend. Hij zal door het Dhün- en het Volmedal naar Hagen loopen en zich te Soest bij den westphaalschen staatsspoorweg aansluiten.

In het jaar 1861 werden in het opper-mijndistrict Dortmund 146,941 tonnen bruinijzersteen, 152,774 tonnen spaathijzersteen en 535,713 tonnen kolenijzersteen of blackband gewonnen. Deze soort van ertsen bekleedt derhalve in de totale productie-hoeveelheid de eerste plaats. In het opper-mijndistrict Bonn werden in 1861 gewonnen 421,267 tonnen bruinijzersteen en 375,476 tonnen spaathijzersteen. Blackband komt in dit district niet voor. Aan de totale productie van ijzersteen van den pruissischen staat nam het opper-mijndistrict Dortmund in 1861 deel met $31,_2$ pCt. en het opper-mijndistrict Bonn met $31,_{20}$ pCt. De vermeerdering der ijzersteenproductie in Rijnland-Westphalen is van het grootste belang voor de toekomstige gesteldheid van de ijzerproductie zelve, daar zij de productiekosten door eigen winning der grondstoffen aanmerkelijk verlaagt. Nassausch ijzererts betaalt nog steeds hooge vrachten tot aan de smelterijen van den Neder-Rijn, ofschoon de prijzen aan de mijnen zeer laag zijn. FRIEDRICH HARKORT berekent in zijn werkje over de regten op het ijzer, de vracht van de mijnen aan de Lahn tot aan de uitmonding dezer rivier op 6 thaler 24 groschen per fuder van 6000 pond; voor laden, rijnvracht en lossen 2 thaler 6 sgr., zoodat alzoo 1000 pond

vrij aan wal op 1 thaler 15 sgr. te staan komen. Voor 1000 pond ruw ijzer zijn 2400 ponden erts à 1 thaler 13 sgr. noodig. De vracht naar de smelterij en de kolenvrachten bedragen 1 thaler 12 sgr. Derhalve hebben 1000 pond ruw ijzer alleen aan vrachten 5 thaler gekost, hetgeen fabelachtig voorkomt, en niettemin waar is. Op de spoorwegen is een verlaagd tarief voor het vervoer van ijzererts ingevoerd, zoodat de vrachten, wanneer de ertsen per spoorweg naar de smelterij verzonden worden, aanmerkelijk goedkooper zijn.

Belangrijk is de beschouwing van de brandstof bij het produceren van ruw ijzer en gegoten ijzer. In het jaar 1852 werden in het opper-mijndistrict Dortmund eerst 271,273 centenaars met coaks en 89,691 centenaars met houtskool gesmolten, terwijl in 1861 reeds 2,924,007 centenaars met coaks, 87,205 centenaars met houtskolen en 7050 centenaars met coaks en houtskolen geproduceerd werden. In het opper-mijndistrict Bonn kwamen in 1861 reeds 2,167,655 centenaars op coaks, 460,503 centenaars op houtskolen en 1,006,954 centenaars op gemengde brandstof. De engelschen smelten grootendeels met zuivere steenkolen, waardoor zij in staat zijn om hun ijzer goedkooper te verkoopen dan dit aan de duitsche producenten mogelijk is.

Het ruwe staalijzer heeft zijnen voornaamsten productiekring in het siegensche. De totale productie van ruw staalijzer bedroeg in 1861, 152,523 centenaars tegen 112,352 centenaars in 1852. De staalijzer productie in het opper-mijndistrict Dortmund bedroeg in 1861, 2,272,918 centenaars, daarvan waren met steenkolen 9,271,118 centenaars, met houtskolen 1800 centenaars gewonnen. In het opper-mijndistrict Bonn werden 1,840,183 centenaars of 1,783,224 centenaars met steenkolen en 56,959 centenaars met houtskolen geproduceerd. Eerstgenoemd district leverde bovendien nog 314,014 centenaars ijzerblik en 239,950 centenaars ijzerdraad; laatstgenoemd district 325,999 centenaars ijzerblik en 172,368 centenaars ijzerdraad. Van ruw staal werd in 1861 in Dortmund gewonnen 18,031 centenaars met houtskolen en 228,259 centenaars met steenkolen. In Bonn bedroeg de hoeveelheid met houtskolen verkregen 4200 centenaars, met steenkolen 116,002 centenaars.

Zoowel in Westphalen, met uitzondering van het land van Siegen, als aan den Rijn worden de meeste mijnen en smelterijen door vennootschappen geëxploiteerd. De belangrijkste vennootschappen voor smelterijen in Westphalen zijn de Phönix te Ruhrort, en de Hördermaatschappij te Hörde bij Dortmund. De Phönix bezit ijzermijnen te Ruhrort, Borbeck, Kupferdreh, Langheck en Eschweiler-Aue. In het boekjaar 1860—1861 werden 40,693,435 pond bewerkt ijzer geleverd. Daarvan kwamen alleen op het etablissement te Ruhrort 22,773,638 schenen, 2,309,462 pond blikken, 590,038 pond handelsijzer, 712,916 pond gegoten ijzer. De Hördermaatschappij produceerde in 1862 met drie hoogovens 45,126,348 pond ruw ijzer; daaronder waren 304,900 pond staalijzer en 779,370 pond gegoten ijzer. Zij gebruikte daartoe 102,676,779 pond erts, 36,468,219 pond kalksteen en 63,259,625 pond coaks, waaruit men kan berekenen dat voor 100 pond ruw ijzer $227,_5$ pond erts, $80,_8$ pond kalksteen en $140,_2$ pond coaks gebruikt werden. De maatschappij produceerde aan blackband 890,261 schepels, aan bruinijzersteen 57,504 schepels en voerde aan vreemde ertsen van verschillende soorten 13,864,800 pond in.

De hoofdzetel der ijzerindustrie is het Roerdal, derhalve Mülheim aan de Roer, Duisburg, Essen, Witten, Oberhausen, Dortmund, Hagen, Bochum enz. Eene opsomming der bijzondere maatschappijen of der afzon-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

derlijke bezitters van particuliere smelterijen zou ons te ver leiden. Het doel was hoofdzakelijk om in algemeene trekken eene schets te leveren van den steenkolen en ijzerertsmijnbouw, alsmede van de ijzersmelterijen in Rijnland-Westphalen, met uitsluiting van al hetgeen het technische betreft. De steenkool, of veeleer de uit steenkolen verkregen coaks, spelen bij het ijzersmelten de hoofdrol. De spoorwegen in de steenkolen en smelterijdistricten voorzien in het vervoer der grondstoffen en in de verzending van de vervaardigde fabricaten; dit wordt nog veel door willekeurige handelingen der spoorwegbesturen belemmerd. Het heeft dan ook niet aan klagten van de producenten bij de bevoegde autoriteit, het ministerie van koophandel, ontbroken. Het in uitzigt gestelde handelsverdrag tusschen het tolverbond en Frankrijk heeft aanleiding gegeven om den toestand van de Rijnsch-Westphaalsche ijzerindustrie en hare toekomst, met opzigt tot het verdrag, nader te onderzoeken. In eene memorie der gedelegeerden van de pruissische ijzerindustrie aan het huis der afgevaardigden, betreffende genoemd handelsverdrag, worden de maatregelen voorgeslagen, welke noodig zijn om de binnenlandsche ruwijzerproductie in staat te stellen om met de buitenlandsche te concurreren. Daartoe behooren: opheffing der belastingen op steenkolen en ertsen; afschaffing der riviertollen; het graven van kanalen; verlaging van vrachten op de spoorwegen voor alle grondstoffen per centenaar en per mijl tot op 1 pfennig voor staafijzer, schenen en platen, en eindelijk voor ijzerfabricaten tot op $1\frac{1}{2}$ pfennig. Sedert vele jaren behooren deze laatste eischen tot de geregeld wederkeerende, waarop echter nimmer acht is geslagen. Het zal aan de voortgezette beweging gelukken eindelijk de wenschen der ijzerindustrieëlen nader tot hunne verwezenlijking te voeren, waardoor dan de strijd der pruissische ijzerproductie, inzonderheid van de rijnsch-westphaalsche, tegen de overmagt der britsche of juister gezegd der schotsche smelterijen op de markten van het tolverbond zijne beslissing te gemoet zal gaan.

De Siegener en Lahnertsen staan gelijk met de beste engelsche en belgische. De Roerkolen behoeven ook de vergelijking met de belgische en engelsche niet te duchten. Het duitsche coaks-ruwijzer is zoo voortreffelijk en prijswaardig, dat het alleen van de hoogte der vracht afhangt of de engelschen nog verder op gelijke wijze als tot heden de markt zullen beheerschen. Thans kosten 100 pond pruissisch coaks-ruwijzer $1\frac{1}{6}$ à $1\frac{1}{2}$ thaler, loco Keulen, terwijl schotsch N°. 1 ruwijzer aldaar met inbegrip van invoerregt en vracht met $1\frac{7}{12}$ à $1\frac{2}{3}$ thaler betaald wordt. De pruissische smelterijen zijn derhalve in staat om aan Engeland de markt te betwisten. Staafijzer wordt te Keulen met $3\frac{1}{4}$ à $3\frac{1}{2}$ thaler per 100 pond betaald. De vergelijking van den prijs alleen is echter, gelijk de genoemde memorie teregt doet uitkomen, geen juiste maatstaf voor de waarde van verschillende producten der smelterijen. „Het is eene daadzaak, wordt in dat stuk gezegd, dat de Siegener en Lahnertsen voor de bereiding van kwaliteitsijzer, giet- en poedelstaal een materiaal leveren, dat het engelsche en belgische ruwe ijzer ver overtreft; het is een feit dat het duitsche façonijzer aan zuiverheid van pletting en van stof de belgische en engelsche normale producten ver overtreffen, dat duitsche spoorwegen en technici geheel andere eischen stellen dan dat in die landen gebruikelijk is. Overigens is de vooruitgang der duitsche ijzerindustrie toch duidelijk genoeg bewezen, wanneer men bedenkt, dat zij thans uit inlandsch ruw ijzer schenen tot 33 à 35 thaler per 1000 pond loco werk levert, terwijl zij voor 15 jaren dit uit vreemd ijzer à 50 thaler produceerde, dat zij thans ijzerblik à 40 en 42 thaler, staafijzer à 30 en 32 thaler vervaardigt, waarvoor nog in het jaar 1856 respectivelijk $75\frac{1}{2}$ en $56\frac{1}{2}$ thaler betaald werden."

Het graven van een kanaal van den Rijn naar de Elve, de aanleg van nieuwe spoorwegen, de successive opheffing der belastingen op den steenkolen mijnbouw, de verlaging van de spoorweg vrachten en tengevolge daarvan de uitbreiding der débouchés zullen binnen eenige jaren de Rijnsch-Westphaalsche ijzerindustrie met de belgische en engelsche tamelijk gelijk stellen. Reeds nu heeft het ijzerverbruik in Pruissen eene zeer groote uitbreiding erlangd. Men begroot dit op circa 12 millioen centenaars jaarlijks. In het jaar 1861 bezat Pruissen 1049 ijzersmelterijen met 60,724 arbeiders en bedroeg de totale waarde der productie van de smelterijen 67,095,518 thaler, welke voor het grootste gedeelte geheel nieuw verkregen werden, doordien men de ertsen, welke in den schoot der aarde rustten in bruikbare materialen herschiep. Op treffende wijze zegt de bekende memorie omtrent de toekomstige tolvereeniging van Duitschland: „Wat zijn de landbouw, de mijnbouw, de scheepsbouw, wat zijn de nijverheid en het fabriekwezen met hunne machines, wat alle middelen van verkeer zonder ijzer? Aan het gebruik van het ijzer is de geheele ontwikkeling der beschaving van een volk verbonden. Zonder ijzer is het geheele nijverheidsleven eener natie verlamd, zijn hare soldaten weerloos. Zonder ijzer derhalve geen welvaart, geen volksgeluk, geene vrijheid naar binnen, geene zelfstandigheid en onafhankelijkheid naar buiten denkbaar." Hoe gelukkig derhalve moet men een land niet achten, wanneer het, gelijk dit in Rijnland-Westphalen het geval is, steenkolen en ijzererts bezit en zijne nijvere bevolking het verstaat om met deze hoofdfactoren van de materiële productie van jaar tot jaar hare welvaart te vermeerderen. — K.

WILLEM VROLIK.

BEROEMD NEDERLANDSCH GELEERDE EN PHYSIOLOOG.

In de laatste dagen van het jaar 1863 ontviel aan Nederland een man die het tot sieraad strekte. Door zijne wetenschap had hij zich europesche vermaardheid verworven. Als staatsburger was hij aan de eer en de welvaart van den geboortegrond met innige ingenomenheid verbonden. In de zamenleving genoot hij algemeene achting als een man van vaste beginselen, van zuivere zeden, die zich niet schaamde voor zijne godsdienstige overtuiging uit te komen, die hem tot troost was; door zijne innemende voorkomendheid, welwillende hulpvaardigheid wist hij de genegenheid te winnen van allen die met hem in aanraking kwamen: WILLEM VROLIK, hoogleeraar aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam, algemeen secretaris der Koninklijke Academie van Wetenschappen, enz. Hij werd op den 29sten April 1801 te Amsterdam geboren. Zijn vader was GERARDUS VROLIK, zijne moeder, die hij, nog geen negen jaren oud zijnde, verloor, AGNITA SUSANNA VAN WALREE. Onder het oog zijns beroemden vaders bragt hij zijne jeugd door, werd later voor hooger onderwijs voorbereid onder de leiding van den utrechtschen remonstrantschen predikant VAN TEUTEM, ten wiens huize hij als knaap eenigen tijd woonde, en genoot zijne eerste wetenschappelijke opleiding aan de doorluchtige school zijner geboortestad. VAN LENNEP, VAN CAPELLE, VAN ROSSEM waren, met

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

hem, dien hij door een tweede huwelijk zijns vaders zijnen grootvader noemen mogt, den beroemden VAN SWINDEN, de hoogleeraren, wier lessen hij bijwoonde, behalve die van zijnen vader, die door onderrigt en voorbeeld bovenal op zijne vorming en de rigting zijner studiën beslissenden invloed had. In 1819 verwisselde hij deze leerschool met de hoogeschool van Utrecht, waar hij het onderrigt genoot van MOLL, BLEULAND, DE FREMERY, WOLTERBEEK, SUERMAN, HEYLIGERS en VOSMAER, ten wiens huize hij woonde, gedurende zijn driejarig verblijf aan die hoogeschool; hij had daar het zeldzaam voorregt, in den dagelijkschen omgang te deelen van eenen man, die door zijne luimige en geestige geschriften in Nederland eene algemeene bekendheid verworven heeft. VROLIK roemde hem bij het verlaten der hoogeschool als een' tweeden vader, dien hij niet genoeg danken kon voor zijne weldaden. Ook aan den bekwamen prosector KONING had VROLIK gedurende zijn verblijf te Utrecht veel te danken. Als student bewerkte hij een, in de Jaarboeken der utrechtsche hoogeschool opgenomen antwoord op de, voor het jaar 1824 uitgeschreven, prijsvraag *Over de ontleedkunde en de physiologie van het Gehoororgaan*, en verdedigde, onder het voorzitterschap van den hoogleeraar DE FREMERY, een *Specimen anatomico-zoologicum de Phocis et speciatim de Phoca vitulina* op den 20sten Maart 1822. Hij had voor het bewerken dier Verhandeling twee voorwerpen van *Phoca vitulina* ontleed, die hem uit Zeeland waren toegezonden, en die hij vooraf, gedurende eenigen tijd levend had waargenomen. In deze Verhandeling is vooral het been- en spierstelsel uitvoerig beschreven, terwijl er eenige platen aan zijn toegevoegd, waarvan de afbeeldingen door den Schr. zelven geteekend waren, hetgeen ook van vele volgende geschriften van VROLIK geldt, die zich eerst later bij vermeerderde bezigheid hierin door de hulp van vreemde handen deed vervangen. In beide deze geschriften, in zijnen studententijd bewerkt, is de invloed van het onderwijs van den geleerden DE FREMERY niet te miskennen, die de natuurlijke geschiedenis van het dierenrijk, gelijk zijn groote leermeester BRUGMANS, vooral door de ontleedkunde opheldere, en daarbij gebruik maakte van eene, wel niet uitgebreide, maar door keurige netheid uitmuntende verzameling, welke hij, zelf geen practisch ontleedkundige, met veel zorg en niet zonder groote geldelijke opofferingen had bijeengebragt en in eigendom bezat. Het werk van den beroemden ontleedkundige TIEDEMANN (*Zoologie zu seinen Vorlesungen entworfen*) werd bij voorkeur door DE FREMERY en zijne leerlingen gebruikt, en daar het onderwijs van DE FREMERY zich vooral tot de gewervelde dieren bepaalde, terwijl TIEDEMANN's werk niet verder dan tot de behandeling der zoogdieren en vogels is voortgezet, meent men dat ook hierin, althans gedeeltelijk, de reden te vinden is, waarom VROLIK later bij voorkeur de onderwerpen zijner nasporing onder de hoogere dieren zocht. Nog vóór dat VROLIK den graad van doctor in de geneeskunde verkregen had, begaf hij zich naar Parijs, vergezeld van twee akademie-vrienden, H. C. VAN HALL, thans hoogleeraar te Groningen, terwijl de andere, CONSTANT NICATI, een zwitser, thans nog de geneeskunde te Aubonne in de nabijheid van Lausanne uitoefent. Deze laatste was destijds reeds tot doctor bevorderd, en ook voor de *Dissertatie* van dien vriend had VROLIK de afbeeldingen geteekend. De drie vrienden woonden te Parijs te zamen. VROLIK bezocht dagelijks de hospitalen, kwam vooral in kennis met LISFRANC, den later zoo beroemd geworden heelkundige van het *Hôpital de la Pitié*, en volgde getrouw en met ingenomenheid de klinische lessen van ROSTAN in de *Salpêtrière*. Dat hier de tijd goed besteed werd, en zoo veel mogelijk ook de verzamelingen

van het Museum in den Plantentuin door VROLIK bezocht en bestudeerd werden, daarvan zijn in zijne volgende geschriften, gelijk mede in de brieven aan zijne tijdgenooten, overvloedige blijken voorhanden. Natuurlijk was het, dat VROLIK met goede aanbevelingen voorzien, te Parijs den toegang verkreeg tot vele der uitstekende geleerden, die destijds in het vak der natuurlijke geschiedenis deze stad tot sieraad verstrekten, en waaronder het genoeg zal zijn eenen GEORGE CUVIER en zijnen verdienstelijken, ofschoon minder algemeen bekenden broeder FRÉDÉRIC CUVIER, eenen GEOFFROY SAINT-HILAIRE en LACEPÈDE te noemen. Met BLAINVILLE kwam hij ook daardoor in nadere aanraking, dat deze over de *Phocae* afzonderlijk geschreven had, van welken arbeid VROLIK in het eerste gedeelte van zijn vroeger vermeld *Specimen* veel gebruik had gemaakt. Zoo keerde hij uit Parijs, na een tijdsverloop van zes maanden, in den aanvang van April 1823 in het vaderland terug, van zijn verblijf in die wereldstad rijke vruchten medebrengende voor zijne kennis en vorming. Te Amsterdam bewerkte hij toen zijne dissertatie *Over den veranderden loop der bloedvaten bij krommingen der wervelkolom*, tot welke de uitgebreide verzameling zijns vaders hem de belangrijke bouwstoffen leverde, en welke door hem in het openbaar te Utrecht op den 10den Junij 1823 verdedigd werd.

Het is blijkbaar, dat er twee takken der ontleedkundige wetenschap waren, waarmede VROLIK zich tot nu toe bij voorkeur had bezig gehouden: zij zijn vergelijkende en ziektekundige ontleedkunde. Hetgeen destijds den student bezig hield, maakte de hoofdbezigheid uit van veertig daarop volgende jaren: zoo beantwoordt het vervolg aan den aanvang, en die aanvang verklaart en voorspelt, wat men verder te wachten heeft. VROLIK heeft zich hierin voorzeker JOHANN FRIEDRICH MECKEL, den beroemden ontleedkundige, die destijds de Hoogeschool van Halle tot sieraad verstrekte, tot voorbeeld gesteld; althans VROLIK heeft met diens geschriften altijd eene groote ingenomenheid aan den dag gelegd.

Na zijne bevordering tot doctor in de geneeskunde trad VROLIK in den echt met THEODORA CORNELIA VAN DOORN, eene verbindtenis, welke hem gedurende geheel zijn werkzaam leven eene bron was van levensvreugde en ook van troost en opbeuring bij de, later niet achterblijvende beproevingen door herhaalde, smartelijke verliezen van geliefde kinderen. Na eene reize naar Berlijn, Dresden en de bekoorlijke streken, der zoogenaamde Sächsische Schweiz, vestigde zich het jeugdige echtpaar te Amsterdam, waar VROLIK de geneeskunde uitoefende, terwijl hij drie jaren later tot stads-geneesheer werd benoemd. Al den tijd, dien hij van de uitoefening van zijn beroep overhield, besteedde hij steeds onverdeeld aan de voortzetting zijner geliefkoosde nasporingen. Uit brieven van de twee eerste jaren van zijne vestiging te Amsterdam, aan vrienden geschreven, blijkt, dat hij destijds vele en daaronder zeldzame dieren, grootendeels zoogdieren, ontleed heeft. In 1826 verscheen van zijne werkzaamheid een openlijk blijk door de uitgave van eene *Disquisitio anatomico-physiologica de peculiari arteriarum in nonnullis animalibus dispositione.* CARLISLE had reeds in 1800 waargenomen, dat de slagaderlijke stammen der ledematen bij *Bradypoden* en sommige *Lemuriden* zich in een aantal, naast elkander in een' bundel voortloopende takken verdeelden. GAIMARD en OKEN hadden deze inrigting bij de *Bradypoden* niet kunnen ontdekken, en de opgaven weêrsproken; dit punt was alzoo wel waardig nader onderzocht en zoo mogelijk beslist te worden. VROLIK beschreef nu deze inrigting naauwkeuriger, ook bij den tweevingerigen Miereneter, waarvan

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

vroeger weinig bekend was. Ook de takverdeeling der slagaderen in de *tibia* der kalkoenen, werd door VROLIK beschreven en afgebeeld.

Te gelijker tijd met dezen arbeid verscheen het eerste deel van een tijdschrift, dat door H. C. VAN HALL, W. VROLIK en G. J. MULDER onder den titel van: *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen* bijeengebragt en uitgegeven werd. Dit tijdschrift werd tot 1832 voortgezet. Ook in deze verzameling komen, benevens eenige berigten en boekaankondigingen, enkele korte oorspronkelijke opstellen van de hand van VROLIK voor. Het tijdschrift heeft daarenboven destijds krachtig medegewerkt om de beoefening der natuurkundige wetenschappen in Nederland te bevorderen, terwijl het ook in de zuidelijke provinciën van het toenmalige koningrijk der Nederlanden medewerking en ondersteuning van meer dan één geleerde ondervond.

In het laatst van 1826 was VROLIK in de gelegenheid gedurende eenige weken een levend Kameleon waar te nemen. Hij schreef de merkwaardige kleursveranderingen, welke dit dier aanbiedt, aan het licht toe, misschien wat al te uitsluitend, volgens hetgeen J. VAN DER HOEVEN vijf jaren later bij twee voorwerpen van dezelfde soort opmerkte. De waarnemingen omtrent dit dier en de ontleding van het voorwerp, gedurende den daarop volgenden winter, gaven aanleiding tot een klein boekwerkje van VROLIK, dat in 1827 het licht zag, onder den titel van: *Natuur- en Ontleedkundige opmerkingen over den Chamaeleon.* Vooral is de tong met hare spieren naauwkeurig onderzocht, hoezeer daardoor hare zonderlinge uitrekking en uitschieting, welke bij het grijpen van insecten, die het dier tot voedsel verstrekken, worden waargenomen, niet volledig werd opgehelderd; een onderwerp hetgeen later nog tot vernieuwd onderzoek van engelsche en duitsche natuurvorschers aanleiding gaf.

Terwijl VROLIK voortging zich met de ontleding van verschillende dieren, waaronder ook een Zebu, in 1828 bezig te houden, werd hij in October van dat jaar tot buitengewoon hoogleeraar in de geneeskundige faculteit te Groningen beroepen, om er in het onderwijs der ontleedkunde en physiologie de plaats te vervangen, welke door den dood van G. BAKKER ledig geworden was. Na eenige aarzeling, immers hij moest zijne geboorteplaats, waar hij tot nu toe gelukkig gearbeid had, hij moest de rijke verzameling zijns vaders verlaten, meende hij echter die roeping te moeten aannemen, en op den 20sten Maart van 1829 aanvaardde hij zijn ambt met eene redevoering: *De foetu humano animalium minus perfectorum formas referente*, een onderwerp, hetgeen met zijne vergelijkend ontleedkundige onderzoekingen zamenhing. In de zomervacantie was VROLIK veel bezig in de ontleedkundige verzameling der groningsche hoogeschool, welke verrijkt was geworden met het kabinet van den beroemden PETRUS CAMPER en daardoor vooral veel bevatte, hetgeen VROLIK belang inboezemen en zijne kennis verrijken kon. Hij dacht er destijds over, om van die verzameling eenig nader berigt te geven; het is echter niet bekend, dat hij aan dat voornemen eenig gevolg gegeven heeft. Tegen het einde van dat jaar 1829 hield VROLIK zich bezig met het onderzoek van Cyclopen, en hij zag daaruit, dat TIEDEMANN bij deze aangeboren misvorming te algemeen de aanwezigheid van reukzenuwen ontkend had. Later verscheen te Groningen eene dissertatie: *de Cyclopia*, van den heer WEDEKIND uit Bentheim, onder VROLIK's leiding, die daarbij ook de figuren geteekend had. Eerst vier jaren later deed zich voor VROLIK de gelegenheid op, om dit onderwerp zelf opzettelijk te behandelen, in zijne met zes platen voorziene, uitgebreide verhandeling *Over den aard*

en oorsprong der Cyclopie. Hoofdzakelijk hield het opstellen zijner lessen hem in den aanvang van 1830 bezig en hij zou daarmede zeker onafgebroken, ook na de zomervacantie, zijn voortgegaan, wanneer niet in dat jaar, door den opstand van de zuidelijke provinciën, eene aanleiding gegeven was, dat de studerende jeugd aan al de Nederl. Hoogescholen zich onder de verdedigers van den vaderlandschen grond schaarde, en de stille oefeningen van het boekvertrek met de hantering der wapens verwisselde. In Groningen hadden twee Hoogleeraren gemeend hunne studenten zelven te moeten vergezellen en zich ook in de gelederen der verdedigers van den vaderlandschen grond te moeten scharen. De een was de hoogleeraar der godgeleerdheid, J. F. VAN OORDT, de ander was W. VROLIK, die beiden, als tweede luitenants onder bevel van kapitein VAN DER BRUGGHEN, bij de flankeur-compagnie der groninger en franeker studenten van November 1830 tot November 1831 de wapens gedragen hebben. Later heeft VROLIK zijn toen genomen besluit nooit afgekeurd; hij had daarbij de inspraak gevolgd van pligt en van innige gehechtheid aan zijn vaderland. Maar dit belet niet, dat een groot gedeelte van het jaar 1831 door de vaderlandlievende vrijwilligers in verveling werd doorgebragt, en dat, gelijk VROLIK schreef, toen hij uit de dienst ontslagen was, *„de eeuwige tijd van bijkans een jaar"* voor de wetenschap verloren was gegaan. Naar aanleiding van den volbragten tiendaagschen veldtogt werd hij, gelijk zijn ambtgenoot VAN OORDT, benoemd tot ridder der vierde klasse van de militaire Willems-orde.

VROLIK zou echter niet aan Groningen worden teruggegeven. De hoogleeraar C. G. B. SURINGAR was te Amsterdam in het jaar 1830 tot opvolger van den in jeugdigen leeftijd overleden HENRICUS BOSSCHA, tot hoogleeraar in de ontleed- en heelkunde aangesteld. Toen echter SURINGAR dit professoraat tegen de hem aangeboden betrekking van hoogleeraar in de praktische geneeskunde bij de klinische school verwisseld had, werd VROLIK in den zomer van 1831 tot zijn' opvolger aan het *Athenaeum Illustre* benoemd. Lang kon zijne keus niet achterblijven. Hoezeer hij te Groningen in eenen aangenamen kring van ambtgenooten en vrienden zich bewoog, had VROLIK echter nog te kort in die stad vertoefd om er sterk aan gehecht te kunnen zijn. Hij keerde dus, na eene afwezigheid van slechts ruim twee jaren, naar Amsterdam terug, waar hij op den 5den December 1831 zijne betrekking aanvaardde met eene rede: *De vinculo disciplinae physiologicae cum historia naturali.* Hij moest hier, behalve ontleedkunde en physiologie, ook natuurlijke geschiedenis van het dierenrijk onderwijzen, en een tijd lang, althans sedert 1843, ook geregtelijke geneeskunde. In later tijd heeft VROLIK, den grooten omvang der physiologie beseffende, dit gedeelte zijner lessen overgedragen aan eenen hem toegevoegden, jeugdigen ambtgenoot, prof. HEYNSIUS, maar voorts zijne lessen over ontleedkunde en dierkunde blijven geven tot aan den aanvang van het jaar 1863, toen zijne wankelende gezondheid hem naar rust deed omzien. Dertig jaren derhalve was VROLIK aan de geleerde instelling verbonden, waaraan hij zijne eerste wetenschappelijke opleiding genoten had, en waar hem nog gedurende geruimen tijd het zeldzaam voorregt te beurt viel zijnen achtingswaardigen vader tot ambtgenoot te hebben.

Wij willen nu een blik slaan op het ruime veld van VROLIK's werkzaamheid, en letten dan in de eerste plaats op hetgeen hij over vergelijkende ontleedkunde in het licht gaf.

Daartoe behoort vooral eene monographie over den Chimpanze, die in de fransche taal het licht zag, en in zeer groot formaat met fraaije ge-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

steendrukte platen, op eigen kosten door hem werd uitgegeven onder den titel: *Recherches d'Anatomie comparée sur le Chimpansé.* Hoezeer deze soort van vierhandig zoogdier reeds in het laatste jaar der zeventiende eeuw door EDWARD TYSON ontleedkundig beschreven was, onder den titel: *Orang-Outang sive Homo sylvestris or the Anatomy of a Pygmie. By* EDWARD TYSON M. D. etc. London, 1699 (Het dier was geen Orang-Outang maar een Chimpanze; men verwarde destijds die namen dikwerf; zoo ook TULPIUS in zijne *Observ. med.*), eischte toch dat onderzoek vele aanvulling, en beantwoordde niet aan den tegenwoordigen toestand der wetenschap. De hoogleeraar GERARDUS VROLIK had in 1840 een vrij groot voorwerp van den Chimpanze gekocht, en dat voorwerp werd nu door zijnen zoon tot onderzoek gebezigd; een onderzoek, dat vooral over de myologie veel opheldering gaf, terwijl VROLIK in den tekst niet slechts de spieren van den mensch, maar ook, van zijne vroegere nasporingen gebruik makende, die van vele andere zoogdieren, van de Lemuriden, van den Beer, den Leeuw, den Zoebu, den Kangeroe met die van den Chimpanze vergeleek. In het geraamte is de trapsgewijze afklimming nagegaan van den Chimpanze tot de Lemuriden.

Een andere uitgebreide arbeid op het veld der vergelijkende ontleedkunde is de verhandeling over den *Hyperoodon.* Van deze soort der orde van de walvischachtige zoogdieren, welke sommige engelsche schrijvers niet oneigenlijk *Bottle-Nose Whale* genoemd hebben, was een meer dan 23 voet lang voorwerp in Julij 1846 te Zandvoort gestrand; door de bemoeijingen van den hoogleeraar J. G. S. VAN BREDA, secretaris van de holl. maatschappij der wetenschappen, hadden de directeuren dier maatschappij besloten, opdat het niet voor de wetenschap zou verloren gaan, dit voorwerp aan te koopen en aan VROLIK het onderzoek daarvan opgedragen. De Verhandeling, die de uitkomsten van dat onderzoek bevat, werd in 1847 door de holl. maatschappij der wetenschappen met goud bekroond, en zag in 1845 het licht onder den titel van: *Natuur- en Ontleedkundige Beschouwing van den Hyperoodon.*

Tot eene andere afdeeling der walvischachtige dieren, die der *Herbivora,* behoort het geslacht der zee-koe of lamantijn, waarvan de Heer G. VROLIK in 1851 twee voorwerpen had aangekocht. De onderzoeking van deze diersoort door WILLEM VROLIK, gaf aanleiding tot de *Bijdrage tot de Natuur- en Ontleedkundige kennis van den Manatus Americanus.*

De oprigting van eenen dierentuin te Amsterdam, in navolging van hetgeen buitenslands in vele voorname steden reeds lang bestond, vond in VROLIK eenen warmen voorstander, terwijl hij daardoor tevens meer dan eens gelegenheid had merkwaardige voorwerpen voor zijne onderzoekingen te erlangen.

Zoo verschenen nog op het gebied der vergelijkende ontleedkunde eenige grootere en kleinere bijdragen van VROLIK's hand, waaronder in de eerste plaats genoemd moeten worden de *Recherches d'Anatomie comparée sur le genre Stenops* d'ILLIGER. In deze Verhandeling kwamen eenige opmerkingen voor, welke op vroegere opgaven van den hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK betrekking hadden en daarmede in strijd waren. De tegenspraak, die laatstgenoemde in die verhandeling ondervonden had, werd door hem in een tegenschrift beantwoord. Thans zijn beide schrijvers aan de wetenschap door den dood ontrukt; op hunnen arbeid onpartijdig terugziende, kan men niet anders verklaren, dan dat in sommige punten de een, in andere de tweede de waarheid op zijne zijde had. Maar gelukkig is het verschil van meening voor beiden slechts korten tijd een grond van verwijdering geweest; de verzoening kon tusschen deze mannen, die beiden slechts met eerlijke wapenen wilden strijden en beiden de waarheid zochten, niet lang achterblijven. Zij had ten gevolge, dat zij te zamen, onder denzelfden titel van de eerste verhandeling van VROLIK, eenige jaren later een gemeenschappelijken arbeid ondernamen. Een andere gemeenschappelijke arbeid van beide ontleedkundigen verscheen onder den titel van: *Nasporingen omtrent vaatvlechten bij onderscheidene diervormen;* deze hadden, behalve op den *Bradypus tridactylus,* vooral op vogels betrekking *).

In het jaar 1844 gaf VROLIK over eene, vroeger nog nooit ontleedkundig onderzochte zoogdieren-soort van Celebes eenige nasporingen in het licht, onder den titel: *Recherches d'Anatomie comparée sur le Babyrussa.* In 1851 maakte VROLIK eenige ontleedkundige opmerkingen bekend over *Dasyurus Ursinus;* eindelijk gaf hij *Ontleedkundige Nasporingen over Dendrolagus inustus* in het licht, benevens nog vele kleine geschriften.

Door zijn onderzoek van den Chimpanze en de Lemuriden was VROLIK in staat gesteld om een zaakrijk en beknopt ontleedkundig overzigt te ontwerpen der vierhandige zoogdieren, hetwelk in de groote en algemeen geachte *Cyclopaedia of Anatomy and Physiology* onder redactie van ROBERT TODD het licht zag. Hij had dit overzigt echter reeds in 1843 opgesteld. Van een anderen aard is een nederduitsch werk, dat VROLIK in 1853 begon, en waarvan het derde of laatste deel in 1860 het licht zag, onder den titel van: *Het Maaksel en Leven der Dieren.* Het was bestemd om de Zoölogie op eene populaire of op eene algemeen bevattelijke en onderhoudende wijze, volgens haren tegenwoordigen toestand, te behandelen. De schrijver heeft zich in de drie door hem bewerkte deelen alleen tot de gewervelde dieren beperkt. Het geheel is met aanhalingen, vooral uit de fransche letterkunde, waarin VROLIK van zijne eerste vorming af veel belang had gesteld, afgewisseld, en ademt eenen godsdienstigen geest, die het onderzoek der natuur dienstbaar poogt te maken aan de verheerlijking des Scheppers. Belangrijk zijn voor de wetenschap vooral de twee eerste deelen, waarin de zoogdieren en vogels behandeld zijn, door het aan elke orde toegevoegde overzigt van het inwendige maaksel, in welk overzigt VROLIK een aantal bijzonderheden, aan de uitkomsten zijner eigene nasporingen ontleend, ingevlochten heeft.

Thans zouden wij nog moeten gewagen van eene reeks onderzoekingen, welke de onvermoeide geleerde ondernomen heeft op het veld der ziektekundige ontleedkunde. Wij willen ons slechts bepalen tot twee hoofdwerken, welke te zamen een geheel uitmaken.

Het een is een werk over de aangeboren gebreken, en bestaat uit twee boekdeelen, die in 1840 en 1842 het licht zagen. De oorspronkelijke titel van het werk was: *Handboek der Ziektekundige Ontleedkunde,* maar toen de schrijver later van de voortzetting afzag, koos hij den titel van: *De menschelijke vrucht, beschouwd in hare regelmatige ontwikkeling.* Het rijke museum zijns vaders, aan wien hij dat werk opdroeg, leverde hem vele bijdragen tot de voltooijing van zijnen geleerden arbeid. Daaraan sluit zich eene tweede onderneming, bestemd om door afbeeldingen op te helderen, hetgeen het Handboek door beschrijving had doen kennen, namelijk de *Tabulae ad illustrandam Embryogenesin Hominis et Mammalium,* in 1849 voltooid, niet minder dan 100 platen in steendruk, in groot 4°.-formaat, waarvan het grootste aantal figuren (335) oorspronkelijk, en de overige, minder talrijke, uit de beste vroegere plaatwerken

*) Zie het Levensberigt van SCHROEDER VAN DER KOLK, hiervoren blz. 264.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

over dit onderwerp overgenomen zijn. Aan dit werk viel de zeldzame eer te beurt van door de fransche academie van wetenschappen in 1850 bekroond te worden met den prijs van het legaat van den baron DE MONTHYON. Met deze twee werken van VROLIK is naauw verbonden het opstel *Teratology*, hetwelk in TODD's *Cyclopaedia* het licht zag, en waarschijnlijk in het jaar 1847 door hem werd opgesteld.

Uit dit weinige zal de lezer eenig denkbeeld hebben verkregen van de voornaamste wetenschappelijke werkzaamheden van WILLEM VROLIK.

Ligtelijk zou iemand, die VROLIK niet persoonlijk gekend had, na de vermelding te hebben aangehoord van eene zoo groote menigte geschriften, tot het denkbeeld komen, dat hij een kamergeleerde was geweest, steeds opgesloten in zijn studeervertrek of in zijne ontleedzaal, en voor niets anders tijd vindende dan om zich in deze naaporingen te verdiepen.

Dit was echter geenszins het geval. Wij willen eerst kortelings gewagen van zijne buitenlandsche reizen. Hij bezocht Engeland in Julij en Augustus 1840 en bestudeerde aldaar het onovertroffen museum van HUNTER in het College of Surgeons, waar hij met OWEN persoonlijk kennis maakte, gelijk met WATERHOUSE in het britsch museum. In dezelfde maanden bezocht hij in 1843 Engeland, Schotland en Ierland enz.

In 1850 bezocht hij een gedeelte van Savoye en Zwitserland, waar hij met zijnen ouden Academievriend NICATI den togt rondom den Mont-Blanc maakte; in 1856 doorreisde hij een groot gedeelte van Frankrijk en Duitschland; in 1857 bezocht hij Parijs ten derden male, en begaf zich van daar naar Bonn, ter bijwoning van de bijeenkomst der natuuronderzoekers, welke daar in September gehouden werd. Eene groote reis ondernam hij in 1858 in gezelschap van zijnen broeder den oud-minister van financiën Dr. A. VROLIK, naar Praag, Weenen, Venetië, Milaan, Turyn. Nog in 1862 bezocht hij een gedeelte van Duitschland. Zijne bekende geschriften hadden hem overal bij geleerde buitenlanders eene geopende deur doen vinden.

Wij willen hier niet spreken van zijne veelvuldige bemoeijingen in stedelijke inrigtingen, in de armenverzorging der kerkelijke gemeente waartoe hij behoorde of in ondernemingen van algemeen nut. Alleen willen wij nog vermelden dat hij gedurende ruim dertig jaren verbonden was aan de hoogste wetenschappelijke instelling van Nederland.

Op den 19den December 1829 tot correspondent der eerste klasse van het koninklijk nederl. Instituut benoemd, werd hij in 1832 lid dier klasse en in 1845 haar secretaris. In 1851 werd VROLIK bij de Academie van Wetenschappen, die de eerste klasse van het Instituut verving, in diezelfde betrekking geplaatst, en later, bij de uitbreiding der Academie, haar algemeene secretaris.

Wat hij in deze laatste betrekking was, kan het duidelijkste blijken uit hetgeen zijn vriend, de hoogleeraar J. VAN DER HOEVEN, aan wiens gedachtenisrede, opgenomen in het *Jaarboek* der Academie, wij vele bijzonderheden hebben ontleend, van hem zegt: „de Academie heeft in hem een harer ijverigste leden verloren, wiens naam zij nooit vergeten kan, zoolang zij blijft bestaan."

Een zoo werkzaam en welbesteed leven kon niet voorbijgaan zonder dat daaraan erkenning ten deel viel. Wij zullen hier geene opgave mededeelen van de vele binnen- en buitenlandsche genootschappen en academiën, waarvan aan VROLIK het lidmaatschap was opgedragen, wij zullen ons tot enkele bepalen."

VROLIK was lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg, van het provinciaal Utrechtsch Genootschap, lid consultant van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, enz. Buitenlandsch lid van de Belgische Academie te Brussel, van de Academie te Dijon, honorair lid van de koninklijke Academie te Dublin, lid van de Duitsche Academie der natuuronderzoekers, correspondent van de Goettingsche societeit der Wetenschappen en van de Fransche Academie van geneeskunde, en correspondent van de Academie der Wetenschappen te Petersburg, eene onderscheiding, welke hem in 1862 te beurt viel. In 1855 was VROLIK ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw geworden, en in 1859 viel hem ook de onderscheiding te beurt van tot Kommandeur der Orde van de Eikenkroon te worden benoemd.

Terwijl VROLIK in zijnen werkkring en in zijne wetenschappelijke loopbaan zich over veel voorspoed verblijden mogt, werden hem echter ook gevoelige slagen toegebragt en bleef hij voor het leed niet gespaard, dat met het levenslot des menschen, ook van den meest bevoorregte, verbonden is. Uit zijn huwelijk werden hem zeven kinderen geboren, twee zonen en vijf dochters. De zonen bleven voor hem gespaard, maar van zijne vijf dochters moest hij er vier door den dood verliezen. Een zijner kinderen verloor hij, toen het dochtertje nog geen jaar geleefd had, de drie andere op meer gevorderden leeftijd; zijne oudste dochter, reeds gehuwd en moeder in 1860. Toen hem zijne tweede dochter, THEODORA WILHELMINA, in 1846 ontviel, die in den bloeijenden leeftijd van 17 jaren overleed, schreef hij aan een zijner vrienden van haar langdurig en geduldig lijden en voorbeeldig gerust en getroost afsterven, en voegde er de gevoelige woorden bij: „God beloone haar voor het geluk, dat zij haren ouders deed genieten." Bij het verlies eener andere dochter in 1851, die hem, na eene korte ziekte van slechts weinige dagen, van het hart werd gescheurd, verklaarde hij diep getroffen te zijn en te bidden om geloof en berusting. Maar, toen eindelijk ook in 1860 zijne oudste dochter, gehuwd met Mr. J. C. S'JACOB, hem ontviel, betuigde hij bij herhaling, dien slag niet te boven te zullen komen. Na het overlijden zijner jongste dochter in September 1851, meende hij in verdubbelde werkzaamheid afleiding te kunnen vinden of althans te moeten zoeken, en werkelijk had de onderneming van een zijner omvangrijke geschriften daaraan vooral haar ontstaan te danken. Het was evenwel maar al te waar, de laatste slag had hem verpletterd. Zijne, vroeger zoo ongeschokte gezondheid begon in 1861 te wankelen. In 1862 nam zijne ongesteldheid blijkbaar toe, hoezeer hij nog zijne bezigheden, schijnbaar even opgewekt en met dezelfde naauwgezetheid als vroeger verrigtte. In den aanvang van 1863 gevoelde hij zich genoopt zijn ontslag als hoogleeraar aan te vragen.

Een verblijf in de heerlijke en gezonde streken van Gelderland gaf geen beterschap. Vermagerd en verouderd keerde hij terug. Na veel lijden bezweek hij eindelijk den 22sten December 1863 aan eene hartziekte. —

G.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

GROTTEN EN HOLEN IN OOSTENRIJK.

Den vriend der natuur biedt een land, gelijk Oostenrijk, dat door een europeesch hoofdgebergte, de Karpathen, over zijne geheele lengte wordt doorsneden, en waartoe 110 mijlen van de centrale reeks der Alpen behooren, in elk opzigt een rijken schat van natuurschoonheden en merkwaardigheden aan. Het zijn inzonderheid de met ijs bekleede toppen der Alpen, de granietwanden van de Tatra, waar de geleerde overal gelegenheid tot studeren vindt, en welke de bewondering van den tourist opwekken. Het is echter niet alleen in de vorming der oppervlakte, in den rijken schat der flora en der fauna, dat de natuurvorscher voldoening vindt, maar ook in het binnenste der aarde, bij de mineralogische schatten, bij den geologischen bouw der bergen, ontsluit zich voor zijne nasporingen eene nieuwe wereld, waarvan de verschijnselen betrekkelijk nog eene menigte onopgeloste raadselen bevatten; het is „de onderaardsche wereld der oostenrijksche holen en grotten."

Het talrijkst zijn de holenformatiën, welke dikwijls geheele groepen vormen, in Karniole, Hongarije, Moravië, Dalmatië en Istrië, waar zij, vooral in de laatstgenoemde provinciën, dikwerf tot beneden het vlak der zee dalen, terwijl men ze in de Alpen nog boven de sneeuw-linie aantreft. Reeds zijn meer dan 200 holen en grotten bekend, waarvan de meesten in Karniole en Hongarije zijn gelegen, en nog gedurig worden nieuwe ontdekt.

Wil men een schetsmatig overzigt geven van de oostenrijksche holen, dan schijnt het doelmatigst om die naar de rigting der gangen in drie verschillende klassen te verdeelen, nl. de horizontale, de verticale, en die welke uit de vereeniging dezer beide klassen ontstaat. Tot de eerste klasse behoort de beroemde hongaarsche Banadla, bij Aggtelek in het Görmer comitaat, het langste na het Mammouth-hol in Kentucky, met een hoofdingang van 3062 vademen lengte; tot de tweede klasse behoort de Tebich-grot bij Triëst, 1011 voet diep; tot de derde, de gecombineerde klasse de St. Karziongrot bij Triëst, waar zich in de zijwanden van den 500 voet diepen afgrond drie grotten bevinden, en waar zich in het aan den voet slechts over eene lengte van 220 vademen onderzochte hol de Recca-rivier uitstort.

De kalkformatiën zijn voor de holvormingen de gunstigste steenen, men vindt die zoowel in den oerkalk, als in de oudere devonsche kalk, in de jurakalk, in de krijtformatie, en de krystallinisch veranderde kalk.

Gaan wij het eerst over tot de horizontale holen, dan onderscheiden wij volgens de classificatie van professor Dr. A. SCHMIDT te Ofen, holen en grotten. Onder de eerste verstaat hij de zoodanige, welke het bed vormen van eene onderaardsche rivier, terwijl hij onder de benaming van grotten, drooge gangen verstaat. Wel is waar bevinden zich in grotten ook wateren, als kolken en kleine meren, maar dit zijn staande wateren. De grotten zijn voorzeker vroeger holen geweest, maar het loopende water is in den loop der tijden verdwenen, of heeft zich onder de grotten nieuwe holen gevormd, hetgeen het verschijnsel opheldert dat men dikwerf grotten en holen verdiepingsgewijze boven elkander aantreft, gelijk de bekende Adelsberger grot, onder en naast welke de Poik-rivier zich zijne waterholen heeft uitgespoeld. Onder de verschijnselen, welke men zoowel in holen als in grotten aantreft, behooren de zoogenaamde puinhoopsbergen, welke door het instorten van gewelven en het doorbreken van zijwanden zijn ontstaan, en de treffendste gezigten opleveren.

De ingangen der holen en grotten zijn meestal naauwe spleten of eene klove, zelden een grootsch portaal, maar waar een zoodanig aanwezig is, dan heeft het ook een hoogst indrukwekkend voorkomen, zoo als het portaal van het Unz-hol bij Plania in Karniole, dat eene breedte heeft van 60 en eene hoogte van 80 voet. Bovendien wisselen in beide steeds groote ruimten met naauwe ingangen af, en in beide vindt men kleine bronnen, zoowel opspringende, als zoodanige, welke van het doorzijpelende bovenwater afkomstig zijn. Even zoo vindt men in beiden op enkele plaatsen een sterken val van waterdroppels, welke bij behoorlijke verlichting een tooverachtig gezigt opleveren. Ook de dropsteenformatie hebben beide gemeen, met dit onderscheid echter, dat zij in de grotten van veel grooter afmetingen zijn.

Het karakteristieke tusschen holen en grotten is nog dat de eerste slechts uit een kanaal bestaan, terwijl de laatste verscheidene vertakkingen en zijgangen hebben, welke te zamen genomen dikwerf grooter zijn, dan de hoofdgang zelf. Zelden doorboren horizontale holen en grotten een berg geheel, zooals de Tunnel-grot bij Frauenmauer, en wanneer dit het geval is, dan is uit bijomstandigheden gebleken, dat zij niet bruikbaar zijn, gelijk dit bij eene menigte wateren van het Karst-gebergte het geval is, die plotseling in den grond verdwijnen en eerst aan gene zijde van den berg weder te voorschijn komen.

Een karakteristiek kenmerk der streken van den Karst zijn de verticale holenschachten; deze vindt men vooral in Karniole, Istrië en Dalmatië, maar ook elders, waar zich Karst-structuren bevinden, als in het Bihar-gebergte, tusschen Hongarije en Zevenbergen. Het meest hebben zij eene trechtervormige gedaante, of vormen een ketelaardige holte, waaraan men in Karniole den naam geeft van Dolina (slavonisch woord, holte beteekenende). Gewoonlijk is de eene wand der Dolina veel steiler dan de overige en is de bodem bedekt met losgebroken steenen en bovengrond. Daardoor vormen zij waterzuigers voor de onderaardsche kanalen en bevorderen in zich eene welige vegetatie, hetgeen ze tot ware oasen in het woeste Karst-gebergte maakt. Somwijlen verstoppen zich de afvoerkanalen tijdelijk en dan vertoonen de Dolinen het treffende verschijnsel van de zoogenaamde vijvers (Tó), zooals op het kalkplateau van het Bihar-gebergte, bij eene hoogte van ongeveer 4500 voet boven het vlak der zee. Bij deze trechtervormige verdiepingen vindt men, voornamelijk op den Karst nabij Triëst eene menigte bronsoortige gaten, welke op een afstand door niets aangeduid worden en zich plotseling voor den voet van den onbedachten wandelaar openen. Deze bronnen, meestal slechts eenige voeten in doorsnede, dalen in den regel kokerachtig met loodregte wanden neder en hebben grootendeels eene zeer aanmerkelijke diepte, zij hebben geen staand water en dienen tot toevoerpijpen aan de onderaardsche kanalen. Eene vrij diepe soortgelijke schacht, 384 voet diep, vindt men in de nabijheid van het dorp Briszhiaka op den Karst; de diepste van deze soort is de zoogenaamde Trebichgrot, 1011 voet diep, maar zij bestaat uit verscheidene niet loodregt boven elkander staande schachten. In den Neder-Karst bij Triëst, in de nabijheid van den oever der zee, vindt men wel is waar soortgelijke schachten, met water op den bodem, maar dan ligt de zool beneden het vlak der zee. Nog treft men, maar zelden, eigenlijke zoogenaamde katavotrons, dat zijn gelijkgronds zich openende afgronden aan, welke aan vlietende wateren of aan tijdelijke bovenwateren een onderaardschen afloop verschaffen. Het onderscheid tusschen de waterholen en de katavotrons bestaat daarin dat bij deze laatste onmiddellijk binnen hunne monding de loodregte af-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3
挟み込み物

GROTTEN EN HOLEN IN OOSTENRIJK.

Den vriend der natuur biedt een land, gelijk Oostenrijk, dat door een europeesch hoofdgebergte, de Karpathen, over zijne geheele lengte wordt doorsneden, en waartoe 110 mijlen van de centrale reeks der Alpen behooren, in elk opzigt een rijken schat van natuurschoonheden en merkwaardigheden aan. Het zijn inzonderheid de met ijs bekleede toppen der Alpen, de granietwanden van de Tatra, waar de geleerde overal gelegenheid tot studeren vindt, en welke de bewondering van den tourist opwekken. Het is echter niet alleen in de vorming der oppervlakte, in den rijken schat der flora en der fauna, dat de natuurvorscher voldoening vindt, maar ook in het binnenste der aarde, bij de mineralogische schatten, bij den geologischen bouw der bergen, ontsluit zich voor zijne nasporingen eene nieuwe wereld, waarvan de verschijnselen betrekkelijk nog eene menigte onopgeloste raadselen bevatten; het is „de onderaardsche wereld der oostenrijksche holen en grotten."

Het talrijkst zijn de holenformatiën, welke dikwijls geheele groepen vormen, in Karniole, Hongarije, Moravië, Dalmatië en Istrië, waar zij, vooral in de laatstgenoemde provinciën, dikwerf tot beneden het vlak der zee dalen, terwijl men ze in de Alpen nog boven de sneeuw-linie aantreft. Reeds zijn meer dan 200 holen en grotten bekend, waarvan de meesten in Karniole en Hongarije zijn gelegen, en nog gedurig worden nieuwe ontdekt.

Wil men een schetsmatig overzigt geven van de oostenrijksche holen, dan schijnt het doelmatigst om die naar de rigting der gangen in drie verschillende klassen te verdeelen, nl. de horizontale, de verticale, en die welke uit de vereeniging dezer beide klassen ontstaat. Tot de eerste klasse behoort de beroemde hongaarsche Banadla, bij Aggtelek in het Görmer comitaat, het langste na het Mammouth-hol in Kentucky, met een hoofdingang van 3062 vademen lengte; tot de tweede klasse behoort de Tebich-grot bij Triëst, 1011 voet diep; tot de derde, de gecombineerde klasse de St. Karziongrot bij Triëst, waar zich in de zijwanden van den 500 voet diepen afgrond drie grotten bevinden, en waar zich in het aan den voet slechts over eene lengte van 220 vademen onderzochte hol de Recca-rivier uitstort.

De kalkformatiën zijn voor de holvormingen de gunstigste steenen, men vindt die zoowel in den oerkalk, als in de oudere devonsche kalk, in de jurakalk, in de krijtformatie, en de krystallinisch veranderde kalk.

Gaan wij het eerst over tot de horizontale holen, dan onderscheiden wij volgens de classificatie van professor Dr. A. SCHMIDT te Ofen, holen en grotten. Onder de eerste verstaat hij de zoodanige, welke het bed vormen van eene onderaardsche rivier, terwijl hij onder de benaming van grotten, drooge gangen verstaat. Wel is waar bevinden zich in grotten ook wateren, als kolken en kleine meren, maar dit zijn staande wateren. De grotten zijn voorzeker vroeger holen geweest, maar het loopende water is in den loop der tijden verdwenen, of heeft zich onder de grotten nieuwe holen gevormd, hetgeen het verschijnsel opheldert dat men dikwerf grotten en holen verdiepingsgewijze boven elkander aantreft, gelijk de bekende Adelsberger grot, onder en naast welke de Poik-rivier zich zijne waterholen heeft uitgespoeld. Onder de verschijnselen, welke men zoowel in holen als in grotten aantreft, behooren de zoogenaamde puinhoopsbergen, welke door het instorten van gewelven en het doorbreken van zijwanden zijn ontstaan, en de treffendste gezigten opleveren.

De ingangen der holen en grotten zijn meestal naauwe spleten of eene klove, zelden een grootsch portaal, maar waar een zoodanig aanwezig is, dan heeft het ook een hoogst indrukwekkend voorkomen, zoo als het portaal van het Unz-hol bij Plania in Karniole, dat eene breedte heeft van 60 en eene hoogte van 80 voet. Bovendien wisselen in beide steeds groote ruimten met naauwe ingangen af, en in beide vindt men kleine bronnen, zoowel opspringende, als zoodanige, welke van het doorzijpelende bovenwater afkomstig zijn. Even zoo vindt men in beiden op enkele plaatsen een sterken val van waterdroppels, welke bij behoorlijke verlichting een tooverachtig gezigt opleveren. Ook de dropsteenformatie hebben beide gemeen, met dit onderscheid echter, dat zij in de grotten van veel grooter afmetingen zijn.

Het karakteristieke tusschen holen en grotten is nog dat de eerste slechts uit een kanaal bestaan, terwijl de laatste verscheidene vertakkingen en zijgangen hebben, welke te zamen genomen dikwerf grooter zijn, dan de hoofdgang zelf. Zelden doorboren horizontale holen en grotten een berg geheel, zooals de Tunnel-grot bij Frauenmauer, en wanneer dit het geval is, dan is uit bijomstandigheden gebleken, dat zij niet bruikbaar zijn, gelijk dit bij eene menigte wateren van het Karst-gebergte het geval is, die plotseling in den grond verdwijnen en eerst aan gene zijde van den berg weder te voorschijn komen.

Een karakteristiek kenmerk der streken van den Karst zijn de verticale holenschachten; deze vindt men vooral in Karniole, Istrië en Dalmatië, maar ook elders, waar zich Karst-structuren bevinden, als in het Bihar-gebergte, tusschen Hongarije en Zevenbergen. Het meest hebben zij eene trechtervormige gedaante, of vormen een ketelaardige holte, waaraan men in Karniole den naam geeft van Dolina (slavonisch woord, holte beteekenende). Gewoonlijk is de eene wand der Dolina veel steiler dan de overige en is de bodem bedekt met losgebroken steenen en bovengrond. Daardoor vormen zij waterzuigers voor de onderaardsche kanalen en bevorderen in zich eene welige vegetatie, hetgeen ze tot ware oasen in het woeste Karst-gebergte maakt. Somwijlen verstoppen zich de afvoerkanalen tijdelijk en dan vertoonen de Dolinen het treffende verschijnsel van de zoogenaamde vijvers (Tó), zooals op het kalkplateau van het Bihar-gebergte, bij eene hoogte van ongeveer 4500 voet boven het vlak der zee. Bij deze trechtervormige verdiepingen vindt men, voornamelijk op den Karst nabij Triëst eene menigte bronsoortige gaten, welke op een afstand door niets aangeduid worden en zich plotseling voor den voet van den onbedachten wandelaar openen. Deze bronnen, meestal slechts eenige voeten in doorsnede, dalen in den regel kokerachtig met loodregte wanden neder en hebben grootendeels eene zeer aanmerkelijke diepte, zij hebben geen staand water en dienen tot toevoerpijpen aan de onderaardsche kanalen. Eene vrij diepe soortgelijke schacht, 384 voet diep, vindt men in de nabijheid van het dorp Briszhiaka op den Karst; de diepste van deze soort is de zoogenaamde Trebichgrot, 1011 voet diep, maar zij bestaat uit verscheidene niet loodregt boven elkander staande schachten. In den Neder-Karst bij Triëst, in de nabijheid van den oever der zee, vindt men wel is waar soortgelijke schachten, met water op den bodem, maar dan ligt de zool beneden het vlak der zee. Nog treft men, maar zelden, eigenlijke zoogenaamde katavotrons, dat zijn gelijkgronds zich openende afgronden aan, welke aan vlietende wateren of aan tijdelijke bovenwateren een onderaardschen afloop verschaffen. Het onderscheid tusschen de waterholen en de katavotrons bestaat daarin dat bij deze laatste onmiddellijk binnen hunne monding de loodregte af-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

grond zich opent, waarin het water nederstort. De beroemdste van deze katavotrons is de Campanésca bij Vaskóh in het Bihar-comitaat, waarin onder eene 12 ellen breede en 10 ellen hooge rotspoort zich een nog niet gemeten afgrond opent, welke een onbeduidend vlietend watertje opneemt. De meest grootsche verschijnselen der onderaardsche wereld ontstaat door de verbinding van de horizontale en verticale holenformatie. Bij de Dolinen is, gelijk wij reeds hebben gemeld, de eene wand meestal steiler dan de andere, somtijds geheel loodregt; in dezen wand openen zich, hetzij aan den bodem, of ook daarboven horizontale grotten, somtijds verscheiden boven elkander, waarbij in de onderste niet zelden eene onderaardsche rivier dwars doorloopt. Tot de beroemdste van die holgrotten telt men de dolinen van St. Kanzian bij Triëst en de Mazocha (stiefmoeder) in Moravië; van deze laatste is de loodregte wand 653 voet diep, terwijl de oppervlakte van den bodem 390 voet lang en 162 voet breed is, en waar aan de eene zijde de Buskawa-beek uit een hol komt stroomen en aan de andere zijde ook weder in een hol afvloeit.

Omtrent het ontstaan der holen is men het thans zoo ver volkomen zeker dat zij niet van zuiver Vulcanischen oorsprong zijn, maar of zij van Neptunischen oorsprong zijn, is eene nog niet volkomen opgeloste vraag. De moeijelijkste oplossing leveren de tallooze schachten van de Karst. Het gemakkelijkst vinden wij de verklaring, wanneer wij, en dit kunnen wij met eenige zekerheid aannemen, dat in het binnenste van de kalk der holen, talrijke oorspronkelijke blazen-ruimten, soms van belangrijke afmetingen, aanwezig waren, en dat daaruit de verschillende holen formatiën zijn ontstaan. Bij de dolinen hebben voorzeker doorbraken van bovenlagen plaats gevonden, terwijl de horizontale holen hunne vorming door wateruitspoelingen verkregen hebben. Op tallooze plaatsen zijn de werkingen der onderaardsche watervloeden, door lagen van zand en leem te erkennen en op menige plaatsen ontwaart men zelfs zeer duidelijk de wrijvingsvlakten, welke ontstaan zijn door de rolsteenen welke door de strooming voorbijgesleurd werden. Door de watervloeden zijn de wanden tusschen de naast en boven elkander liggende blazen, doorgebroken en alzoo de gangen ontstaan, terwijl de blazen meer of minder groote koepels en zalen vormden. Natuurlijk heeft bij al deze vormingen de steenformatie een groot aandeel gehad aan den graad der uitholing, welke het werkzaamste was, wanneer de rigting van de strooming het gesteente trof in de ligging zijner lagen. Niet minder hebben voorzeker ook vulcanische uitbarstingen eene groote medewerking daarbij gehad; wat echter de inwendige versiering der holen betreft, zoo hebben de dropsteenformatiën het meest alleen gedaan.

Uit dit alles blijkt dat de holenformatiën voor den geoloog nog menige belangrijke zijde kunnen opleveren, en wanneer eerst het grootste gedeelte der holen van deze streken op de geologische kaarten naauwkeurig aangeteekend is, dan zal menige lichtstraal op de voorwereldlijke stroomingen vallen, welke een hoofdrol moeten hebben gehad bij de vorming der holen.

Wat de luchtgesteldheid der oostenrijksche holen betreft, zoo is die in alle tot dusver bekende volkomen voor de ademhaling geschikt en slechts in zeer enkele gevallen vindt men op den bodem onbeduidende lagen koolzuur. De temperatuur verschilt weinig van de gemiddelde temperatuur van den bodem; zij wisselt, met uitzondering der ijsgrotten, over het algemeen tusschen 8 en 11 graden RÉAUMUR. Voor de mineralogie heeft de holenkennis het minste belang; hoogstens zou de verschillende structuur der dropsteen-formatiën eenige waarde voor haar

hebben; niet minder arm is de flora subterranea, want de door SCOPOLI genoemde 70 verschillende plantenvormingen, treft men meestal slechts in de mijnen aan; die, welke in de holen en grotten gevonden zijn, behooren allen tot de paddestoelen, en vooral de klassen agaricus en telephonus.

Daarentegen levert de fauna eene opmerkelijke menigte van species op, en bevinden zich onder de kevers zeer fraaije en prachtige exemplaren. Hierbij moet men doen opmerken, dat het beslissende kenmerk voor de troglobien, dieren uitsluitend in holen levende, is het geheel ontbreken van gezigtsorganen, of indien zij ze hebben, dan slechts gebrekkig gevormde. Ook egels, spinnen en scorpioenen zijn vertegenwoordigd, niet minder de duizendpooten; de merkwaardigste van alle troglobien blijft echter de olm (hypochthon), *Proteus Sanguinus* genaamd, een vuil vleeschkleurig, hagedisaardig dier, waarvan bereids zeven verschillende soorten op 31 verschillende plaatsen ontdekt zijn. De olm bereikt eene lengte van 9 duim, heeft vierkante dunne pooten, drie teenen aan de voor- en twee aan de achterpooten en aan beide zijden van den hals drie uithangende bundels kieuwen; de gezigtsorganen zijn onduidelijk ontwikkeld. Hij voedt zich met kleine waterslakken en kuit van kikvorschen en vischen. In grootere hoeveelheden is de olm tot dus ver in de Unz- en Palmina holen door professor Dr. A. SCHMIDT, uit Ofen, waargenomen. Omtrent de voortplanting van dit diertje is men het nog niet in het reine, evenwel pleiten anatomische onderzoekingen van professor HYRTL, welke zeer ontwikkelde ovariën en aan het einde van den eileider een alleen bij eijerenleggende naakte insecten voorkomende klier ontdekte, er voor dat de olm tot de eijeren leggende dieren behoort. Men kan hem jaren lang bewaren in vaten, welke van het licht zijn afgesloten. Tot de holenformatie moet men nog twee diersoorten rekenen, welke wel is waar, geene eigenlijke holendieren, maar „grotten beminnende" (troglophilen) zijn, wij willen de tallooze species van vledermuizen, welke aan de ingangen van alle holen en grotten, dikwerf in ontzaggelijke hoeveelheden voorkomen, en eene soort duiven, welke de holen in het Karst-gebergte gebruiken tot broei- en slaapplaatsen. Nog zijn wij met de holen-fauna niet gereed en wij kunnen onmogelijk een hoogst interessante en eigenaardige afdeeling derzelve voorbijgaan, zonder melding er van te maken, namelijk de „voorwereldlijke fauna" voor welke de grotten de rijkste vindplaatsen zijn en zoowel troglobische als troglophile soorten opleveren, waarbij aan te merken is dat allen, tot de hoogere diersoorten, namelijk de roofdieren behooren. De oostenrijksche holen hebben tot dus ver voorwereldlijke overblijfselen van beeren, dassen, honden, hyena's, en katten, opgeleverd; ook overblijfselen van een klein stevig rund werden in de grot van Meziad in 1858 door Dr. PETERS ontdekt, alsmede op andere plaatsen overblijfselen van knaagdieren. Het veelvuldigst zijn de overblijfselen der voorwereldlijke beeren (*ursus spelaeus*) vertegenwoordigd. Men kan niet aannemen dat al deze dieren juist daar geleefd hebben en gestorven zijn, waar men thans hunne beenderen vindt; ook zijn zij niet gelijktijdig gestorven, maar men vindt de beenderen van dieren bij elkander, die nooit onderling in gezelschap leven, als hyena en das, ook heeft men onder den druipsteen-bodem der grotten nog nooit een volledig geraamte gevonden, integendeel zijn de gevonden beenderen dikwerf gebroken en afgerold, hetgeen bewijst dat de overblijfselen van bij eene geweldige aardomwenteling vernietigde dieren door het water zijn bijeengespoeld.

In alle tijden hebben holen en grotten aan de menschen tot schuil- en wijkplaats gediend en gedeeltelijk vormen zij nog als in de Luegger-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

grot in Karniole en in de Promonta-grotten bij Ofen, menschenwoningen, daarom vindt men in onderscheidene ook overblijfselen van menschelijke werken, welke onze verbazing wekken, als in de Abaligether, Paplika.

Uit al het tot dus ver medegedeelde blijkt voldoende, dat holen en grotten niet alleen voor den natuuronderzoeker, maar ook voor den tourist, die de schoonheden en grootsche tafereelen der natuur bewondert, een rijken schat tot bevrediging van hun streven en kunne wenschen opleveren. Te betreuren is het echter dat juist dit gedeelte der natuurmerkwaardigheden voor den zoekende zoo weinig ontsloten is, want de meeste oostenrijksche holen en grotten zijn tot dus ver voor het algemeen publiek deels nog in het geheel niet, en deels zeer gebrekkig toegankelijk gemaakt. Te bejammeren is het ook dat zij grootendeels door afsluiting, noch door behoorlijk toezigt voor boosaardigen moedwil en baatzuchtige verzamelingsmanie beveiligd zijn, waardoor aan de heerlijke druipsteenformatiën groote schade wordt toegebragt. Het ware zeer te wenschen dat zeer spoedig van de zijde der oostenrijksche regering hierin een krachtige stap werd gedaan, hetgeen zekerlijk zeer goed met de voordeelen der bijzondere bezitters ware overeen te brengen. De bekende Adlerbergs-grot is tot dus ver de eenige, welke zich in een geregeld toezigt verheugt en onder beheer staat van eene bijzondere grotten-commissie; niettemin blijft nog veel te doen over. Nog zijn, maar gebrekkig, de grot van Corgnale, de steenen trap in de doline van St. Kanzian, alsmede de Tebich-grot bij Triëst en de Aggteleker Banadla in Hongarije door deuren gesloten en gidsen daarbij aangesteld. Bovenal moet men daarop aandachtig zijn, dat tot verlichting nooit pikfakkels, maar alleen kaarsen of wasfakkels gebruikt worden, omdat door den rook der fakkels de druipsteen formatiën aanmerkelijk in schoonheid verliezen.

Alvorens over te gaan tot eene nadere beschrijving van eenige der beroemdste en merkwaardigste holen en grotten, achten wij het noodzakelijk om eerst nog iets te zeggen over de vorming en de chemische zamenstelling van den druipsteen als zijnde de steensoort, welke in de grotten de opmerkzaamheid van den beschouwer en onderzoeker inzonderheid tot zich trekt.

De druipsteen formatiën worden verdeeld in die welke van den grond opstijgen, stalagmiten, en die welke van het gewelf afhangen, stalaktiten. Somtijds vermengen zich beide soorten tot een geheel en strekken zich dan uit van het gewelf tot den grond. De stalagmiten vormen bijna altijd kegels, somtijds van belangrijken omvang aan de basis; de grootere hebben op den top eene holte, in welke het water druipt, en bij het overloopen over de randen zijne kalkdeelen afzet en de zijwanden allengs versterkt.

Het meest verscheiden is de vorm der stalaktiten van het fijnste pijpje tot aan de dikste kegels. Elke stalaktite is aanvankelijk een klein pijpje dat volgender wijze wordt gevormd: de droppel, die zich aan het gewelf vormt, blijft zoolang hangen tot dat zijne zwaarte de adhaesie heeft overwonnen en hij nedervalt, gedurende dien tijd heeft de kalk, welke zich in het water bevindt, den tijd gehad om zich als eene kleine ring af te zetten. Dit zich steeds herhalende proces vormt eindelijk een pijpje dat de dikte heeft van eene pennenschacht tot op een halve duim in middellijn. Het inwendige van het pijpje vult zich allengs met kalkspaath, terwijl het aan de buitenzijde afloopende water door kalk af te zetten, het pijpje voortdurend versterkt. De vorming van den druipsteen is echter alleen mogelijk door de oplosbaarheid van de koolzure kalk in koolzuurhoudend water, over welks gehalte en vermengingsverhouding Dr.

ZIPPE de volgende inlichting geeft: „De kalk bevat koolzuur ijzeroxydule, dat door het opnemen van de atmospherische zuurstof in oxyde wordt veranderd. Daarbij ontwikkelt zich koolzuur, dat zich met den nederslag verbindt en dit aldus gevormde koolzure water lost dan de kalk op. De kalk is op sommige plaatsen rijker aan koolzuur ijzeroxydule, dat in aderen is geconcentreerd, en wanneer dit is uitgespoeld ontstaan ook grootere holten. Op zijn weg door den steen verzadigt zich nu het indringende bovenwater met dubbel koolzure kalk, in de lucht der holen echter geeft het aan deze een gedeelte van het koolzuur af, en de daarin vervatte kalk, wordt daardoor weder eenvoudig koolzure, welke ophoudt oplosbaar te zijn, neêrgeslagen moet worden en alzoo den druipsteen vormt."

In den regel is de kleur van den druipsteen wit, maar speelt dikwerf in het lichtgeelachtige, graauwachtige, zelden echter in het roodachtig bruin, zooals in de grot van Corgnale. Men moet streng van de druipsteenmassa, de dofwitte, korrelige kalksteenmassa onderscheiden, welke dikwerf aanzienlijke gedeelten van den bodem en de wanden der holen overdekt, even zoo treft men dikwerf de zoogenaamde bergmelk aan, zooals in de Bihar-grot, en verweerd erts in de zevenbergsche ijsgrot bij Scarisiona.

Terwijl wij nu overgaan tot de beschrijving van eenige der belangwekkendste holen en grotten, bepalen wij ons alleen tot diegenen, welke bij het publiek nog weinig bekend zijn, en laten b.v. de beschrijving der Adelsberger-grot ter zijde, daar deze reeds dikwerf genoeg uitvoerig is beschreven en derhalve voor den lezer niet nieuw meer is. Wij beginnen met de Lueger-grot, met welke het verhaal is verbonden, van eene hardnekkige verdediging door zekeren ridder ERASMUS LUEGER, in het jaar 1452. Deze grot vormt namelijk eene soort van onderaardsche burgt. In een 390 voet hoogen loodregten kalkwand aan het einde van eene hollenweg, opent zich op halverwege der hoogte van den wand eene 440 vademen lange grot, welke negen verschillende naast elkander loopende grotten van verschillend niveau in zich bevat. Dit is het eenige voorbeeld van dezen aard. Ter zijde van de monding der grot op eene vooruitspringende punt van den wand staat een in 1570 gebouwd kasteel, van welks dak men door middel van eene ophaalbrug in de grot komt, terwijl men de vooruitspringende rotspunt slechts langs een touwladder kan beklimmen. Op de andere bergzijde bragt een tweede zeer verborgen uitgang van het hol de bezetting van het kasteel nog met de buitenwereld in gemeenschap. Aan den voet van den rotswand stort het beekje Lokoa zich in een hol, en is naar men beweert, identisch met de aan gene zijde van den berg Nanos te voorschijn komende rivier Wippach.

Eene andere belangwekkende grot van den Triëster-Karst is die van Corgnale. In den vlakken grond opent zich plotseling eene 30 voet diepe doline in wier zuidelijke wand zich eene 150 vademen lange grot opent. De stijgende en dalende kronkelingen der gangen hebben in het geheel een val van 276 voet en men moet daarin 402 trappen af- en 104 opklimmen. De rijke stalaktiten formatiën zijn dikwerf beschadigd en door rook zwart geworden.

Gelijk hier boven is gemeld, is op eene na het langste hol der wereld de hongaarsche Banadla bij Aggtelek in het Görmer-comitaat. Door eene slechts 6 voet hooge kloof en twee zeer naauwe doorgangen komt men tot de eerste der onderaardsche beeken, den Acheron, welke echter in dorre jaren dikwerf opdroogt. In eene uitgestrekte ruimte van 96 voet hoogte en 90 voet middellijn, de danszaal genaamd, stroomt eene

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

tweede beek, welke nooit opdroogt, de Styx, langs welks oevers men door een naauwen lagen gang, dien men gedeeltelijk op handen en voeten moet doorkruipen, en waaraan de naam is gegeven van vagevuur, eindelijk het paradijs bereikt, hetwelk het fraaiste gedeelte van het gansche hol is. Deze 24 voet hooge ruimte wordt ondersteund door 14 kolossale palmvormige stalagmiten, hetgeen een indrukwekkend gezigt oplevert, dat zelfs in de Adelsberger-grot zijns gelijken niet heeft. De beide genoemde beeken Styx en Acheron vereenigen zich later in een 2 voet hoogen waterval. Nadat men den hoofdgang over eene lengte van 750 vademen heeft gevolgd, komt men aan de zoogenaamde „ijzeren poort" een naauwe gang, welke bijna geheel door eene beek gevuld wordt, slechts bij zeer drooge jaren begaanbaar is en eerst in de jaren 1822 en 1824 leidde tot de ontdekking van het tegenover liggende hol, hetwelk nog eene lengte heeft van 2207 vademen, rijk is aan kolossale druipsteenformatiën en zuilen vertoont van 60 voet hoogte en 24 voet middellijn. In een zeer ruim gewelf van 240 voet hoogte en 250 voet breedte verheft zich een 150 voet hooge ophooping van steenen, welke met een groot aantal zuilen is versierd. Te betreuren is het, dat tot dus ver nog weinig is geschied tot het begaanbaar maken en onderhouden van de Banadla, ofschoon zij den eersten rang bekleedt onder de oostenrijksche holen; het ontbreekt namelijk aan vaartuigen tot het bevaren der onderaardsche wateren.

Op anderhalf uur afstands van het dorp Mezyád bij Belényes, in het Bihar-comitaat, bevindt zich eene eerst sedert zeven jaren ontdekte grot, welke zich onderscheidt door een grootsch portaal en waarin zich twee verdiepingen boven elkander bevinden, waarvan de bovenste de onderste tweemaal kruist.

Onder de ijsgrotten zijn de voornaamste; de ijsgrot Lednica bij Szilitze (Görmer-comitaat), het zoogenaamde Seeloch aan den Oetscher in Neder-Oostenrijk en de Ghietari bij Scrarisiona in Zevenbergen.

De Lednica, eene zich in den zuidelijken zijwand van eene 122 voet diepe Dolina bevindende grot van 72 voet lengte en 48 voet breedte, onderscheidt zich inzonderheid door een 30 voet breed, schuin afloopend ijsveld, terwijl het Oetscher Seeloch, dat op 4650 voet boven het vlak der zee gelegen is, een klein bevrozen meer en een 24 voet hoogen ijswand, welke een kolossalen bevroren waterval vormt, heeft aan te toonen.

Bezwaarlijk echter zal de Cyhietiari-grot door eene tweede in Europa worden overtroffen met opzigt tot het prachtige en grootsche harer ijsformatiën.

Even als bij de Lednica opent zich in den zijwand van een 150 voet diepen afgrond eene 30 voet hooge monding, welke leidt naar een cirkelvormig gewelf dat 156 voet middellijn heeft; zij is geheel met ijsmassa's overtogen en de grond is met hooge ijsheuvels overdekt; op zijde gaapt een reusachtige afgrond, waarin men op 240 voet nog geen grond bereikte. Een regts en 6 voet dieper liggend gewelf, waarin men geen vierkanten duim steen ontdekt, zoo volkomen is het met ijs overdekt, vertoont zich de fraaiste ijskrystallen welke deels breede franjes, deels bloemkoolaardige gedaanten vormen. Een derde nog 15 voet dieper liggend gewelf levert het verrassendste schouwspel op. Het is bijna cirkelrond, 60 voet hoog en 60 voet in middellijn, de grond is zuiver ijs, waarvan zich omstreeks 100 ijsstalagmiten tot eene hoogte van 9 à 10 voet hoogte verheffen en zoo helder dat men het daarachter geplaatste licht er doorheen kan zien schijnen. Zoldering en wanden hangen vol van de merkwaardigste ijsformatiën. De ijsvormingen van al deze grotten zijn aan eene geregelde af- en toeneming onderworpen. In het voorjaar begint de vorming van het ijs en duurt tot midden Augustus, dan begint het weder te smelten, de kleine meren verliezen allengs hunne ijskorst en er ontstaat eene sterke afdruiping van het gewelf. Natuurlijk regelen zich deze verschijnselen naar de meer of minder regenachtige herfsten en winters.

Ten slotte moeten wij nog melding maken van eenige merkwaardige onderaardsche waterloopen, welke vooral in de kalkformatiën het veelvuldigst aangetroffen worden; daarbij moet vermeld worden dat het bevaren der onderaardsche wateren steeds met groote moeijelijkheden gepaard gaat, en dat het gemakkelijker is stroom-op, dan stroom-af te varen. De dikwerf voorkomende dwarsloopende riffen en de meer of minder hoog afdalende watervallen vereischen de grootste inspanning en verwekken groote gevaren.

De Rackbach, algemeen beschouwd als de afvloeijing van het Zirknitzermeer komt aan den illyrischen Sneeuwberg en in een 130 voet diepen afgrond uit een hol te voorschijn, stroomt weldra weder in een hoog en wijd maar kort hol, en daar uitkomende brengt hij een molen in beweging, vervolgens verliest hij zich weder in den grond, loopt 500 à 600 vademen onder de aarde voort totdat hij weder onder een hoogen rotswand te voorschijn komt en in een bekoorlijk met weiden begroeid dal voortkronkelt. Verrassend is eene plotseling zich aan de blikken der reizigers vertoonende natuurlijke overbrugging van dit dal, de zoogenaamde rotsbrug van St. Kanzian, een gewelf van 60 voet hoogte, 50 voet breedte en 150 voet lengte. Achter deze rotsbrug verdwijnt de Rackbach in eene naauwen hollen weg andermaal in een hol, waarin men hem 410 vademen ver bevaren kan. Na een onderaardschen loop van nog 2000 vademen, komt hij eindelijk bij Plania in verscheiden bronnen weder te voorschijn en vereenigt zich met de Unz. De Poik-rivier, welke zich in de Adelsberger-grot verliest, in het onderste hol daarvan zigtbaar wordt, weder verdwijnt, en komt na een onderaardschen loop van 3000 vademen uit het Kleinhäusler of Unzhol te voorschijn, verdwijnt bij Jacobowicz andermaal in een hol, waaruit zij op een afstand van 5000 vademen als Laibach-rivier weder te voorschijn komt. De grootste gedeelten van haren onderaardschen loop zijn bekend en daarvan kan men omstreeks 2850 vademen per boot bevaren.

De belangwekkendste van alle onderaardsche waterloopen blijft de Recca, welke identisch is met den door VIRGILIUS, wegens zijne negen bronnen beroemd gemaakten Timavus. Na reeds een onderaardschen loop van 5 mijlen te hebben afgelegd, komt zij in het Trebichhol te voorschijn. Herhaaldelijk werd bij een waterleidingsplan te Triëst en bij waterwerken voor verscheiden spoorwegstations van den Karst-Spoorweg de aandacht op de Recca gevestigd, maar haar zeer uiteenloopenden waterstand alsmede haar gering verval naar de zijde van Triëst boden geene genoegzame waarborgen, zoodat men eindelijk de waterleiding van St. Croce aanlegde. De Recca verliest zich beneden het dorp Nolke in een smal zandsteendal, dat door een 400 voet hoogen kalksteenen wand gesloten wordt, in een 50 voet hoog en 25 voet breed hol, vanwaar men haar loop door verscheiden Dolinen, die tot haar nederdalen, kan nagaan tot aan de plaats, waar zij weder te voorschijn treedt. Dit heeft plaats in de nabijheid der reeds genoemde St. Kanzian-doline, in den vorm eener prachtige cascade van 30 voet hoogte, waaronder zij een bekken van 88 voet breedte en 222 voet lengte vult, aan welks einde de Recca zich andermaal in den grond verliest, daarin nog verscheiden

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

watervallen vormt, waarvan de laatste 24 voet hoog is totdat zij eindelijk als Timavo bij Duino weder te voorschijn komt.

Terwijl wij hiermede onze mededeeling over de oostenrijksche holen en grotten sluiten, herhalen wij hier nogmaals dat het wenschelijk is dat van bevoegde zijde spoedig krachtige maatregelen worden genomen, om deze onderaardsche natuurwonderen te onderhouden en beter toegankelijk te maken. —

X.

HET GESCHIL TUSSCHEN ENGELAND EN BRAZILIË.

Ten gevolge der vele hangende europesche kwestiën en verwikkelingen, welke de aandacht in buitengemeen hooge mate gevestigd houden, is het geschil hetwelk sedert 1862 tusschen het magtige Engeland en het betrekkelijk zwakke Brazilië is ontstaan, en welke geleid heeft tot het afbreken der diplomatieke betrekkingen tusschen beide regeringen, veel meer onopgemerkt gebleven, dan het onder andere politieke omstandigheden het geval zou zijn geweest. In Engeland, waar de stoffelijke belangen daardoor zeer getroffen werden, is dit natuurlijk anders en is dit onderwerp herhaaldelijk in het parlement ter sprake gebragt en de regering is ten gevolge van het mededeelen van het Bluebook, dat de diplomatieke stukken bevat, welke over de bestaande geschillen zijn gewisseld, hevig aangevallen en haar is ten sterkste aanbevolen, om zelve de noodige stappen te doen tot herstel der vroegere vriendschappelijke betrekkingen tusschen de beide staten. Dit geschiedde in het hooger-huis op den 14^{den} Julij en in het lagerhuis op den 16^{den} Julij 1863, waar de kwestie zeer uitvoerig behandeld werd, en dat de regering bij deze discussie in weêrwil van hare pogingen om hare handelingen te verdedigen, toch het onderspit heeft gedolven, blijkt het beste uit de bepaalde wijze, waarop de *Times* eindelijk tegen de regering partij trok, terwijl dit blad vroeger steeds trachtte om de handelwijze der regering in deze kwestie te regtvaardigen.

Vermits het geschil in weêrwil van de scheidsregterlijke uitspraak van den koning der Belgen nog geenszins is uit den weg geruimd en nog dikwerf ter sprake zal worden gebragt, zoo kunnen wij met regt aannemen dat onze lezers een kort overzigt over de aanleiding en den tegenwoordigen stand van het geschil welkom zal zijn.

Wat nu in de eerste plaats de aanleiding tot het geschil betreft, deze is tweeledig en geheel verschillend, namelijk een schipbreuk en de inhechtenisneming van eenige engelsche officieren der marine te Rio de Janeiro. Een engelsch koopvaardijschip de *Prince of Wales* genaamd, dat door zekeren heer STEPHENS, met steenkolen, vuursteenen, glas, aardewerk, vaten met spijkers, gegoten ijzer, vaten met bier, soda enz. bevracht was, strandde in Junij of Julij 1861 op een afstand van drie engelsche mijlen of meer dan een uur gaans van de kust van Albardao in het zuidelijkste gedeelte van Brazilië, dus voor de breedte aldaar midden in den winter. Toen de engelsche consul VEREKER van deze schipbreuk kennis bekwam, begaf hij zich naar de plaats en men vertoonde hem de lijken van vier matrozen, over welke bij de lijkschouwing de uitspraak was gegeven dat zij verdronken waren. De lijken der zes of zeven anderen konden niet vertoond worden, hetzij dat zij door de golven niet waren aangespoeld of dat men ze, op die zeer weinig bewoonde kust, in het zand begraven had en de plaats niet kon wedervinden. Eene schipbreuk is gelijk men weet, een zoo alledaagsch verschijnsel, dat het verlies van dit schip onopgemerkt zou zijn gebleven, indien den eigenaar geene geruchten ter oore waren gekomen dat bij het bergen van de voorwerpen, welke op de kust waren aangespoeld, niet alles in orde was toegegaan, ja, dat zelfs matrozen hun leven welligt door moord hadden verloren. Op dit gerucht het plan ontwerpende om zich voor zijn verlies, dat hij aanvankelijk op 5500 pond sterling aangaf, door de braziliaansche regering schadeloos te doen stellen, wendde hij zich tot den minister van buitenlandsche zaken, graaf RUSSELL, die aan den britschen gezant bij het braziliaansche hof, den heer CHRISTIE den last opdroeg, om de zaak nader te doen onderzoeken en dan overeenkomstig de omstandigheden van de braziliaansche regering de behoorlijke voldoening te verlangen. Ten gevolge daarvan begon op de plaats zelf een onderzoek, waarbij men geruchten en vermoedens als feiten aannam en dien ten gevolge werd tot de regering van Brazilië een eisch tot schadeloosstelling gerigt, hetgeen aanleiding gaf tot de wisseling van nota's tusschen die regering en den heer CHRISTIE, waarbij deze laatste geene eervolle rol speelde. Terwijl de braziliaansche regering op waardige wijze aantoonde, dat zij onmogelijk verpligt kon zijn om schadevergoeding te betalen voor een op de kusten des lands gestrand schip en dat van de zijde der autoriteiten alles was gedaan om de goederen te bergen, welke aan de kust waren gespoeld, ofschoon niet kon worden tegengesproken dat enkele kisten in onregtmatige handen waren gevallen, geplunderd en de inhoud over de grenzen vervoerd, zoo volhardde toch de heer CHRISTIE bij zijne eischen en in welken toon zijne nota's vervat waren blijkt het duidelijkst uit het oordeel dat sir H. CAIRNS daarover velde, die zich in de zitting van het lagerhuis op 16 Julij 1863, volgenderwijze daarover uitliet:

„Ik geloof dat niemand, die de correspondentie tusschen onzen vertegenwoordiger en de braziliaansche regering gewisseld, onpartijdig heeft doorgelezen, tot een ander besluit kan komen dan tot dit, dat de correspondentie en de onderhandelingen van onzen vertegenwoordiger in een toon en eene stemming zijn gevoerd, welke mogelijkerwijze tot niets anders konden voeren dan tot verbittering, ontstemming en vervreemding der braziliaansche regering. Niemand zou zich in zaken van het gewone maatschappelijke leven aan den geringachtenden, verachtenden, groven, ik zou bijna zeggen *ungentlemanly* (een fatsoenlijken man onwaardigen) toon willen onderwerpen, waarin deze correspondentie gevoerd is; en ik ben er volstrekt niet over verwonderd dat de braziliaansche regering zich daardoor gekwetst en beleedigd heeft gevoeld ...." Dit in het lagerhuis door een Engelschman uitgesproken oordeel, zal ieder onderschrijven, die zich de moeite heeft getroost om de nota's te lezen, welke over dit onderwerp tusschen de braziliaansche regering en den heer CHRISTIE gewisseld werden.

Een tweede voorval kwam het geschil nog meer verwikkelen. Drie of vier officieren van het britsche oorlogsschip *Forte*, dat in de haven van Rio de Janeiro ten anker lag, begaven zich op zekeren dag in burgerkleeding aan wal en dineerden in eene der voorsteden van Rio de Janeiro in eene restauratie, waar zij zich den wijn zeer goed lieten smaken, want toen zij de restauratie hadden verlaten, maakten zij op de straat zoo veel rumoer dat de policie zich genoodzaakt zag tot hunne arrestatie over te gaan, hetgeen zij lieten gebeuren zonder te zeggen dat zij engelsche officieren waren. Eerst toen zij voor den directeur van po-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

licie der hoofdstad werden gebragt, gaven zij dezen hun stand en hunne nationaliteit te kennen en zoodra hunne verklaring waar bleek te zijn, werden zij onmiddellijk in vrijheid gesteld, ten einde aan boord der *Forte* te kunnen terugkeeren. Toen CHRISTIE van dit voorval kennis kreeg, verklaarde hij dit voor eene beleediging der engelsche vlag en verlangde niets minder dan dat de braziliaansche regering zich zou verontschuldigen, of ten minste de betrokken policie-beambten, die niets meer dan hun pligt hadden gedaan, uit hunne betrekkingen zou ontslaan, en aan de officieren wegens de geleden arrestatie eene schadeloosstelling zou uitbetalen.

Al deze eischen werden als geheel ongeregtigd door de braziliaansche regering van de hand gewezen, terwijl zij verklaarde dat zij er nooit toe zou overgaan om ambtenaren uit hunne betrekkingen te ontslaan, die niets meer hadden gedaan dan hunnen pligt naauwgezet te vervullen. De verdere loop dezer zaak bewees maar al te duidelijk, dat het den heer CHRISTIE alleen te doen was om aan de braziliaansche regering zijne zware hand te doen gevoelen en onbegrijpelijk is het ons, hoe staatsmannen, met zooveel doorzigt begaafd als lord PALMERSTON en graaf RUSSELL ontegenzeggelijk bezitten, de handelwijze van hun diplomatieken agent te Rio de Janeiro niet alleen goedkeuren, maar ook tegenover de braziliaansche regering in het parlement verdedigen konden. Het geheele braziliaansche geschil herinnert onwillekeurig aan de beruchte PACIFICO-geschiedenis, waarbij lord PALMERSTON, ter wille van dezen portugeschen jood, die van de griekesche regering eene hooge vordering eischte, waarvan de juistheid door deze bestreden werd en die werkelijk tot op een paar honderd pond sterling verminderd werd, de geheele griekesche kust deed blokkeren en aan den griekschen handel eene schade veroorzaakte, welke bij millioenen berekend werd.

Keeren wij echter tot ons onderwerp terug. CHRISTIE bleef tegenover de braziliaansche regering bij zijne eischen, welke lord MALMESBURY in het hoogerhuis extravagant, exorbitant en absurd (overdreven, onmatig en ongerijmd) noemde, volharden, hetgeen aanleiding gaf tot eene uitvoerige wisseling van nota's en den 5den December 1862 rigtte hij tot het kabinet van Rio de Janeiro eene nota, welke hij zijn ultimatum noemde en die aan de mogelijkheid eener vredelievende vereffening van het geschil een einde maakte. In plaats dat hij aan de braziliaansche regering de gelegenheid aanbood om de zaak aan de scheidsregterlijke beslissing van eene onpartijdige mogendheid te onderwerpen, eischte hij van haar in de eerste plaats, dat zij de stelling zou erkennen, dat zij verpligt was om eene schadeloosstelling te betalen; het bedrag dier schadeloosstelling zou dan door eene scheidsregterlijke mogendheid bepaald worden. Het was echter juist die stelling, welke de braziliaansche regering niet wilde erkennen. Den 29sten December gaf daarop CHRISTIE aan den engelschen schout-bij-nacht WARREN, kommandant van het britsche eskader in de braziliaansche wateren, bevel om braziliaansche handelsschepen op te brengen, ten einde de regering tot toegevendheid te nopen, waartoe het volkomen toereikend zou zijn geweest dat hij één braziliaansch schip in de haven van Rio de Janeiro in beslag had genomen. De schout-bij-nacht zond nog denzelfden avond een oorlogschip uit de haven naar de open zee, dat den volgenden ochtend door een tweede gevolgd werd, welke beide vaartuigen reeds den eersten dag vijf braziliaansche schepen als prijzen opbragten. In eene dépêche aan de braziliaansche regering, welke echter eerst den 30sten December des ochtends in handen van den eersten minister, markies D'ABRANTES kwam, verklaarde CHRISTIE dat het ten gevolge

der handelingen van de braziliaansche regering voor hem noodzakelijk was geworden om tot dwangmaatregelen zijne toevlugt te nemen, ten einde de verlangde voldoening te erlangen. Toen nu CHRISTIE berigt ontving dat verscheiden braziliaansche schepen genomen waren, dus dat, volgens zijne uitdrukking, „aan de braziliaansche regering eene les was gegeven," deelde hij aan den braziliaanschen bankier, baron MARRA, mede, dat hij uit Londen de instructie had ontvangen om het voorstel van eene scheidsregterlijke beslissing aan te nemen, indien zij door de braziliaansche regering werd gedaan; hij veroorloofde tevens den baron om aan de ministers daarvan kennis te geven. Had hij tweemaal vier en twintig uren vroeger tot deze mededeeling besloten, dan ware de breuk tusschen de beide regeringen vermeden en dwangmaatregelen zouden geheel overbodig zijn geweest; maar het lag hem aan het hart om aan de braziliaansche regering eene scherpe les te geven en daarom stelde hij die mededeeling uit totdat de eigenliefde der Brazilianen diep gekrenkt en hun eergevoel in hooge mate gekwetst was geworden.

Een kreet van verontwaardiging werd in geheel Brazilië aangeheven, toen men vernam welke dwangmaatregelen de engelsche gezant bevolen had, en de regering verklaarde onverwijld, dat zij aan den dwang moest toegeven, omdat zij te zwak was om zich tegen de engelsche zeemagt te kunnen verdedigen. Zij liet derhalve de bepaling van het bedrag der schadeloosstelling voor het gestrande schip *Prince of Wales* aan de engelsche regering over, aan welke de som door den braziliaanschen gezant te Londen onder protest zou worden uitbetaald, daarentegen stelde zij voor dat de zaak der officieren van het oorlogschip *Forte* door een onpartijdigen souverein als scheidsregter zou beslist worden; als zoodanig stelde zij voor Zijne Majesteit LEOPOLD I, koning der Belgen. Ten gevolge van deze verklaring werden de dwangmaatregelen gestaakt en de opgebragte schepen vrij gelaten; hiermede echter nam de verbittering der braziliaansche natie over de ondervonden behandeling geen einde. Zelden heeft het braziliaansche volk eene zoo levendige vaderlandsliefde en zulk een vurige krijgszucht aan den dag gelegd als in dit geval. Van alle zijden boden zich vrijwilligers aan voor het geval dat het tot een oorlog met Engeland mogt komen en evenzoo ontving de regering geldtoezendingen en geldaanbiedingen tot het doel der verdediging des lands; de wapenschouwingen over de troepen en het inspecteren der forten door den keizer gaven aan het volk gedurig gelegenheid om zijne geestdrift te betuigen wegens de houding des souvereins. Zelfs de meeste en aanzienlijkste engelsche handelshuizen in Brazilië hielden het voor pligt om zich in een adres voor het regt der braziliaansche regering in het hangende geschil en tegen de handelingen van den heer CHRISTIE openlijk te verklaren en ofschoon het aan CHRISTIE ook gelukte om een tegenadres te zijner gunste tot stand te brengen, zoo was het slechts van weinige onderteekeningen voorzien en zijne handelingen in het eigenlijke geschil werden daarin geheel met stilzwijgen voorbij gegaan.

Van dit oogenblik had de braziliaansche regering niets meer met den heer CHRISTIE te maken, want de beslissing over het bedrag der schadeloosstelling was aan de engelsche regering overgelaten en derhalve was Londen het tooneel, waar het stuk verder moest worden gespeeld. Omtrent den waarschijnlijken loop daarvan zag zich het publiek zeer teleur gesteld. Niet alleen in Brazilië maar ook in Europa verwachtte men algemeen, dat de eerste stap van den engelschen minister van buitenlandsche zaken, graaf RUSSELL, zou zijn dat hij, om aan de braziliaansche regering en natie eene zwakke genoegdoening te geven, den heer

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

CHRISTIE van zijn gezantschapspost te Rio de Janeiro terugroepen en hem een opvolger zou geven, maar in plaats van dit te doen, nam hij in het hoogerhuis de geheele verantwoordelijkheid op zich van hetgeen de heer CHRISTIE in deze zaak had gedaan en liet hem rustig op zijn post; hij kon echter niet beletten, dat CHRISTIE, die door zijne handelingen zich een langer verblijf in Rio de Janeiro onmogelijk had gemaakt, zelf om verlof moest vragen, hetwelk hem ook onverwijld werd verleend. Graaf RUSSELL droeg onmiddellijk aan den rijksadvocaat den last op, om de schadeloosstelling te bepalen, welke Brazilië voor het gestrande schip *Prince of Wales* zou hebben te betalen. De wijze, waarop dit door dezen geschiedde, leverde zoowel in het hooger- als in het lagerhuis de hoofd-aanleiding en den gewigtigsten grond op voor eene bepaalde gisping der handelingen van de regering. De rijksadvocaat vergenoegde zich namelijk om kortweg de bewering van CHRISTIE, dat het schip door de kustbewoners geplunderd en de manschap vermoord was, als volkomen gegrond te beschouwen, ofschoon geen enkel bewijs voor deze beweringen kon worden bijgebragt en daarna voetstoots, hij zelf noemt het eene *„roughly" estimation*, hetgeen zij inderdaad was, vast te stellen, dat Brazilië voor „mogelijke" moorden (*possible murders*) 840 pond sterling, voor het verlies der gage en van de goederen der matrozen 290 pond sterling en voor de lading, na aftrek der waarschijnlijke en noodzakelijke beschadiging, welke zij zou geleden hebben, 2360 pond sterling had te betalen. Waarschijnlijk werd die beschadiging op 290 pond sterling begroot, want de braziliaansche gezant bij het engelsche hof deed aan graaf RUSSELL, als voldoening der eischen tot schadeloosstelling door Engeland gesteld, onder protest 3200 pond sterling uitbetalen. Dit protest was te noodzakelijker, daar Brazilië wegens de groote uitgestrektheid zijner kusten in geen geval het beginsel kon erkennen, dat het verantwoordelijk was voor het stranden van schepen op zijne kusten en de daaruit voortvloeijende verliezen, omdat het maar al te ligtelijk door gewetenlooze reeders misbruikt kon worden.

De geheele zaak zou toch vermoedelijk zonder de gemelde interpellatiën van 14 en 16 Julij 1863 in het hooger- en lagerhuis zijn afgeloopen, indien de braziliaansche regering niet door haren gezant bij het hof van St. James had doen aanvragen, dat de engelsche regering de beleedigende handelwijze van den heer CHRISTIE jegens Brazilië zou desavoueren. Graaf RUSSELL weigerde aán dit verlangen te voldoen en ten gevolge daarvan verlangde de heer MOREIRA zijne reispassen, waardoor de diplomatische betrekkingen tusschen Brazilië en Engeland afgebroken werden. Dat lord RUSSELL het verlangen der braziliaansche regering van de hand wees, was te meer opmerkelijk, omdat de koning der Belgen als scheidsregter in de zaak der britsche officieren de volgende uitspraak had gedaan: „Wij zijn van meening, dat in de wijze, waarop de braziliaansche wetten op de britsche officieren toegepast werden, geene beleediging bedoeld werd en deze ook niet heeft plaats gevonden." Daardoor was het dus luide verklaard, dat het onregt ten aanzien van dit punt geheel aan de zijde van Engeland was, en had graaf RUSSELL er toe besloten om zijne begane dwaling te erkennen, dan ware de afbreking der diplomatieke betrekkingen vermeden.

Door de aanwezige feiten werd overigens aan lord CHELMSFORD en den graaf MALMESBURY in het hoogerhuis en der heeren FITZGERALD en sir H. CAIRNS in het lagerhuis den aanval tegen den minister van buitenlandsche zaken aanmerkelijk verligt. In de eerste plaats verklaarden zij, dat de handelwijze van het magtige Engeland tegen het zwakke Brazilië volkomen onwaardig was, en dat het ministerie van buitenlandsche zaken

zich jegens Frankrijk noch jegens Noord-Amerika iets soortgelijks zou hebben veroorloofd. Het oordeel door sir H. CAIRNS over den toon der nota's van den heer CHRISTIE geveld, hebben wij reeds medegedeeld, maar de latere handelingen van de engelsche regering werden even scherp gegispt. Inzonderheid deed men uitkomen, dat vermits de braziliaansche regering aan de engelsche de vaststelling had overgelaten van het bedrag der schadeloosstelling, het te meer pligt ware geweest om slechts zoodanige aanspraken te doen gelden, welke als gegrond hadden kunnen worden bewezen. Van de scheepslading, wier waarde de eigenaar STEPHENS aanvankelijk op 5500 pond sterling had aangegeven, maar die werkelijk slechts 3500 pond sterling was geweest, zou men in elk geval van de braziliaansche regering slechts vergoeding hebben kunnen verlangen voor dat gedeelte, dat mogelijkerwijze op de kust kon gedreven zijn, en dat niet meer dan 810 pond sterling waard was geweest, en zelfs ten aanzien van deze som zou nog eerst de vraag zijn te beantwoorden, of STEPHENS daarvoor niet reeds geheel of gedeeltelijk door eene assurantiemaatschappij was schadeloos gesteld. Naar dit alles, hetgeen ook ieder scheepsmakelaar wist, had de geleerde rijksadvocaat niet gevraagd en naar eene *roughly estimation* bijna het viervoudige als schadevergoeding verlangd. Geheel ongeregtvaardigd volgens het zeeregt was de eisch voor de gage en de goederen der matrozen, maar de grootste verwondering verwekte voorzeker de eisch van 840 pond sterling voor „mogelijke" moorden. Men had wel van eene *waarschijnlijkheids*-berekening gehoord, maar nog nooit van eene *mogelijkheids*-berekening, en de rijksadvocaat kon aanspraak maken op de eer, dat hij die had uitgevonden. Dat de regering zich daarmede verontschuldigde dat het de schuld der braziliaansche regering was, dat zij de hoogte van de vordering niet had bestreden, was belagchelijk; na de vroegere verklaring, welke de braziliaansche regering omtrent dit punt had gegeven, was haar verder niets overgebleven dan te betalen; het deed echter aan de engelsche regering geen eer zulke eischen te hebben gesteld, en die te hebben doen gelden.

Natuurlijk gaven graaf RUSSELL in het hoogerhuis en de ondersecretaris van staat bij het ministerie van buitenlandsche zaken, de heer LAYARD, in het lagerhuis zich alle mogelijke moeite om hunne handelingen te regtvaardigen, maar hunne verdediging maakte den indruk van het pleidooi eens advocaats voor de regtbank in eene zaak, welke door iedereen reeds te voren is veroordeeld. De edele heeren moesten het zich meer dan eens laten welgevallen, dat zij verwezen werden naar de in de stukken duidelijk voorkomende woorden en feiten, welke zij hadden getracht in een geheel valsch, maar voor hen gunstiger licht te stellen.

Bijzonder levendig deed men echter uitkomen hoe nadeelig het voor de handels- en staatkundige belangen des lands was, indien de bestaande breuk tusschen Engeland en Brazilië voortduurde, en het werd graaf RUSSELL zeer nadrukkelijk aanbevolen, zeer spoedig stappen te doen om de vroegere vriendschappelijke betrekkingen, welke zoolang tusschen beide staten hadden bestaan, te herstellen. Er werden twee wegen voorgesteld, langs welke dit doel zeer spoedig zou zijn te bereiken, en die wij hier ten slotte nog kortelijk willen vermelden.

Het eerste middel werd door graaf MALMESBURY voorgeslagen, en bestond daarin, dat Engeland zich bereid zou verklaren om het daaraan door een verdrag, hetwelk lord ABERDEEN had gesloten, toekomende regt, zelfs in de braziliaansche wateren braziliaansche schepen, welke verdacht werden slavenhandel te drijven, door engelsche schepen te doen onder-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

zoeken, hetwelk evenwel sedert 1852 reeds geschorst was, geheel op te heffen. Lord ABERDEEN had het sluiten van dat verdrag later zelf betreurd en erkend, dat hij ten deze verkeerd had gehandeld. Het antwoord van lord RUSSELL was dat de portugesche gezant bij het engelsche hof hem had medegedeeld, dat de koning van Portugal zijn gezant bij het hof van Brazilië had belast om stappen te doen, ten einde de goede verstandhouding tusschen Brazilië en Engeland te herstellen. Hij achtte het derhalve nu het best om af te wachten, welke gevolgen deze stap zou hebben, en het zou hem verheugen, indien de goede verstandhouding tusschen de beide landen spoedig werd hersteld.

Het tweede middel werd in het lagerhuis door sir H. CAIRNS voorgesteld. Hij herinnerde dat door de vorderingen, welke engelsche kooplieden aan de braziliaansche regering en vice versa braziliaansche handelaars aan de engelsche regering hadden te stellen, dikwerf onaangenaamheden tusschen beide regeringen waren ontstaan. Om daaraan een einde te maken was men in 1858 overeengekomen, om eene gemengde commissie te benoemen, ten einde de wederzijdsche vorderingen te vereffenen, hetgeen in den tijd van twee jaren, van 1859 tot 1861 zou zijn afgeloopen. Het betrof 51 engelsche en 108 braziliaansche aanspraken. In den loop van het eerste jaar had de commissie vijf engelsche en acht braziliaansche vorderingen geregeld, maar den 23sten Maart 1860 had de engelsche gezant SCARLETT uit Londen de aanschrijving ontvangen, om de verdere zittingen der commissie te doen staken, omdat het gebleken was, dat de vorderingen der Brazilianen aan Engeland die der Engelschen aan Brazilië ver overtroffen. Engeland had ook in dit geval zich eene handelwijze jegens Brazilië veroorloofd, welke niet te regtvaardigen was en welke moest worden goed gemaakt.

De sollicitor-general nam nogmaals de verdediging der regering op zich tegen alle aanklagten, welke in den loop der debatten tegen haar waren ingebragt, zonder dat het hem echter gelukte, om het huis van de waarheid zijner beweringen te overtuigen; de geheele discussie gaf evenwel tot geene stemming aanleiding, omdat de regering zoowel in het hooger- als in het lagerhuis verklaarde, dat zij zeer wenschte de vriendschappelijke betrekkingen tusschen de beide landen hersteld te zien, maar vermits nu de koning van Portugal zich onledig hield met de poging om dit te bewerken, men eerst den uitslag daarvan moest afwachten.

Het zal nu weldra blijken of deze poging slaagt. In elk geval heeft de koning van Portugal geene zeer gemakkelijke taak op zich genomen, daar de keizer van Brazilië, die niet ten onregte zich als de beleedigde partij beschouwt, bezwaarlijk den eersten stap tot verzoening zal willen doen, en de engelsche ministers daartoe insgelijks geen lust schijnen te hebben.

Op den onbevooroordeelden beschouwer hebben intusschen die gevoerde discussiën een weldoenden indruk gemaakt, omdat het daaruit zeer duidelijk blijkt, dat zich in de beide parlementshuizen genoeg mannen van eer bevinden, die bij al hunne vaderlandsliefde de vreemde mogendheid, aan welke, naar hunne overtuiging, onregt is aangedaan, tegen hunne eigene regering in bescherming nemen, en het aan deze laatste tot pligt stellen om alles te vermijden, wat de eer en waardigheid des lands zou kunnen benadeelen. Zoolang zoodanige gezindheid blijft heerschen zal Engeland de hooge positie, welke het thans bekleedt, blijven behouden, en daar de zaak der vrijheid daardoor slechts kan winnen, zoo is het te wenschen dat de tijd, waarop Engeland van zijne hooge politieke stelling afstand zal moeten doen, nog zeer ver verwijderd moge zijn. —

B.

REGISTER

DER VOORNAAMSTE IN DIT DEEL

VOORKOMENDE ARTIKELEN.

A.

APOCRYPHE EVANGELIËN, *zie* EVANGELIËN (DE APOCRYPHE).

B.

BEDEAU (DE GENERAAL) 152—155. Inleiding 152; geboorte, opleiding, eerste veldtogt, expeditie tegen Chirchull 153; wordt tot divisie-generaal en opperbevelhebber benoemd, de nieuwe fransche republiek 154; sterft; besluit 155.

BERLIJN, PORSELEINFABRIEK, *zie* PORSELEINFABRIEK.

BILLAULT (AUGUSTE), beroemd fransch staatsman 187—190. Inleiding en waardeering van verdiensten 187; geboorte, afkomst, opleiding, eerste politieke loopbaan, eerste optreden als staatsambtenaar, werkkring als lid der oppositie 188; zijne ministeriële loopbaan onder het tweede keizerrijk, zijne bevordering tot minister van staat, verwachte diensten, overlijden 189; onderscheidingen, ter aardebestelling 190.

BOUWMATERIAAL (DE WAARDE VAN HET KUNSTMATIG) 273—279. Wederontdekking van de Béton, zijn gebruik in lateren en in den oudsten tijd 273; gebruik in het zuiden van Frankrijk weder ingevoerd, gebruik in Engeland, Zweden, Duitschland, bouwen met pisé 274; deugd van het Portland cement, kunstmatige steen 275; werken van Cherbourg; haven van Algiers; in Duitschland nog niet op zoo grootsche schaal ingevoerd 276; kunstmatige steen door ACCUM uitgevonden, onecht marmer 277; oliecement, onechte asphalt, natuurlijke asphalt, steenpap 278.

BRAZILIË EN ENGELAND, *zie* GESCHIL.

BRIEVENVERVOER (DE UITBREIDING VAN HET) EN HET TELEGRAPHISCH VERKEER IN FRANKRIJK 30—34. De posterijen ten jare 1824; nieuwe verordeningen in 1844, 30; de briefport, vervoer van brieven, brieven met geldswaardig papier 31; opbrengst der posterijen, de optische telegraaph, de electrische telegraphie 32; lijn tusschen Parijs en Brussel in 1846, tabel van het getal dépêches en de inkomsten over de jaren 1861—1862, verzendingskosten der dépêches, de kusttelegraphie 34.

BRONNEN (DE) VAN DEN NIJL 86—103. De ontdekking van de bronnen van den Nijl 86; ligging der bronnen 87; het meer Victoria, oorsprong van den Nijl 88; de Witte Nijl 90; de rots Boru, getuigenis van fransche zendelingen omtrent de Uma en de Go-jub 91; de Sobat en de Tubiri, het meer Tanganyika 92; de Witte Nijl, de ontdekkingen van kapitein SPEKE 93; de Bergen van de Maan, de Meunda of Mikali 94; het koningrijk Urumdi 95; de ligging van Karagone 96; verslag van Dr. KRAPF 97; het meer Victoria 98; de rivier Mworango, watervallen 100; het district Madie, de berg Kenia 101; de rivier der Giraffen, de Blaauwe Nijl, de Witte Nijl 102; Napoleontische Nijl 103.

C.

CHICAGO, WATERWERKEN, *zie* WATERWERKEN.

CZARTORYSKI (PRINS ADAM) 287—288. Geboorte, afstamming, opleiding, eerste onderscheiding, gijzelaar, vriend van czaar ALEXANDER I, gezant te Turyn, terugroeping, minister van buitenlandsche zaken, ijver voor Polen, deelneming aan de groote veldtogten in 1812—1814, verwachtingen opgewekt in 1815, 287; veranderde stemming van ALEXANDER I, CZARTORYSKI legt zijn ambt neder, vergaderingen te zijnent, toetreding tot den opstand van 1831, verlaat Polen in September, begeeft zich naar Parijs, zijne verdere bemoeijingen met de poolsche zaak, zijn overlijden, huwelijk, kinderen 288.

D.

DAGBLADEN (DE TURKSCHE) TE KONSTANTINOPEL 236—238. De literatuur 236; de Tevzoehat, de Takwim, de Dscherideh, de Tasviri-Evkian enz., 237; de Medschmoeai-Havades, de Akhbar, bladen in de provinciën 238.

DAGBLADPERS (DE) IN RUSLAND 46—54. De eerste boekdrukpers in Rusland, het eerste dagblad 46; de hedendaagsche drukpers in Rusland, de russische dagbladen 48; verordeningen op de drukpers, de voornaamste dagbladen, de Russische Invalide 49; de „Nordi-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

sche Post," het „Journal de Saint-Pétersbourg" 50; aantal periodieke tijdschriften 51; staatkundige bladen 52; de magt van ALEXANDER HERTZEN in Rusland 53; geheime drukpers te Petersburg, besluit 54.
DOMINGO (SAN), *zie* HAÏTI.
DOORGRAVING (DE) VAN LANDENGTEN EN ONTWERPEN VOOR HET WBRELDVERKEER 43—45, 119—123, 143—146, 227—232, (vervolg op Onze Tijd, Dl. XXXII, blz. 259). II. De groote spoorwegen in de Pampas van Zuid-Amerika 43—45. III. De spoorweg over de landengte van het schiereiland Malakka 119—120. IV. De Panama-spoorweg 120—123. V. De doorgraving der holsteinsche landengte 143—146. VI. Nieuwe spoorweg door Centraal Amerika 227—241.
DOUGLAS (SIR HOWARD), beroemd britsch generaal 103—118. Het huis DOUGLAS, geboorte van HOWARD DOUGLAS 103; opleiding, zijn verblijf op de academie te Woolwich 104; begin zijner loopbaan, expeditie naar Québec 105; schipbreuk 106; redding 107; zijn verblijf in Neder Canada, keert naar Engeland terug 108; zijn militair onderwijs, vertrekt naar Spanje 109; begeeft zich naar Oporto, veldtogt in Gallicië 110; wordt tot generaal-majoor bevorderd, wordt gouverneur van Nieuw-Brunswijk en Nieuw-Schotland, brand aldaar 112; zijne bedrijvigheid bij deze ramp 113; opstand in Nieuw-Brunswijk 114; gesprek van sir HOWARD met Dr. HYNES 115; aardbeving te Zante, verhandeling over de artillerie ter zee 116; huisselijk leven, begeeft zich naar Folkestone 117; leven aldaar, besluit 118.

E.

ELGIN (LORD) EN SIR JOHN LAWRENCE, gouverneur-generaal van Britsch-Indië 232—236. Zijn overlijden, meening der engelsche publicisten, afstamming, opleiding, gouverneur-generaal van Jamaica 232; moeijelijkheid zijner taak, gouverneur-generaal van Canada, gezant in China, verrigtingen aldaar 233; tweede reis naar China, gouverneur-generaal van Britsch Oost-Indië, zijne voortreffelijke diensten als zoodanig bewezen, reizen, ziekte, dood 234; afkomst van sir J. LAWRENCE, vroegere carrière, benoeming tot gouverneur-generaal van Britsch Oost-Indië 235; verwachtingen van hem gekoesterd 236.
ENGELAND EN BRAZILIË, *zie* GESCHIL.
EVANGELIËN (DE APOCRYPHE) 1—30, 65—85. Inleiding 1—6; de benaming, oorsprong en verspreiding der Apocryphe Evangeliën 6—27; hun invloed 27—30; de vertaling der Evangeliën 65; het protevangelie van Jacobus, den jongere, 66—70; het evangelie van Thomas 70—73; het boek der geboorte van MARIA en der kindschheid van den Heer 73—75; het evangelie der geboorte van MARIA 75—76; het arabische en het latijnsche evangelie der kindschheid van JEZUS 76—78; de geschiedenis van JOSEPH 78—80; de handelingen van PILATUS 80—83; het tweede gedeelte van het evangelie van NICODEMUS of de nederdaling ter helle 83—85; de legende van PILATUS; besluit 85.
FRANKRIJK, BRIEVENVERVOER EN TELEGRAPHISCH VERKEER, *zie* BRIEVENVERVOER.

G.

GAS-ONTPLOFFINGEN (DE) IN DE STEENKOLENMIJNEN 55—63 Het verlies van menschenlevens bij het graven van steenkolen 55; de gasontwikkelingen in de steenkolenlagen, het ontstaan der ontploffingen 56; het tegengaan der ontploffingen 57; DAVY'S veiligheidslamp 58; gastmaal ter zijner eer 59; twisten omtrent de uitvinding der veiligheidslamp 61; zamenstelling der veiligheidslamp, voordeel dezer lamp 61; oorzaak der ongelukken bij ontploffingen 62; besluit 63.
GEESTVERSCHIJNINGEN (DE) OP HET TOONEEL 146—152 Geestverschijningen in Frankrijk 146; het electrische licht 147; geestverschijningen door HOME, door ROBIN 148; de geestverschijning in: Het geheim van miss AURORA; proefnemingen door KRALL; geestverschijningen op de schouwburgen te Weenen 149; de tooverlantaarn, de geestverschijning voorgesteld in een capucijner klooster te Parijs, de phantasmagorie te Londen en Dublin 150; het toestel voor geestverschijningen 151; de belangstelling in de geestverschijningen, besluit 152.
GESCHIL (HET) TUSSCHEN ENGELAND EN BRAZILIË 320—326. Voorafgaande beschouwingen, aanleiding tot het geschil 320; eischen tot schadeloosstelling door door den britschen gezant gedaan; onwaardige toon zijner dépêches en gissing daarvan; het gebeurde met officieren der britsche marine 321; nieuwe eischen van den engelschen gezant; antwoord van Brazilië; handelingen der britsche ministers; verdere handelingen van den engelschen gezant te Brazilië, dwangmaatregelen 322; verontwaardiging in Brazilië deswege voortgebragt, geestdrift, de koning der Belgen tot scheidsregter gekozen 323; terugkeer van den gezant CHRISTIE; schadeloosstelling door den rijksadvocaat bepaald, voldoening onder protest; afbreken der diplomatieke betrekkingen, uitspraak van koning LEOPOLD 324; discussiën in het hooger- en het lagerhuis, middelen tot vereffening voorgesteld 325; verklaringen der regering, de koning van Portugal bemiddelaar, stand der kwestie, indruk der discussie 326.

GOUDVELDEN (DE) IN SENEGAL 239—243. Meening van oude reizigers omtrent den goudrijkdom van Senegal, verhandelingen over de goudmijnen van Bomboek, BONAPARTE'S zendingen derwaarts, reizen na 1844, 239; streek van Kenieba, goudwasscherij, hoeveelheid verkregen goud, onderzoek op bevel van prins NAPOLEON, rapport van den kolonel FAIDHERBE, nieuwe aandrang tot exploitatie, voorgestelde maatschappij, gemakkelijkheid van exploitatie, goudrijkdom der gebergten 240.
GROTTEN EN HOLEN IN OOSTENRIJK 312—320. Natuurschoonheden van Oostenrijk, inzonderheid holenformatiën, verdeeling daarvan in klassen, horizontale holen 312; ingangen, onderscheid tusschen holen en grotten, verticale holen en dolinen 313; ontstaan der holen, luchtgesteldheid der holen 314; flora en fauna der holen, zamenstelling van den druipsteen, stalagmiten en stalactiten 316; beschrijving van eenige holen en grotten, Lueggergrot, grot van Corgnale, Banadla bij Aggtelek 317; voornaamste ijsgrotten, de Ghietiari 318; onderaardsche waterloopen, de Rackbach, de Recca 319; besluit 320.

H.

HAÏTI 129—143. I. Het westen, geschiedkundig overzigt tot 1847; FAUSTIN SOULOUQUE, FABRE GEFFRARD 129—138. II. Het oosten, vroegere toestand, de dominicaansche republiek en hare inlijving bij Spanje 138—143.
HOLEN (GROTTEN EN) IN OOSTENRIJK, *zie* GROTTEN EN HOLEN ENZ.
HULLEMAN (JAN GERRIT), nederlandsch geleerde en philoloog 279—283. Inleiding, invloed van VAN HEUSDE op het hooger onderwijs in ons vaderland, rigting van HULLEMAN'S studiën, en vroegere werken, docent bij het gymnasium te Maastricht, overlijden zijner echtgenoot, geschriften, 279; uitgave van het *Scutum Herculis*, benoeming tot conrector bij het gymnasium te Amsterdam, verhandelingen over de *Annales Maximi*, kritiek over den πέπλος, onderzoek der Πολιτεῖαι, 280; HULLEMAN'S meening omtrent het legaat van HOEUFFT, 281; overlijden, karakterschets, lijst van werken, 282.

I.

IERLAND (STATISTIEK VAN), *zie* STATISTIEK VAN IERLAND.
IMPALPABLES, *zie* GEESTVERSCHIJNINGEN.

K.

KOLK (JACOBUS LUDOVICUS CONRADUS SCHROEDER VAN DER), beroemd nederlandsch geneeskundige, 258—272. Geboorte, afkomst, bijvoeging van den naam SCHROEDER bij den zijnen, eerste opleiding, rigting zijner eerste studiën, bekroond antwoord op eene prijsvraag der groningsche hoogeschool, 285; prijsverhandeling over den bloedsomloop, dissertatie en bevordering tot doctor, zijne vrienden, benoeming tot geneesheer in het buiten gasthuis te Amsterdam, zijne ontleedkundige onderzoekingen en opspuitingen, grondslag tot zijn museum, onderzoekingen omtrent longziekten en ziekten der hersenen, 259; benoemd tot hoogleeraar te Utrecht, later tot hoogleeraar aan de klinische school te Amsterdam, zijne bemoeijingen tot verbetering van het lot der krankzinnigen, zijne benoeming tot inspecteur der krankzinnigengestichten 260; zijne werken over het onderwerp, bezoek van LALLEMAND bij VAN DER KOLK, geschriften over het ruggemerg en de hersenen 261, pathologische geschriften en onderzoekingen op het veld der ziektekundige ontleedkunde 262; pathologische geschriften en dissertatiën onder zijne leiding geschreven, geschriften over de bloedsomloop 263; nasporingen over de bremvlieg van het paard, bijdrage over het spookdier, geschil met VROLIK, verzoening, gemeenschappelijke arbeid over het onderwerp 264; andere werken met VROLIK geschreven 264; nagelaten geschriften, invloed van HERDER OP VAN DER KOLK, karakterschets 265; hulde bij zijn 25-jarig professoraat 266; feestviering bij het vierhonderdjarig bestaan van het utrechtsche krankzinnigen-gesticht, overlijden, huwelijken, kinderen, onderscheidingen, 267; ter aarde bestelling en grafredenen 268—272.

L.

LANDENGTEN, *zie* DOORGRAVING.
LAWRENCE (SIR JOHN), *zie* ELGIN. (LORD) en SIR JOHN LAWRENCE.
LYNDHURST (LORD), beroemd britsch staatsman 219—227. Ouderdom van britsche staatsmannen, overlijden van lord LYNDHURST, geboorte, afkomst, opleiding, Boston tea-riots 219; aanvankelijke bestemming, latere studiën, reizen, meening van het Law-magazine and Review 220; vorming tot procureur, meening van lord CASTLEREAGH, verandering van politieke opinie, benoeming tot opper-regter, eerste huwelijk 221; pleitbezorger in het proces van koningin CAROLINE, bevorderingen tot attorney-general en master of the rolls; houding bij de zaak der emancipatie van de katholijken 222; lord-kanselier, overeenstemming met lord WELLINGTON, president van de algemeene rekenkamer 223; onderhandelingen met den koning, verwijdering tusschen PEEL en LYNDHURST, toenadering 224; oppositie

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

tegen de municipal-corporationbill, reactionnaire plannen 225; toenadering van PEEL tot LYNDHURST, hervormingen in het regtswezen, rapport over de WENSLEY PEREAGE, redevoeringen in het hoogerhuis 226; persoonlijk karakter, tweede huwelijk, kinderen 227.

M.

MURAWJEW'S (HET GESLACHT DER) 123—128. Inleiding, MICHAIL NICOLAJEWITSCH MURAWJEW 123—125; NICOLAI NICOLAJEWITSCH MURAWJEW 125—127; NICOLAI NICOLAJEWITSCH, graaf MURAWJEW-AMOERSKY 127—128.

MIJNWEZEN (HET) IN SAKSEN EN DE DAAROP STEUNENDE NIJVERHEID 165—187. Beschrijving van het Ertsgebergte 165; oorsprong en geschiedenis van den mijnbouw in het Ertsgebergte 166; door wien eigenlijk daar ingevoerd 167; ontwikkeling van den mijnbouw ten gevolge van immigratie 168; bloei vooral in Freiberg, verval, zilver- en tinmijnen 169; verdiensten van GEORGE AGRICOLA in het bevorderen van den saksischen mijnbouw: kobalt en zijne ontdekking 170; het houtwerken door BARBARA UTTMANN ingevoerd, invloed van den dertigjarigen oorlog op het Ertsgebergte 171; de saksische mijnbouw in de 17de en 18de eeuwen 172; invloed der Freiberger academie op den saksischen mijnbouw 173; wijzigingen der wetgeving op het mijnwezen, maatschappijen in het Ertsgebergte en haar onderling verbond 174; verschillende mijnen en ertsen, statistiek van het mijnwezen in het ertsgebergte 175; productie der mijnen en hare vermeerdering in den jongsten tijd 176; waarde der producten, winst en subsidiën, smelterijen, vooral de zilversmelterijen te Freiberg 177; nadeelen door den rook der smelterijen aan den landbouw toegebragt 178; tin- en bismuthproductie, het verwerken van kobalt-ertsen 179; nickel, ijzer- en arsenicum-productie 180; levenswijze der mijnwerkers, loonen 181; middelen tot verbetering van den toestand der mijnwerkers 182; achteruitgang der bevolking in de mijnstreken en bloei der fabrieksdistricten 183; eene uitbreiding van den mijnbouw in het Ertsgebergte niet denkbaar 184; toeneming der ijzerfabricatie 185; spijker- en naaldenfabricatie 186; lepelfabricatie 187.

N.

NIJL, (DE BRONNEN VAN DEN) *zie* BRONNEN.

O.

ORNANO (PHILIPPE ANTOINE GRAAF D'), maarschalk van Frankrijk 202, 203. Geboorte, afkomst, opleiding, eerste militaire loopbaan, expeditie naar San Domingo, veldtogten in Duitschland, Spanje en Rusland, zijne wapenfeiten en bevorderingen 202; gevaar bij den terugtogt uit Rusland, ballingschap, diensten aan de Julij monarchie en het tweede keizerrijk, bevordering tot maarschalk en gouverneur der invaliden, overlijden, ter aarde bestelling 203.

ONTWERPEN (DE DOORGRAVING VAN LANDENGTEN EN) VOOR HET WERELDVERKEER, *zie* DOORGRAVING (DE) VAN LANDENGTEN EN ONTWERPEN VOOR HET WERELDVERKEER.

P.

PORSELEINFABRIEK (DE KONINKLIJKE) TE BERLIJN 155—165. De eerste porseleinfabriek in Europa 155; verdere uitbreiding, de koninklijke porseleinfabriek te Berlijn 155; bedrag van den omzet in 1771; milieu de table vervaardigd voor de keizerin CATHARINA II van Rusland 157; de rococco-stijl, het schilderwerk van het porselein, de voordeelen der fabriek, inrigting der fabriek na den dood van FREDERIK II 158; de organisatie der commissie voor de koninklijke porseleinfabriek, stoommachines, groote compositiën in de fabrieken 159; de rigting van den smaak voor het porselein, inkomsten der fabriek 160; vermeerderde omzet, vermindering van den omzet, bezwaren tegen het beschilderd porselein, wit porselein 161; het tafelservies voor den hertog VAN WELLINGTON 162; bezoldiging der ambtenaren van de fabriek, inkomsten onder ROSENSTIEL en FRICK, groote vaas voor LODEWIJK PHILIPS in 1848, 163; ongunstige stand van het debiet, de fabriek onder den directeur KOLBE, het aanbrengen van stoommachines 164; de inkomsten der jaren 1852—1862, besluit 165.

R.

ROGGEBROOD (HET DUITSCHE). Zijne geschiedkundige oudheid en zijne geographische verspreiding 190—192. Geschiedkundige nasporingen omtrent den invoer van rogge in Duitschland 190; verschillende vormen en benamingen van het roggebrood in onderscheidene streken, wijze van bakken in onderscheiden landen 191; toenemend verbruik ook in andere landen dan de noordsche, invoering daarvan in Engeland en Amerika, uitvoer van roggebrood 192.

RUSLAND (DE DAGBLADPERS IN), *zie* DAGBLADPERS ENZ.

RUSLAND, DE DUITSCHE WIJNBOUW EN TABAKSTEELT, *zie* WIJNBOUW (DE DUITSCHE).

RIJNLAND-WESTPHALEN (STEENKOLEN EN IJZER IN), *zie* STEENKOLEN EN IJZER ENZ.

S.

SAKSEN'S MIJNWEZEN EN NIJVERHEID, *zie* MIJNWEZEN.

SCHROEDER VAN DER KOLK, *zie* KOLK (SCHROEDER VAN DER).

SENEGAL (DE GOUDVELDEN IN), *zie* GOUDVELDEN (DE) IN SENEGAL

SLEESWIJK-HOLSTEIN, 241—256. Overlijden van FREDERIK VII van Denemarken, karakterschets van dien vorst, gewigt van dat sterfgeval voor de Elvehertogdommen, 241; onderhandelingen van 1851 en 1852, protest van den erfprins van Augustenburg tegen de troonsaanvaarding van CHRISTIAAN IX, erkenning van den hertog FRIEDRICH VIII door verscheiden duitsche vorsten, bedenkingen tegen het wettige erfregt van den erfprins van Augustenburg, 242; standpunt der duitsche midden en kleine staten tegenover Pruisen en Oostenrijk, 243; nota's van Engeland, Pruisen en Oostenrijk over deze kwestie, 244; besluit van het pruisische huis der Heeren, 245; tegenverklaring van den minister VON BISMARCK, 246; behandeling der kwestie in de Bondsvergadering, 247; besluit dier vergadering, 248; gevolg daarvan en verklaringen van verschillende landdagen deswege, begin der executie, 249; besluit van het pruisische huis der afgevaardigden op 18 December 1863, 250; antwoord der regering daarop, conferentie van afgevaardigden te Frankfort, 251; begin der executie, wisseling van nota's tusschen de duitsche mogendheden, 252; nota's van Engeland en Frankrijk, voorstel tot het houden eener conferentie, 253; kabinets-verandering in Denemarken, proclamatie van hertog FRIEDRICH VIII, 254; voorstel en circulaire van Pruisen en Oostenrijk ten gevolge daarvan aan de bondsvergadering gedaan, 255; verrigtingen van de bondscommissarissen in Holstein, de bond laat de erfopvolgings-kwestie onbeslist, 256.

SPEELGOED-INDUSTRIE (DE) IN DUITSCHLAND 204—219. Vermaardheid en verspreiding van het duitsche speelgoed, verval van Neurenbergs handel, ongunstige toestand der speelgoed-industrie in het begin dezer eeuw, 204; verlevendiging daarvan, aantal fabrieken in werking, soort van speelgoed thans vervaardigd, 205; tingieters arbeid, speelgoed tot leering en beschaving, 206; speelgoed-fabricatie te Fürth, in Thüringen, het Ertsgebergte, te Sonnenberg en Steinheide, 207; vlugt van den Sonnenberger handel, houtsnijderij, boetseren, papiermaché arbeid, aantal werklieden aldaar werkzaam, 208; uitgebreidheid van het verkeer, verscheidenheid der fabricaten, arbeidsverdeeling, goedkoopte der goederen, 209; tentoonstelling van speelgoederen te Sonnenberg, Oberlandsche vereeniging, geschenken, instellingen van onderwijs, achteruitgang der hout-industrie, 210; industrie in Coburg, te Friedrichsrode, Waltershausen en Hildburghausen, 211; huisnijverheid te Olbernhau, jaarlijksche omzet, aantal werklieden in het Seitener district, lage prijzen der goederen, 212; waterkracht gebezigd voor de draaibanken, handel te Seifen, Olbernhau en Waldkirchen, 213; speelgoed-industrie in de Beijersche Alpen, snijwerk in Oberammergau en handel aldaar, 214; snijwerk te Berchtesgaden, nadeelen van het gildewezen, 215; verschillende takken van fabricatie aldaar, 216; speelgoed fabricatie in Oostenrijk en in Wurtemberg, 217; tinnen, blikken en kaoetschoek speelgoed, 218; kaoetschoek ballen, 219.

STATISTIEK VAN IERLAND IN 1862, landbouw en landverhuizing, 283—286. Inleiding, 283; maatstaf bij de statistiek in acht genomen, uitgestrektheid der producten, vermeerdering en vermindering, beschouwingen omtrent de tabel, 284, opbrengst der producten, vergelijkende tabel van opbrengst, vermeerdering of vermindering, 285; tabel der landverhuizing uit Ierland, beschouwingen deswege, medewerking der bevolking tot opmaken van de statistiek, 286.

STEENKOLEN EN IJZER IN RIJNLAND-WESTPHALEN 289—303. Uitgebreid verbruik van steenkolen en ijzer in Duitschland en daaruit voortgevloeide vlugt der nijverheid, vergelijking der steenkolen en ijzerproductie van Pruisen met andere tolverbonds-staten, 289; overzigt der afzonderlijke steenkolenlagen in Rijnland-Westphalen, aan de Saar, 290; in het Inde en Wormdistrict, het Roerbekken, 291; productie van het Roerbekken en het bekken van Aken en waarde daarvan, statistiek en prijsvergelijking, verzendingswegen, 292; steenkoollagen in het Roerdal, kolenformatie aldaar, statistiek der productie, 293; vergelijking van prijzen en middelen van vervoer, verlaging der vrachtprijzen, 294; voordeelen der betere communicatie en van de lagere prijzen van vervoer, 295; uitvoer naar Nederland, verwachte verdere verbetering door uitbreiding der spoorwegen, 296; steenkolenmijnen bij Ibbenburen, ijzerproductie in Rijnland-Westphalen, op den Hundsrück en in de Eifel, 297, in het land van Siegen, de Köln-Mindener Vennootschap, 298; het Sieg-Rheinische-Bergwerks- und Hütten-Verein, de vennootschap Lenne-Roer, 299; productie der oppermijndistricten Dortmund en Bonn, 300; beschouwin-

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

gen omtrent de brandstof bij de ijzerproductie, ruwe staalijzerproductie in het siegensche, exploitatie der ijzermijnen in Rijnland-Westphalen, 301; vergelijkingen der engelsch-belgische steenkolen en ijzer met de duitsche, memorie der gedelegeerden van de pruisische ijzerindustrie, 302; middelen tot verbetering van den toestand, gunstige uitzigten voor het vervolg, 303.

STEENKOLENMIJNEN (DE GASONTPLOFFINGEN IN DE), *zie* GASONTPLOFFINGEN (DE) IN DE STEENKOLENMIJNEN, ENZ.

STEENKOOL (DE) 193—202. Rede van sir WILLIAM ARMSTRONG bij de opening der zittingen van de British Association for the Advancement of Science, ontwikkeling der middelen van vervoer en invloed daarvan op de steenkoolproductie, 193; ontwikkeling van het spoorwegstelsel en invoering van ijzeren spoorwegen, 194; de steenkool eene verligchamelijking van kracht, welke oorspronkelijk van de zon afstamt; invloed van de steenkool op den welstand van Groot-Brittanje, 195; productie en consumtie van de steenkool en vermoedelijke duur van den steenkolen voorraad van Engeland, 196; werking der steenkool in de stoomwerktuigen en middelen tot bezuiniging, 197; de electriciteit als plaatsvervanger van de steenkool, waterkracht, 198; gebruik van de steenkool in de smelterijen, besparing van steenkool bij het gebruik, 199; verschil van temperatuur der mijnen en hare diepte, 200; proeven tot het vinden van eene andere brandstof dan steenkolen brandbaar gas, electromagnetische machines, 201; het wenschelijke om eene nieuwe brandstof te vinden tot vervanging van steenkool, 202.

T.

TABAKSTEELT (DE DUITSCHE WIJNBOUW EN) IN RUSLAND, *zie* WIJNBOUW (DE DUITSCHE) ENZ.

TELEGRAPHISCH (DE UITBREIDING VAN HET BRIEVENVERVOER EN HET) VERKEER IN FRANKRIJK, *zie* BRIEVENVERVOER (DE UITBREIDING VAN HET) ENZ.

THACKERAY (WILLIAM MAKEPEACE), beroemd britsch schrijver 238—239. Geboorte, opvoeding, reis naar Rome, verkwisting zijns vaders, schetsen, kritiek over kunstvoortbrengselen, eerste werken, 238; mede-oprigter van *Punch*, verscheiden artikelen daarin geplaatst, Vanity fair en andere werken, voorlezingen, overlijden, 239.

TROLLOPE (Mrs FRANCES), beroemd britsche schrijfster. Afkomst, huwelijk, hare geschriften, 64.

V.

VIGNY (ALFRED DE), beroemd fransch letterkundige 35—42. Oordeel van RATISBONNE over DE VIGNY, 35; geboorte, afkomst, opleiding, zijne militaire loopbaan, 36; zijne toewijding aan de litteratuur, 37; verschillende werken, 38; zijn uiterlijk, zijne afzondering, zijn karakter, 39; het hoofdkarakter zijner werken, zijne gedichten, 40; zijne eigenschappen, 41; zijn uiterste wil, 42.

VROLIK (WILLEM), beroemd nederlandsch geleerde en physioloog 303—311. Karakterschets, geboorte, afkomst, eerste leermeesters, 303; studiën te Utrecht, eerste geschriften, reis naar Parijs en studiën aldaar, 304; betrekkingen aldaar aangeknoopt, dissertatie, rigting van zijne studiën, huwelijk, vruchten zijner werkzaamheid, 305; tijdschrift, ontleedkundige werkzaamheden, benoeming tot hoogleeraar te Groningen, 306; militaire dienst, benoeming tot ridder der Militaire Willems Orde, beroep tot hoogleeraar te Amsterdam, 307; werken over vergelijkende ontleedkunde, geschil met SCHROEDER VAN DER KOLK, 308; verdere ontleedkundige werken, populair zoölogisch werk, geschriften over ziektekundige ontleedkunde, 309; bekrooning met den prijs Monthyon, reizen, maatschappelijken werkkring, onderscheidingen, 310; huiselijk leven, ziekte, overlijden, 311.

W.

WATERWERKEN (DE) DER STAD CHICAGO 63—64. Ligging, getal inwoners, afvoer van water, kosten van aanleg, 63; aantal afvoerkanalen, 64.

WERELDVERKEER (DE DOORGRAVING VAN LANDENGTEN EN ONTWERPEN VOOR HET), *zie* DOORGRAVING (DE) ENZ.

WESTPHALEN (STEENKOLEN EN IJZER IN RIJNLAND-), *zie* STEENKOLEN EN IJZER ENZ.

WIJNBOUW (DE DUITSCHE) EN TABAKSTEELT IN RUSLAND 256—257. Duitsche kolonisatiën in Zuid-Rusland, invoer van den wijnbouw door duitsche kolonisten, productie, toestand der teelt, kwaliteit van den wijn, prijs, consumtie, 256; scheikundige behandeling der bessarabische wijnen, hunne uitstekende hoedanigheid. Tabaksteelt in Saratow, verschillende soorten, fabrieken, prijzen, opbrengst van den oogst, 257.

IJ.

IJZER (STEENKOLEN EN) IN RIJNLAND-WESTPHALEN, *zie* STEENKOLEN EN IJZER ENZ.

ONZE TIJD.

MERKWAARDIGE
GEBEURTENISSEN ONZER DAGEN,

OP HET GEBIED VAN

STAATKUNDE, GESCHIEDENIS, LAND- EN VOLKENKUNDE, KUNSTEN, WETENSCHAPPEN, NIJVERHEID, ENZ.

MITSGADERS

LEVENS- EN KARAKTERSCHETSEN

VAN

VERMAARDE TIJDGENOOTEN.

ZAMENGESTELD DOOR

EENE VEREENIGING VAN LETTERKUNDIGEN.

(STREKKENDE TEVENS TOT VERVOLG OP ALLE BESTAANDE ENCYCLOPEDIËN.)

Deel 33 = Deel 3, der 4de Serie.

Aflevering voor Maart 1864.

INHOUD:

HAÏTI.
DE DOORGRAVING VAN LANDENGTEN EN ONTWERPEN VOOR HET WERELDVERKEER.
DE GEESTVERSCHIJNINGEN OP HET TOONEEL.
DE GENERAAL BEDEAU.
DE KONINKLIJKE PORSELEINFABRIEK TE BERLIJN.
HET MIJNWEZEN IN SAKSEN EN DE DAAROP STEUNENDE NIJVERHEID.
AUGUSTE BILLAULT, BEROEMD FRANSCH STAATSMAN.
HET DUITSCHE ROGGEBROOD.

AMSTERDAM,
GEBROEDERS DIEDERICHS.
1864.

Men wordt verzocht de overige bladzijden van dezen Omslag te lezen.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3

GEDRUKT BIJ W. J. DE ROEVER KRÖBER.

国立国会図書館　赤松則良関係文書 81-3